

HET BELANG VAN SOCIALE NETWERKEN VOOR DAGELIJKSE ONDERSTEUNING EN HET VINDEN VAN WERK

EEN VERGELIJKEND ONDERZOEK NAAR HET SOCIAAL KAPITAAL VAN
TURKSE EN NEDERLANDSE ARME HUISHOUDENS

Door: Nanne Boonstra

Begeleider: prof. dr. Erik Snel

Sociologie

Student nr: 195032

Lusthofstraat 49 B2

3061 WK Rotterdam

Juni, 2004

Voorwoord.....	5
Hoofdstuk 1 sociale netwerken.....	7
1.1 Inleiding	7
1.2 De schaduwzijde van sociale steun	11
1.3 Het belang van sociale netwerken voor verschillende migrantengroepen.....	12
1.4 De onderzoeksvraag en probleemstelling	15
Hoofdstuk 2 Onderzoeksopzet.....	19
2.1 Inleiding	19
2.2 Onderzoeksopzet	19
2.3 Selectie respondenten.....	21
2.4 Operationalisering	23
2.5 De achtergrondkenmerken.....	24
Hoofdstuk 3 sociale ondersteuning	27
3.1 Inleiding	27
3.2 Sociale ondersteuning door familieleden	27
Materiele steun	28
Praktische steun	33
Sociaal emotionele steun	34
3.3 Sociale ondersteuning door vrienden.....	35
Materiele, praktische en emotionele ondersteuning.....	36
3.4 Sociale ondersteuning door bureu	37
Goede buur beter dan een verre vriend?	38
Materiele, praktische en emotionele steun.....	39
3.4 Conclusie.....	41
Hoofdstuk 4 Sociaal stijgen en het vinden van werk.....	43
4.1 Inleiding	43
4.2 Formeel en informele werkgelegenheid	43
Nederlandse respondenten	43
Turkse respondenten.....	45
4.3 Conclusie.....	48
Hoofdstuk 5 Conclusie.....	51
5.1 Inleiding	51
5.2 Het belang van sociale ondersteuningsnetwerken.....	51
1. Soorten van sociale ondersteuning	51
2. Functie van de sociale ondersteuning: social support en social leverage	53
3. De steunverleners in beeld: strong ties of weak ties.....	54
4. Bieden strong ties vooral social support en weak ties vooral social leverage?	56
Bijlage 1 Literatuur.....	57
Bijlage 2 Sociale ondersteuning per respondent samengevat.....	61

VOORWOORD

Aan het schrijven van mijn scriptie heb ik veel plezier beleefd. Armoede was voor mij een nieuw onderwerp waar ik tijdens mijn werkzaamheden bij de leerstoel Samenlevingsopbouw, het Verwey-Jonker Instituut en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid alleen zijdelings bij betrokken ben geweest. Ik wil Erik Snel dan ook hartelijk danken voor het bieden van de mogelijkheid om op dit thema af te studeren. Daarnaast wil ik Jan Willem Duyvendak en Andre Krouwel bedanken omdat zij mij gemotiveerd hebben om de wetenschap in te gaan. Gedurende mijn universiteitsperiode en ook tijdens het werken aan m'n scriptie heb ik veel gehad aan de samenwerking met Floris Noordhoff. Gezamenlijk hebben we veelvuldig goed en gezellig samengewerkt. Ook is het gepast om hier wat woorden te wijden aan mijn vrouw Kristel, ik heb haar geduld namelijk meerdere malen op de proef gesteld. Ik denk dan ook dat zij net als ik blij zal zijn als ik mijn bul in ontvangst neem.

Nanne Boonstra

Rotterdam, mei 2004

HOOFDSTUK 1 SOCIALE NETWERKEN

1.1 Inleiding

Mensen zonder werk zijn veelal aangewezen op overheidsvoorzieningen. De Nederlandse verzorgingsstaat heeft verschillende sociale zekerheden om 'arme huishoudens' financieel tegemoet te komen. Deze *formele sociale zekerheden* (denk aan bijstand, ww-uitkering, huursubsidies, melkertbanen), zijn erop gericht om burgers die in financieel marginale posities verkeren een steun in de rug te geven. Uit onderzoek van Ypeij, Snel en Engbersen (1999) blijkt dat overheidsondersteuning vaak tekortschiet. Mensen die van formele zekerheden afhankelijk zijn geven aan dat hun financiële situatie niet verbeterd. Om rond te komen zijn ze daarom aangewezen op andere bestaansstrategieën die ze tot hun beschikking hebben. Zo wordt bij behoefte aan financiële, materiele, emotionele of praktische hulp een beroep gedaan op burens, vrienden, familieleden, collegae of kennissen. Het mobiliseren van steun uit deze *informele sociale netwerken* is voor velen meer dan alleen een steun in de rug, maar helpt hen bij het 'overleven' en het verbeteren van hun sociaal economische positie in de samenleving.

Het hebben van een goed sociaal netwerk kan in hoge mate bepalen in welke mate het mensen lukt te overleven en hun sociaal economische positie te verbeteren. In deze scriptie staat de vraag centraal in welke mate en op welke manier Turkse en Nederlandse arme huishoudens sociale steun ondervinden van hun sociale netwerk, en of dit netwerk sociale mobiliteit genereert.

Informele sociale netwerken en soorten steun

De waarde van informele sociale netwerken wordt in de sociologie ook wel aangeduid als *sociaal kapitaal*. Het was de socioloog Bourdieu (1986) die het economische begrip kapitaal uitbreidde met sociaal, cultureel en symbolisch kapitaal. Sindsdien heeft sociaal kapitaal als analytisch begrip aan populariteit gewonnen om stratificatieverschillen te verklaren op zowel individueel als op meso-niveau. In het onderhavige onderzoek wordt sociaal kapitaal gebruikt op het individuele niveau. Bourdieu verstaat hieronder:

'Sociaal kapitaal is het geheel van bestaande en potentiële hulpbronnen dat voortvloeit uit het bezit van een meer of minder geïnstitutionaliseerd duurzaam netwerk van relaties van onderlinge bekendheid en erkentelijkheid – oftewel uit het lidmaatschap van een groep – dat elk van zijn leden ruggesteun geeft van het collectieve kapitaalbezit, een 'geloofsbrief', die hen in de ruime zin des woords kredietwaardig maakt (1992, 132)'.

Een cruciaal element in zijn analyse is dat informele sociale netwerken nimmer gegeven zijn, noch vastliggen. Er moet voortdurend geïnvesteerd worden in sociale relaties en netwerken om ze te handhaven (Komter e.a. 2000).

Sociale netwerken kunnen verschillende *soorten ondersteuning* bieden. Denk bijvoorbeeld aan een familielid dat geld leent of schenkt in moeilijke tijden, een vriend die helpt met een verhuizing of een buurman waar een vergeten boodschap van kan worden geleend. Grofweg is sociale ondersteuning onder te verdelen in vier categorieën. Namelijk: *materiële steun*, *praktische steun*, *sociaal emotionele steun*, en *informatieve steun*. Onder materiele steun valt bijvoorbeeld het krijgen van luxe goederen zoals een fiets of een koelkast, het lenen van iemands auto of het lenen van geld. Financiële ondersteuning kan voor arme huishoudens een belangrijke *back-up* zijn om aan het einde van de maand rond te komen. Ook kan het lenen van geld uitkomst bieden bij de aanschaf van bijvoorbeeld huishoudelijke apparaten of extraatjes zoals een verjaardagscadeau of een vakantie. Onder praktische ondersteuning valt hulp bij huishoudelijk werk en / of eventuele zorgtaken, zoals kinderopvang, klusjes in huis zoals schilderen, behangen e.d, het doen van boodschappen, planten water geven bij afwezigheid. Praktische steun kan ook direct financieel voordeel opleveren bijvoorbeeld doordat respondenten bepaalde kosten uitsparen of doordat zij extra inkomsten kunnen verwerven. Voorbeelden van sociaal emotionele ondersteuning zijn het op visite gaan bij familieleden, het maken van uitstapjes met vrienden, het praten over problemen en het vinden van ondersteuning in moeilijke tijden. Informatieve steun, oftewel het verkrijgen van informatie kan een belangrijke rol spelen bij het vinden van een nieuwe baan maar kan ook gaan over bijvoorbeeld aanbiedingen in de supermarkt.

De *functie* van sociale relaties voor verschillende vormen van ondersteuning is niet eenduidig. Op het individuele niveau conceptualiseert Briggs twee functies van sociale netwerken, namelijk *social support* en *social leverage* (Briggs 1998). De veronderstelling is dat kleine homogene netwerken er voor kunnen zorgen dat bestaande bronnen worden behouden en kunnen voorzien in *social support*, oftewel sociale ondersteuning (*to get by*). (Welleman en Potter 1999). Netwerken die bestaan uit banden die *social leverage* bieden, zouden ervoor zorgen dat mensen sociaal kunnen stijgen, een baan weten te vinden en zodoende hun kansen kunnen verbeteren (*to get ahead*). Banden die macht en kennis bieden kunnen opwaartse mobiliteit stimuleren door toegang te verschaffen tot een opleiding, scholing en werk. Grote, verspreide en heterogene sociale netwerken, zo stelt Briggs, vergroten de kans op verbetering. Sociale klasse overstijgende netwerken staan in contrast met dichte, afgeschermd netwerken die onnodige banden creëren die de zoektocht naar nieuwe kansen kunnen belemmeren (Granovetter 1995, Portes 1994).

Hoe en waarom mensen hun informele netwerk mobiliseren – voor sociale ondersteuning of of om sociaal te stijgen – is afhankelijk van hoe het sociale netwerk is samengesteld. De omvang en het type relaties zoals de grote van de familie, het aantal vrienden en kennissen en hun opleiding en inkomen, bepalen welke *functie* het sociale netwerk voor een individu zou kunnen hebben. Bourdieu praat over de waarde en de grote van sociale netwerken in de term van ‘volume van sociaal kapitaal’, en zegt hierover:

‘Het volume van het sociale kapitaal dat een bepaalde actor bezit hangt af van de grootte van het netwerk van relaties dat hij effectief kan mobiliseren en van de hoeveelheid (economisch, cultureel en symbolisch) kapitaal die ieder van zijn kennissen in particulier bezit heeft (1992, 132).’

Zo wordt in de literatuur gesuggereerd dat *leverage producing ties (to get ahead)* over het algemeen *weak ties* zijn en juist bestaan buiten de cirkel van familie en naaste vrienden (Boissevain 1974, Granovetter 1973, 1995). Terwijl *social support (to get by)* hoofdzakelijk ontvangen wordt door *strong ties*, en veelal uit familieleden vrienden, buurtgenoten, en mensen van dezelfde etnische gemeenschap bestaat (Boissevain 1974, Portes 1994).

Het ontvangen van verschillende soorten van ondersteuning van familieleden, vrienden en buurtgenoten vormt een belangrijke strategie van arme huishoudens om in hun dagelijkse behoefte te voorzien. Toch kunnen familierelaties niet als een aparte, eenvormige categorie worden bekeken. De morele verplichtingen en verantwoordelijkheden die familieleden ten opzichte van elkaar hebben, variëren in functie van de verwantschapsgraad (Mulder en de Bruin 1983). Relaties tussen familieleden in de eerste graad worden gekenmerkt door een betrekkelijk actieve toewijding. Dit heeft tot gevolg dat deze relaties ook blijven bestaan als er in iemands omstandigheden iets veranderd. Bovendien is het in deze relaties niet noodzakelijk dat er iets wordt teruggedaan. Relaties tussen familieleden in de tweede graad zijn anders gestructureerd. Deze verwanten weten wel iets van elkaar, maar in deze relaties bestaan geen uitgebreide verplichtingen en onderlinge hulp wordt ook niet programmatisch verleend. In deze relaties is de norm ‘voort wat hoort wat’, de kosten en baten worden tegen elkaar afgewogen. Mulder en de Bruin (1983) stellen dat ook de ruilrelaties tussen vrienden hieronder vallen. Vriendschapsrelaties worden volgens hen gekarakteriseerd door een evenredige instrumentele en emotionele investering. Vriendschappen zijn daardoor kwetsbaarder dan familierelaties. Ze houden gewoonlijk niet stand wanneer de omstandigheden veranderen, bijvoorbeeld als één van beiden trouwt, verhuist e.d.. Indien één van beiden langdurig hulpbehoevend wordt, ontstaat er een onevenwichtige relatie, die waarschijnlijk de basis van de relatie zal ondermijnen.

Voor sociale ondersteuning blijkt ook van belang te zijn of het netwerk gemakkelijk bereikbaar is. Anders gezegd; de geografische afstand tussen hulpgevende en hulpbehoevende. Denk bijvoorbeeld aan buurtbewoners. Volgens Nauta (1973) zijn burenelaties vooral nuttig in de korte en/of acute noodsituaties. Hij maakt onderscheid tussen manifeste burenelaties, die een soort van vriendenrelaties zijn en latente burenelaties, waarbij er doorgaans sprake is van een zekere vriendschappelijkheid, zonder echte contacten doch wel met de mogelijkheid van hulp in geval van moeilijkheden. Nauta (1973) stelt bovendien dat homogeniteit een belangrijke rol speelt in de relatievorming tussen burenelaties, met name leeftijd, sociale klasse en etnische achtergrond bepalen de intensiteit van het contact tussen burenelaties. Overigens kan moeilijk zonder meer van burenelaties worden gesproken omdat ze kunnen variëren van oppervlakkigheid tot intiem en ondersteunend. De concentratie van familieleden en vrienden die in de woonomgeving wonen kan sterk verschillen. In de meer *Gesellschaft*-achtige burenelaties is de ruil gebonden aan nauw omschreven handelingen en tegenhandelingen, terwijl bij *Gemeinschaft*-achtige burenelaties de ruil kan plaatsvinden in een andere valuta en de ruilobjecten dus minder vast omschreven zijn.

Een centrale vraag in de literatuur over informele steun in de buurt is hoe het komt dat in de ene buurt veel meer onderlinge zorg wordt verleend dan in de andere. Volgens Mulder en de Bruin (1983) zijn de belangrijkste factoren die een rol spelen: de fysische verschijningsvormen (geografische nabijheid, sociale cohesie), de sociale klasse waartoe burenelaties behoren en de mate van homogeniteit tussen de buurtbewoners (leeftijd, inkomen, etnische achtergrond).

De homogeniteit en de heterogeniteit van sociale netwerken wordt ook gebruikt om onderscheid te maken tussen '*strong ties*' en '*weak ties*'. De algemene regel is dat de gevarieerdheid van het netwerk bepaald hoe *sterk* of hoe *zwak* de binding is; hoe gevarieerder het netwerk hoe meer informatie er in het netwerk beschikbaar is. Of in termen van Bourdieu te spreken, hoe groter het *volume* van het beschikbare *sociaal kapitaal* hoe functioneler het netwerk. Netwerken met een hoge dichtheid zijn over het algemeen homogeen van samenstelling en vallen onder het concept '*strong ties*'. De netwerkleden hebben veel sociale- en culturele overeenkomsten. Als gevolg hiervan zal het netwerk ook minder gemakkelijk toegang hebben tot verschillende bronnen van informatie en verschillende vormen van steun (vgl. Granovetter 1973, 1995) en biedt het netwerk in hoofdzaak *social support*. De '*weak ties*' zijn volgens Granovetter (1973) netwerkstructuren

die zich kenmerken door een lage dichtheid, zijn heterogeen van samenstelling en bieden *social leverage*.

Als er een generalisatie te maken is uit de onderzoeksliteratuur dan is het dat het *social leverage* wordt verkregen door 'weak ties' en *sociale support* door 'strong ties' en dat het mensen met een netwerk dat hoofdzakelijk bestaat uit 'weak ties' beter vergaat dan mensen met een netwerkstructuur dat zich kenmerkt door 'strong ties'. De laatstgenoemde versterkt dan een positieve sociale identiteit en hulp bij het verkrijgen van concrete diensten, terwijl de 'weak ties' het omgaan met stress en nieuwe informatie in verband met het zoeken van werk zou vergemakkelijken. Briggs betoogt dat het niet zo zwart-wit is. Volgens Briggs komt social leverage - in de vorm van het verbeteren van de sociaal-economische positie (get ahead) – van zowel strong ties als weak ties. Economische en etnische segregatie beperken echter de contactkansen en schermen de groepsgrenzen af. Deze factoren kunnen de kans verminderen op sociale contacten buiten het netwerk. Een goede balans binnen het sociale netwerk tussen strong ties en weak ties kan bepalen in welke mate het mensen lukt te overleven of proberen uit de armoede te komen en hun sociaal economische positie te verbeteren.

1.2 De schaduwzijde van sociale steun

Het beschikbare sociale kapitaal dat arme huishoudens (of burgers in het algemeen) tot hun beschikking hebben, bepaalt op welke manier en in welke mate zij een beroep kunnen doen op hun informele netwerk. Naast de formele sociale zekerheden is het voor mensen die rond of onder de armoedegrens leven belangrijk om hulp te krijgen van vrienden, familie of burens. Het ontvangen van sociale steun kent echter naast de reeds beschreven voordelen ook nadelen. Komter, Burgers en Engbersen (2000) illustreren deze nadelen, de negatieve effecten van sociaal kapitaal, in 'Het cement van de samenleving' door deze te spiegelen aan de positieve functies. De positieve beschouwing van het optreden van sociale ondersteuning (social support) en sociale controle binnen sociale netwerken is, dat sterke groepen de handhaafbaarheid van regels kunnen afdwingen. De negatieve lezing is dat hechte groepen niet alleen een bron van sociale controle, maar ook van intolerantie en conformisme zijn. Zij kunnen bijvoorbeeld outsiders buitensluiten en discrimineren. Een tweede functie, de sociale en economische mobiliteit die ontstaat door een uitgebreid netwerk leidt in positieve zin tot het vergroten van kansen op een nieuwe baan, personeel, een partner etc. Hechte (familie) relaties kunnen bijvoorbeeld ook van belang zijn bij het opzetten van een eigen bedrijf vooral bij etnische groepen. De schaduwzijde van sociaal kapitaal m.b.t. sociale mobiliteit (social leverage), is dat hechte groepen een blokkade op kunnen werpen tegen sociale mobiliteit van ambitieuze leden. Het lidmaatschap van

bepaalde netwerken kan leiden tot benedenwaartse bijstelling van aspiraties, waardoor individuele leden onvoldoende in staat zijn om te stijgen op de maatschappelijke ladder.

1.3 Het belang van sociale netwerken voor verschillende migrantengroepen

In de komende paragraaf willen we een globaal inzicht geven in onderzoek naar Turkse, Marokkaanse, Molukse en Creoolse sociale netwerken. Het betreft hier onderzoeken naar groepen met verschillende etnische achtergronden waarbij langdurige armoede geen effect heeft. Deze studies zijn algemeen van aard, hoewel de studie van Sansone (1992) hier misschien een uitzondering op vormt.

Binnen het Nederlandse minderhedenonderzoek spitst de discussie over de betekenis van sociaal kapitaal voor de formele participatie zich vooral toe op de vraag in hoeverre contacten met de eigen groepering de formele participatie in de weg staan. Is het zo dat gerichtheid op de eigen groepering leidt tot sociaal economische achterstand, een standpunt dat in de publieke discussie nogal eens naar voren wordt gebracht, of is de relatie minder duidelijk? Vermeulen en Penninx (1994) kiezen voor de tweede optie. In de slotbeschouwing van *Het democratisch ongeduld*, waar de inzichten van onderzoek naar zes doelgroepen van het minderhedenbeleid worden samengebracht en geïnterpreteerd, concluderen zij dat een sterke gerichtheid op de eigen groepering sociale mobiliteit en een gunstige maatschappelijke positie *niet* altijd in de weg hoeft te staan. Volgens Vermeulen en Penninx zijn Joden, Chinezen, Portugezen en Grieken groeperingen die als voorbeeld dienen voor een gerichtheid op de eigen groepering zonder dat dit leidt tot maatschappelijke achterstand. Bij de ene groepering pakt de sterke gerichtheid op de eigen groepering goed uit voor de structurele integratieⁱ, bij andere groeperingen minder.

Sansone (1992) komt naar aanleiding van zijn studie onder Creoolse jongeren tot een soortgelijke conclusie. Oriëntatie op de Nederlandse instituties en het naar verhouding veelvuldige contact tussen autochtonen en Creoolse jongeren, in het bijzonder Creoolse meisjes, resulteren in het algemeen niet tot positieverbetering. Sansone wijst er echter wel op dat de door hem onderzochte Creoolse jongeren vooral contacten onderhouden met autochtonen die afkomstig zijn uit lagere sociale strata. De 'culturele aanpassing' die hiermee samengaat, heeft eerder negatieve dan positieve effecten op de positieverbetering. Iets vergelijkbaars geldt voor de studie van Werdmölder (1990). Marokkaanse jongeren marginaliseren, ondanks (of misschien beter: dankzij) de aanwezigheid van autochtone jongeren, die evenmin waarden uitdragen die participatie in het onderwijssysteem en de reguliere arbeidsmarkt bevorderen. Van belang is met andere woorden wie tot de netwerken behoren, welke oriëntaties hierdoor worden overgedragen en over welke hulpbronnen wordt

beschikt. Het gaat niet om de frequentie van het contact met de blanken, maar om de kwaliteit en met welk 'blanken' met je omgaat. Volgens Sansone leidt de culturele aanpassing tot marginalisering, juist omdat het sociaal netwerk hen ziet als te vernederlandstⁱⁱ. Positieveverbetering moet los worden gezien van culturele aanpassing, aldus Sansone.

Böcker (1994) geeft aan dat voor de Turkse groepering sociale netwerken vanaf het begin van de migratie van belang zijn geweest voor referenties en informatie. Zulke netwerken zijn met name effectief voor degenen die op zoek zijn naar laaggeschoold werk; "Wie wilde opklimmen op de sociale ladder, werd soms meer gehinderd dan geholpen. De sociale contacten van Turkse migranten beperken zich immers –meer dan in de meeste andere migranten het geval is- tot de eigen kring, waar nauwelijks personen aanwezig zijn die toegang hebben tot de hogere echelons van de Nederlandse samenleving (1994:175)." Dit duidt erop dat juist zwakke bindingen, in het bijzonder met autochtonen, gunstig kunnen uitpakken voor formele participatie. Er zijn met andere woorden redenen om de betekenis van autochtone contacten voor de formele participatie van allochtonen niet te snel te negeren. Ter nadere onderbouwing van dit standpunt bespreken we kort enkele studies die specifiek betrekking hebben op de relatie tussen sociale contacten en de baanvindkansen.

In het proefschrift van Rettab (1995) wordt onder meer onderzocht in hoeverre de kans op werk voor Marokkaanse mannen wordt beïnvloedt door de mate waarin in de vrije tijd contacten worden onderhouden met autochtonen. Voor degenen die in de vrije tijd vaker met autochtonen omgaan, blijken de kansen op werk significant groter te zijn dan voor hen die vooral omgaan met de leden van de eigen groepering. Deze uitkomst is niet vertroebeld door de causaliteitsvraag (leiden contacten tot banen of banen tot contacten), omdat het merendeel van de onderzochte Marokkanen-met-werk te maken heeft met uitsluitend allochtone collega's. Rettabs conclusie in de richting van de Marokkaanse groepering is stevig: "The overwhelming majority of Moroccan immigrants seem to belong to closed oriented groups and bear the consequences, but those who have adopted new behavioral patterns, in terms of diversified social contacts, job search and occupations, show higher employment probabilities (1995:111)." Het 'klitten' aan de eigen groepering leidt in de ogen van de auteur tot sociaal economische stagnatie. Om hieraan te ontkomen is het volgens Rettab noodzakelijk dat meer dan in het verleden in contact wordt getreden met de autochtone omgeving.

De geschiedenis van drie generaties Molukkers wijst uit dat de opeenvolgende generaties in het algemeen steeds meer contact hebben gekregen met autochtonen. Mede doordat ze vaak buiten de Molukse woonwijken zijn opgegroeid en voortkomen uit een gemengd

huwelijk, onderhouden de derde generatie jongeren veel contacten met autochtonen. Dergelijke contacten dragen bij tot de beheersing van het Nederlands, waardoor participatie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt wordt vergemakkelijkt (Veenman 1994, Smeets & Veenman 1994). Veenman en Martens (1991) stellen voor Molukse jongeren vast dat de werkloosheid het laagst is bij hen die het vaakst en het meest intensief contact hebben met autochtonen. Voorts is er een samenhang tussen het al dan niet gemengd gehuwd zijn en de kans op werkloosheid. Voor mannen blijkt de relatie tussen contacten met autochtonen en formele participatie sterker te zijn dan voor vrouwen. Veenman en Martens verklaren dit uit het feit dat Molukse mannen meer dan Molukse vrouwen contact hebben met de eigen groepering. Onderhouden ze vooral contacten met autochtonen, dan betekent dit meer dan bij vrouwen het verbreken van de contacten met de eigen groepering, zo redeneren de auteurs. Ook in hun ogen is de causale richting van het gevonden verband niet ondubbelzinnig vast te stellen, vanwege het ontbreken van longitudinale gegevens. Aannemelijk is dat de formele en informele participatie elkaar wederzijds beïnvloeden. Intensievere contacten hebben gunstige gevolgen voor de taalbeheersing, ze bevorderen mogelijk ook de sociale vaardigheden die nuttig zijn voor de Nederlandse samenleving en ze blijken van betekenis voor het vinden van een baan. Evenzeer is het waarschijnlijk dat vanwege de werkcontacten, Molukkers ook buiten werktijd vaker omgaan met autochtonen.

Tot slot hebben Dagevos en Veenman (1996:98-99) getracht antwoord te geven wat de rol van sociaal kapitaal is bij het verkrijgen van een baan. Zij stelden ten eerste de vraag naar de samenhang tussen de arbeidsparticipatie van tweede-generatie allochtone jongeren en de mate waarin zij met autochtonen contacten onderhouden. Het antwoord op deze vraag is volgens Dagevos en Veenman ondubbelzinnig: degenen die betaalde arbeid verrichten, onderhouden vaker contact met autochtonen en omgekeerd: degenen die werkloos zijn, hebben minder vaak zulke contacten. Dit geldt het sterkst bij Surinamers en Antillianen en het minst bij Turken. Bij de laatste onderhouden namelijk zowel werkende als werkloze tweede-generatie jongeren vooral contact met de eigen groepering.

Dagevos en Veenman (1996:99) geven aan dat sociaal kapitaal zowel direct bijdraagt aan het vinden van een baan (via-via een baan weten te bemachtigen) als wel dat het sociaal netwerk als informatienetwerk kan fungeren om kennis te nemen van opleidingstrajecten of banenpoolsⁱⁱⁱ. Zij duiden ook duidelijk aan dat allochtonen te maken hebben met differentiële kansen. Zij zijn vaak aangewezen op de irreguliere arbeidsmarkt waardoor zij weinig aan werkervaring opdoen voor de reguliere arbeidsmarkt. Zwartwerken zou dus een marginaliserende functie kunnen hebben.

Vergeleken met andere etnische groepen kunnen we voorzichtig stellen dat aanwijzingen bestaan dat Turken sterk op de eigen groep gericht zijn. Nadeel is dat de behandelde studies slechts gedeeltelijk onderzoeken betreffen naar gemarginaliseerde groepen. Alleen de studie van Sansone (1992) speelt in op de vraag hoe de onderklasse overlevingsstrategieën ontwikkelt om het hoofd te bieden aan de marginale positie. Juist onderhavige studie maakt gebruik van interviews afgenomen met langdurige armen en vormt dus *geen* afspiegeling van 'gemiddelde allochtone en autochtone huishoudens'. De hiermee gepaard gaande lange uitsluitingsduur van de arbeidsmarkt maakt het aannemelijk dat de onderzochte huishoudens in de loop der jaren een neergang van hun sociaal netwerk hebben doorgemaakt. Zij vormen geen afspiegeling van het gemiddelde sociaal netwerk dat mensen kunnen hebben.

Maar deze lange armoededuur heeft meer gevolgen, namelijk dat mensen anticiperen op geringe kansen. Naarmate mensen langer arm zijn, zien zij steeds minder kansen voor toekomstverbetering. Deze destructieve anticipatie op geringe kansen wordt ook wel zelfuitsluiting genoemd. Zelfuitsluiting is een van de meest effectieve manieren om niet meer te participeren in de samenleving (vgl. Bourdieu & Passeron 1979, Bourdieu 1999). Als we over gaan op de analyse moeten we in rekenschap nemen dat meer meespeelt dan alleen een sociaal netwerk dat een functie kan vervullen voor sociale mobiliteit. Arme huishoudens hebben te maken met, zoals de bekende socioloog Schuyt weergeeft, een cumulatie aan ellende. Deze cumulatie brengt een stelsel aan belemmeringen met zich mee die in zekere mate de gang naar de arbeidsmarkt tegen kan houden. In deze studie worden de belemmeringen die mensen ervaren, los van het sociaal netwerk, niet behandeld. We beperken ons tot de rol die sociaal kapitaal en het sociaal netwerk spelen in de bestendinging van dan wel ontsnapping uit armoede.

1.4 De onderzoeksvraag en probleemstelling

Nederlands armoedeonderzoek laat zien dat armoede zich sterk concentreert bij migranten, vrouwen en alleenstaande groepen, waarbij met name Turken en Marokkanen tot de risicogroepen behoren (Staring e.a. 2002). Armoede blijkt dus ook niet gelijk te zijn verdeeld, bepaalde groepen zijn oververtegenwoordigd. Etnische afkomst blijkt - naast, gezinshuishouding (eenoudergezinnen) en sekse (vrouwen) - steeds vaker een rol te spelen bij mensen die van een minimuminkomen moeten rondkomen.

In dit kwalitatieve onderzoek wil ik inzicht krijgen in het belang van sociale netwerk voor sociale ondersteuning en sociale mobiliteit. Gezien de oververtegenwoordiging van allochtonen onder arme huishoudens zal ik een vergelijking maken langs etnische lijnen. Mijn respondenten groep bestaat uit 15 autochtone Nederlanders en 15 Turkse Nederlanders.

Probleemstelling

In deze scriptie staat de vraag centraal in welke mate en op welke manier Turkse en Nederlandse arme huishoudens sociale steun ondervinden van hun sociale netwerk, en of dit netwerk sociale mobiliteit genereert, en zodoende hun sociaal economische situatie verbeterd.

In deze scriptie wil ik antwoord geven op de volgende vier onderzoeksvragen, waarbij ik bij ieder vraag in zal gaan op de verschillen en de overeenkomsten tussen de Turkse en de Nederlandse respondenten.

1. Welke soorten sociale ondersteuning worden ontvangen?
2. Wat is de functie van de sociale ondersteuning in termen van *social support (to get by)* en *social leverage (to get ahead)*?
3. Van wie wordt sociale ondersteuning ontvangen en wat betekent dit in termen van *strong ties* of *weak ties*?
4. Is het zo dat de *strong ties* vooral *social support* bieden en *weak ties* vooral *social leverage*?

Hypothese:

1. Uit onderzoek van Ypeij en Snel blijkt dat autochtone Nederlanders beter in staat zijn hun sociale netwerk aan te wenden voor sociale en dan met name financiële ondersteuning dan allochtone Nederlanders. De veronderstelling is daarom dat de Nederlandse respondenten in dit onderzoek meer sociale ondersteuning ontvangen uit hun sociale netwerk dan de Turkse respondenten.
2. Onderzoek van Dagevos en Veenman (1996) heeft aangetoond dat Turkse Nederlanders meer dan andere allochtonen groepen onder elkaar verkeren. Zowel werkende als werkloze Turken houden volgens de onderzoekers vooral contact met de eigen groepering. De verwachting is dan ook dat de Turkse respondenten die ondersteuning vinden dit voornamelijk krijgen van andere Turkse Nederlanders. Het sociale netwerk van de Turkse respondenten zal etnisch homogeen van samenstelling zijn. En dus in navolging van Granovetter minder kansen op een baan vertonen en meer gericht zijn op sociale steun (to get by).

3. Een positief effect van sociale cohesie is volgens Komter, Burgers en Engbersen (2000) dat hechte (familie) relaties van belang kunnen zijn bij het opzetten van een eigen bedrijf door etnische groepen. Gezien de verwachting van een sterk homogeen netwerk onder de Turkse respondenten veronderstellen we dat zij hun netwerk o.a. aanwenden voor het opstarten van een eigen bedrijf.

4. Uit onderzoek van Ypeij, Snel en Engbersen (1999) blijkt dat overheidssteuning vaak te kort schiet. Het mobiliseren van steun uit *sociale netwerken* is een belangrijke strategie om in het dagelijkse levensonderhoud te voorzien. De assumptie is dan ook dat de arme huishoudens onderhavig in deze studie hun sociale netwerk aanwenden om rond te komen en / of om hun sociaal-economisch positie te verbeteren.

HOOFDSTUK 2 ONDERZOEKSOPZET

2.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk heb ik de vraagstelling van het onderzoek gegeven. In dit hoofdstuk geef ik weer op welke wijze ik mijn onderzoek heb ingericht om deze onderzoeksvraag te beantwoorden. In de volgende paragraaf ga ik in op het onderzoekproject 'Landschappen van armoede' en de secundaire gegevens waarvan ik in deze scriptie gebruik maak. In paragraaf 2 zal ik kort een beschrijving geven van de voorgeschiedenis en mijn zoektocht naar een concrete en relevante onderzoeksvraag uit de veelheid aan informatie die het onderzoekproject voort heeft gebracht. Vervolgens staat in paragraaf 3 mijn onderzoeksdesign centraal waar ik de relatie tussen gehanteerde definities en de onderzoekspopulatie concretiseer. Ik sluit af met de achtergrondkenmerken van de geselecteerde respondenten.

2.2 Onderzoeksopzet

In deze scriptie wordt dankbaar gebruik gemaakt van het onderzoeksmateriaal dat verzameld is voor het onderzoeksproject *Landschappen van armoede* (1997-1999). Het project *Landschappen van armoede* is mede opgezet om de sociale wereld van individuen en huishoudens die leven rond de armoedegrens vorm te geven. Daarbij werd tevens geprobeerd om nader inzicht te krijgen in de betekenis van de sociale netwerken en ruimtelijke verbanden waarin arme huishoudens zijn ingebed, alsmede in de mate waarin huishoudens profiteren van het lokale armoedebeleid. Daarom is gekozen om het onderzoek te verrichten in specifiek stedelijke gebieden waar hoge concentraties arme huishoudens voorkomen, zoals in Amsterdam - Noord, Amsterdam - Zuidoost en Delfhaven in Rotterdam. In de ranglijsten van arme buurten of atlanten van de sociale minima nemen deze buurten hoge posities in (vgl. Engbersen & Snel 1996; Engbersen 1997; SCP/CBS 1999).

De belangrijkste onderzoeksmethode betrof het afnemen van interviews. Bij de interviews is er gebruik gemaakt van een gestructureerde vragenlijst met zowel open als gesloten vragen. De gespreksthema's betreffen buurt, arbeid, inkomen, vaste lasten, rondkomen, contacten met publieke instanties, sociale netwerken en maatschappelijke participatie. Nadrukkelijk dient opgemerkt te worden dat niet gesproken kan worden van oppervlakkige surveys of kortdurende interviews. Zo bedroeg de gemiddelde duur van een interview viereneenhalf uur en zijn vrijwel alle respondenten meerdere keren bezocht, met een maximum van vijf bezoeken. Van alle interviews zijn geluidsopnamen gemaakt die vervolgens zo letterlijk mogelijk zijn uitgetypt. Om problemen met taalbarrières te voorkomen zijn de geïnterviewde

allochtonen zoveel mogelijk in hun moedertaal geïnterviewd. En zijn de interviews afgenomen door onderzoekers die de taal van de desbetreffende minderheidsgroep machtig zijn. De interviews met Turkse respondenten zijn bijvoorbeeld vrijwel allemaal in het Turks afgenomen en achteraf vertaald in het Nederlands.

In totaal zijn 216 personen geïnterviewd wat heeft geresulteerd in een grote hoeveelheid levensverhalen van arme huishoudens in Nederland. De definitieve onderzoekpopulatie is echter niet representatief voor de Nederlandse bevolking die in armoede leeft. Dit komt mede omdat de respondenten niet aselectief zijn geworven en er gezocht is naar specifieke groepen met een verhoogd armoederisico, zoals alleenstaande moeders (van verschillende etnische achtergrond) in Amsterdam-Zuidoost, ontslagen (hoofdzakelijk autochtonen) scheepsarbeiders in Amsterdam - Noord, en Kaapverdianen en Turken in de deelgemeente Delfshaven in Rotterdam.

Het project *Landschappen van armoede* richt zich dus niet op het macroverhaal gebaseerd op allerlei indicatoren, ontleend aan survey-onderzoek of belastinggegevens, zogenaamd tellen en rekenonderzoek. 'In dit type verhaal staan niet zo zeer arme mensen centraal, maar kenmerken van kwetsbare categorieën, alsmede enkele determinanten van armoede en achterstand' (Staring e.a. 2002). Waar het project *Landschappen van armoede* in wil voorzien is kennis en inzicht over de sociale wereld van individuen en huishoudens en de bestaanstrategieën die zij ontwikkelen om hun leven zo adequaat mogelijk vorm te geven. Een kwalitatieve analyse van armoedeverhalen op meso- en microniveau vormt de kern van het onderzoek (vgl Staring e.a. 2002).

De basis van dit onderzoek is een kwalitatieve analyse van de empirie. Om antwoord te vinden op de reeds in het vorige hoofdstuk geformuleerde onderzoeksvraag maak ik gebruik van 30 interviews. In de volgende paragrafen schets ik een beeld van de respondenten. Allereerst zal ik een beschrijving geven van de selectieprocedure: op welke grond ben ik tot een selectie van 30 respondenten gekomen uit de totale groep van 246 respondenten. Vervolgens zal ik ingaan op de algemene achtergrondkenmerken zoals etniciteit, geslacht, leeftijd en samenstelling van het huishouden. Tot slot wordt in de daarop volgende paragraaf de opleiding en de financiële situatie van de respondenten belicht. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van de indicatoren hoogst afgeronde opleiding, hoogte inkomen en armoededuur.

Bij de selectie van respondenten, bruikbaar voor deze studie, is het van belang dat de inhoud van de uitgewerkte interviews over informatie beschikken die nodig is om een secundaire analyse te kunnen plegen en antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvraag. Bij het ontbreken van informatie kan er immers weinig gezegd worden over de omvang en de samenstelling van het ondersteuningsnetwerk. Helaas is de informatie over sociale ondersteuningsnetwerken bij een aantal interviews beperkt. Vooral vragen die het doel hadden de kenmerken van de door de respondent genoemde sociale relaties te achterhalen blijken niet altijd even uitgebreid te zijn uitgewerkt, of tijdens het interview beperkt aan de orde te zijn gekomen.

Ook is het van belang om rekening te houden met de achtergrondkenmerken van risicogroepen in arme huishoudens. Armoede lijkt, zoals eerder gesteld in hoofdstuk 1 niet gelijk te zijn verdeeld, bepaalde groepen zijn oververtegenwoordigd. Zoals eenoudergezinnen, allochtonen en vrouwen.

Met deze twee opdrachten in het achterhoofd is het onderzoeksmateriaal, in de vorm van uitgewerkte interviews, doorgespit. Het resultaat was dat qua etnische achtergrond de Turkse respondenten over de beste papieren blijken te beschikken. Voor het onderzoeksproject zijn 36 Turkse huishoudens geïnterviewd, met een redelijke diversiteit aan samenlevingsvormen, leeftijden, opleidingsniveaus en armoedegeschiedenissen. Voor wat betreft armoederisico bij etnische minderheden scoren Turken samen met Marokkanen het hoogst. Bijna een vijfde deel van de arme huishoudens zijn van allochtonen afkomst, van alle Turkse huishoudens in Nederland heeft 37% een laag inkomen, in tegenstelling tot twaalf procent van de autochtone bevolking (Staring 2002).

Niet alle interviews met Turkse respondenten bleken even bruikbaar. Bij een aantal ontbraken te veel gegevens, of waren de antwoorden te kort om de omvang en functie van het sociale netwerk te reconstrueren. In de volgende paragraaf ga ik hier nog verder op in.

Omdat verreweg de grootste groep arme huishoudens bestaat uit autochtone Nederlanders, vier vijfde deel van huishoudens die in armoede leven zijn autochtoon, behoort ook deze groep vertegenwoordigd te zijn in mijn onderzoekspopulatie. Op basis van etnische achtergrond is er gekozen om twee groepen op te nemen. Zoals ik in de vorige paragraaf reeds heb beschreven gaat het om respondenten met een Turkse achtergrond en autochtone Nederlanders. Om verschillen tussen deze twee groepen terug te kunnen voeren op culturele en etnische verschillen is er gepoogd om de achtergrondkenmerken van de twee groepen (naast het verschil in etniciteit), zoveel mogelijk overeen te laten komen. Anders gezegd: geprobeerd is om tot twee identieke groepen te komen die alleen basis van etnische achtergrond met elkaar verschillen.

Om dit te realiseren heb ik op basis van de bruikbare Turkse interviews gezocht naar zijn 'identieke tweeling' tussen de interviews met autochtone Nederlanders. Uiteindelijk bleek er voor 15 Turkse respondenten een 'tweeling' te vinden te zijn. Dus dit onderzoek maakt gebruik van 30 interviews.

De kern van deze studie is het sociale netwerk van arme huishoudens te beschrijven en te analyseren op welke manieren zij hun informele netwerk mobiliseren om in hun dagelijkse levensonderhoud te voorzien. Het destilleren van verschillen tussen allerlei groepen die in armoede leven - bijv. op basis van etniciteit - zijn van groot belang om inzicht te krijgen in en om recht te doen aan de grote mate van diversiteit die zich in de armoedegemeenschap van Nederland voordoet.

Analyse van de interviews:

Om een goede analyse te maken heb ik gewerkt met de volledig uitgewerkte interviews. In de interviews heb ik gezocht naar de verschillende vormen van ondersteuning. Daarbij stond de vraag centraal wat voor soort steun ze kregen en van wie. Ik heb de informatie verzameld en geordend. Vervolgens heb ik per respondent een uitgebreide samenvatting gemaakt (zie bijlage 2). Op beschrijvende wijze heb ik het sociale ondersteuningsnetwerk per respondent vormgegeven zodat er een duidelijk beeld ontstaat welke steun de respondent ontvangt (materieel, praktische, emotioneel, informatief), van wie (familie, vrienden, burens, collegae, kennissen) en met welke doel (om in dagelijks levensonderhoud te voorzien of om sociaal te stijgen). Daarbij zijn achtergrondkenmerken meegenomen als sekse, huishoudtype en etnische achtergrond.

2.4 Operationalisering

Vier vormen van sociale steun worden onderscheiden. De eerste vorm betreft *materiele steun*, die respondenten direct financieel of materieel profijt oplevert zoals het krijgen of lenen van geld en het krijgen van goederen. De tweede vorm van ondersteuning is *praktische steun*. Hier gaat het om hulp bij huishoudelijk werk en/of eventuele zorgtaken, zoals kinderopvang, klusjes in huis, het doen van boodschappen, planten water geven tijdens vakantie. Praktische steun kan indirect financieel voordeel opleveren, bijvoorbeeld doordat respondenten bepaalde kosten uitsparen of doordat zijn extra inkomsten kunnen verwerven. De derde vorm is *sociaal-emotionele steun*. Hieronder wordt verstaan zowel de mogelijkheid van respondenten om gezamenlijke ontspanning te zoeken en bij elkaar op visite te gaan of uit te gaan als de verdergaande vorm van ondersteuning door met ander

over problemen of belangrijke keuzen in het leven te kunnen praten. De vierde en laatste vorm is *informatieve steun*, bijvoorbeeld het verkrijgen van informatie dat kan leiden tot het vinden van een baan

De functie van hun sociale netwerk kan tweeledig zijn, het kan zorgen voor *social support* en/of voor *social leverage*. Onder *social support* wordt in dit onderzoek verstaan: netwerken die er voor zorgen dat respondenten in hun dagelijkse levensonderhoud kunnen voorzien (*to get by*). *Social leverage* netwerken bestaan uit banden die ervoor zorgen dat mensen sociaal-economisch kunnen stijgen door middel van het vinden werk. Daarbij maak ik onderscheid tussen formeel werk en informeel werk. Formeel werk is een ander term voor een legale reguliere baan, onder informeel werk wordt verstaan zwartwerk, bijklussen voor geld en geld verkregen uit criminele activiteiten.

De functie van een sociaal netwerk is afhankelijk van het soort netwerk dat iemand tot zijn beschikking heeft. De veronderstelling is dat *social support* hoofdzakelijk ontvangen wordt door familie, vrienden, buurtgenoten en leden van dezelfde etnische gemeenschap; zogenaamde *strong ties* (vgl. Granovetter). Netwerken die *social leverage* genereren bestaan waarschijnlijk buiten de cirkel van familie en naaste vrienden zoals collegae en/of kennissen: ook wel *weak ties* genoemd.

2.5 De achtergrondkenmerken

De in deze studie opgenomen Turkse respondenten zijn alle geboren in Turkije en woonachtig in Nederland. De Nederlandse respondenten zijn allemaal in Nederland geboren. We maken ook onderscheid naar huishoudtype. Onder *alleenstaand* verstaan we respondenten die op zich zelf wonen en waarvan eventuele kinderen reeds het huis uit zijn. *Eenoudergezinnen* hebben wel thuiswonden kinderen, maar geen inwonende partner. De echtparen in deze studie zijn allen gehuwd, de meeste echtparen hebben ook kinderen waarvan er bij een aantal ook nog thuis woont.

Corresponderende groep Nederlanders en Turken							
NL	TURK	M / V	Huishoudtype	Kinderen		Leeftijd NL	Leeftijd Turk
110	241	v	Alleenstaand	Nee	Ja	58	58
112	250	v	Alleenstaand	Nee		55	50
306	263	m	Alleenstaand	Nee		70	72
115	249	m	Eenouder	Ja		43	46

121	251	v		Eenouder	Ja	32	32
138	242	v		Eenouder	Ja	38	34
142	244	v		Eenouder	Ja	49	36
307	324	v		Echtpaar	Ja	38	26
178	265	m		Echtpaar	Nee	54	57
122	161	m		Echtpaar	Nee	50	53
157	270	m		Echtpaar	Ja	38	32
166	160	v	m	Echtpaar	Ja	38	37
169	162	v	m	Echtpaar	Ja	37	40
170	245	m	v	Echtpaar	Ja	41	40
130	262	v	m	Echtpaar	Ja	36	36

In de bovenstaande tabel staan de algemene achtergrondkenmerken van deze respondenten bijeen. In de eerste twee kolommen staat het respondent nummer van de autochtone Nederlanders naast zijn Turkse 'tweeling'. De verhouding tussen mannen en vrouwen is bijna gelijkverdeeld, van de 30 respondenten is 16 keer een vrouw en 14 keer een man geïnterviewd. Bij de alleenstaanden en eenoudergezinnen zijn de vrouwelijke respondenten in de meerderheid, bij de echtparen is er vaker met de 'vader' van het gezin gesproken. Met betrekking tot de samenstelling van de huishoudens gaat het om 6 alleenstaanden, 8 eenoudergezinnen en 16 echtparen. De alleenstaanden zijn kinderloos, met uitzondering van een Turkse vrouw, en hebben de eenoudergezinnen kinderen. Van de echtparen heeft slecht vier geen kind, de overige acht heeft wel één of meer kinderen. Jongeren zijn niet vertegenwoordigd in deze studie.

Bij de Nederlanders is drie keer de vrouw van het gezin geïnterviewd, bij de Turken is drie keer met de man gesproken. Hoewel het huishoudtype hetzelfde is, is met een ander lid, verschillende sekse, gesproken.

Tabel 1: Opleidingsniveau

	Lager onderwijs	LBO/MAVO	MBO/HAVO/VWO/HBO/VO	Totaal
Turken	10	4	1	15
Nederlanders	4	5	6	15
Totaal	14	9	7	30

Het opleidingsniveau van de respondenten is relatief laag. Bijna de helft heeft ten hoogste lager onderwijs genoten en ongeveer eenderde van de respondenten moet het stellen met LBO of MAVO niveau. De autochtone Nederlanders hebben gemiddeld een hoger opleidingsniveau, zes van de zeven respondenten heeft een MBO, HAVO, HBO of VO diploma.

Tabel2 : Voornaamste bron van inkomsten

	werk	aow	Ww	Bijstand	wao of zw	anders	Totaal
Turken	2	1	1	8	2	1	15
Nederlanders	4	1		8	2		15
<i>Totaal</i>	6	2	1	16	4	1	30

Als we de financiële situatie van de respondenten nader onder de loep nemen dan valt op dat 'slecht' zes respondenten hun inkomen generen uit werk. Uit de bovenstaande tabel blijkt duidelijk dat de belangrijkste inkomstenbron voor de meerderheid, 17 van de 30, van de respondenten een uitkering is. Twee respondenten hebben een AOW-uitkering en vier zitten in de WAO en/of zijn aangewezen op de ziektewet. Van één Turkse respondent is voornaamste inkomstenbron niet bekend. De verdeling onder de Turken en Nederlanders lijkt vrijwel gelijk te zijn.

Tabel 3: Locatie woning

	Amsterdam Noord	Amsterdam Bijlmer	Rotterdam Delfshaven	Totaal
Turkije	3	1	11	15
Nederland	13	2		15
<i>Totaal</i>	16	3	11	30

Bovenstaande tabel laat zien in welke stad en deelgemeente de respondenten op het moment van het interview woonachtig zijn. De gebieden zijn achtereenvolgens, Amsterdam Noord, Amsterdam Bijlmer en Rotterdam Delfshaven. Alle geïnterviewde Nederlanders wonen in Amsterdam, de meerderheid in Amsterdam-Noord, twee wonen in de Bijlmer. De Turkse respondenten wonen verdeeld over de twee steden. Elf wonen in Rotterdam Delfshaven, vier in Amsterdam, waarvan drie in Noord en één in de Bijlmer.

HOOFDSTUK 3 SOCIALE ONDERSTEUNING

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staan de functie en het belang van sociale (ondersteunings)netwerken centraal. De sociale netwerken van respondenten functioneren als een vorm van *sociaal kapitaal*, omdat deelname aan deze netwerken mensen de mogelijkheid geeft om daaruit *bepaalde* hulpbronnen en vormen van steun te mobiliseren (Portes 1995). Het sociale ondersteuningsnetwerk bestaan uit drie primaire groepen, namelijk: familie, buren en vrienden. Het ontwikkelen en in stand houden van een ondersteuningsnetwerk is geen eenvoudige klus en bovendien is er kennis voor nodig hoe, wanneer en wie om ondersteuning moet worden gevraagd. Het soort ondersteuning verdelen we onder in drie categorieën en maken onderscheid tussen: *materiele steun*, die respondenten direct financieel of materieel profijt oplevert zoals het krijgen van geld en het krijgen van goederen, *praktische steun*, hier gaat het om hulp bij huishoudelijk werk en/of zorgtaken, zoals kinderopvang, klusjes in huis e.d., en als laatste *sociaal emotionele steun*. Hieronder verstaan we het opzoeken van familieleden en/of vrienden voor ontspanning en verdergaande vormen van ondersteuning door met elkaar over problemen te praten.

Om dit aspect van sociaal kapitaal te onderzoeken beschrijven we het sociaal ondersteuningsnetwerk van de respondenten, analyseren we de verschillende manieren waarop arme huishoudens *social support* genereren en wat voor soort ondersteuning ze ontvangen.

3.2 Sociale ondersteuning door familieleden

Hierboven is reeds aangegeven dat kinderen, ouders en andere familieleden een belangrijke bron zijn voor het ontvangen van sociale ondersteuning. Voor een aantal respondenten geldt dat zij voor ondersteuning geheel zijn aangewezen op familieleden. Vrienden of buren spelen geen of slechts een marginale rol binnen hun ondersteuningsnetwerk. Ook voor de respondenten met een uitgebreider sociaal netwerk geldt dat familieleden in de meerderheid van de gevallen één van de belangrijkste ondersteuningsnetwerken vormen. Om in het dagelijkse levensonderhoud te voorzien doen zij regelmatig een beroep op gezins- en/of familieleden. Relaties tussen familieleden – met de nadruk op de familieleden uit de eerste graad – worden gekenmerkt door een betrekkelijk actieve toewijding (Mulder en de Bruin 1983). In deze relaties is het niet altijd noodzakelijk dat er iets wordt teruggedaan. Zoals blijkt uit een citaat van een alleenstaande Turkse vrouw met drie kinderen en een Nederlands echtpaar met twee kinderen.

'Zonder de steun van mijn kinderen zou ik het nooit redden. Het is echt heel moeilijk, als mijn kinderen mij niet helpen lukt het echt niet. Soms leen ik geld van ze, of helpen ze met het kopen van boodschappen.'

'Als we iets nodig hebben, dan probeer ik het wel binnen de eigen kring te houden. Ik ken mijn familie erg goed en kan dan beter in schatten hoe ze reageren. Omdat veel familieleden in een financieel vergelijkbare situatie zitten komen ze ook regelmatig wat bij ons halen.'

Zoals blijkt uit het volgende citaat maakt het ook uit waar de familieleden wonen. In het algemeen kan gesteld worden dat familieleden die in de directe woonomgeving wonen – loop of fietsafstand - van de respondenten een belangrijkere ondersteuningsfunctie hebben dan familieleden die op een grotere afstand wonen. Anders gezegd: de geografische afstand tussen hulpgevende en hulpbehoevende is belangrijk (Nauta 1973). Voor de respondenten is het een pré als familieleden tevens buurgenoet zijn.

Voor een Turks gezin met drie inwonende kinderen is de buurt erg belangrijk. In de buurt wonen drie broers, twee zussen, de ouders van de man en een neef. Het gezin geeft aan veel en vrijwel uitsluitend met deze familieleden om te gaan. Eenzelfde verhaal wordt verteld door een Nederlands echtpaar met één zoon. De man is opgegroeid in de buurt en wil voor geen goud ergens anders wonen: 'Veel vrienden, kennissen en familie wonen in de wijk of straat. Het huis hebben we ook via een tip van familie weten te krijgen.' De tante van de vrouw woont naast hen en brengt regelmatig soep en cake. Nogal wat familieleden komen bij de eerste zonnestralen direct bij hen in de tuin zitten. Hun huis fungeert als ontmoetingsplaats voor familieleden die woonachtig zijn in de nabije omgeving. Voor twee alleenstaande ouders (een Nederlandse moeder en een Turkse vader) is het contact met familieleden in de buurt belangrijk.

Materiele steun

In de volgende analyse gaan we in op verschillende vormen van materiele ondersteuning die de respondenten ontvangen, die direct financieel of materieel profijt opleveren.

Alle respondenten zitten in een financieel kwetsbare situatie: het dagelijks inkomen ligt rond, en veelal onder, het minimum inkomen. Velen hebben door de jaren heen schulden opgebouwd en moeten iedere maand de eindjes aan elkaar knopen. Financiële ondersteuning door familie, vrienden of burens is voor arme huishoudens een belangrijke,

zoniet noodzakelijke *back-up*. Voor de aanschaf van huishoudelijke apparaten (koelkast, wasmachine) of extraatjes, zoals een vakantie, huisdier of speelgoed is men soms geheel afhankelijk van familieleden. In deze paragraaf gaan we uitvoerig in op financiële leningen en goederen die geleend of als gift aan de respondenten zijn aangeboden.

Financiële ondersteuning is voor arme huishoudens erg belangrijk. Meer dan tweederde van de respondenten leent wel eens geld bij gezins- of familieleden. Als men cash nodig heeft dan vraagt men dit doorgaans ook het liefst aan familie. Vrienden of burens worden minder vaak om financiële ondersteuning gevraagd. Een alleenstaande Nederlandse moeder van achtendertig jaar met twee kinderen zegt hierover:

‘Geld lenen doe ik niet graag, ik vind het afschuwelijk om te doen, maar bij mijn familie gaat het wel gemakkelijker, ze maken er tenminste niet z’n groot probleem van.’

Onverwachte kosten die ze voor haar auto heeft moeten maken heeft ze bijvoorbeeld naast de bank, ook gedeeltelijk van familie geleend. Niet alle schulden bij familieleden worden terugbetaald, vaak genoeg zeggen ze ‘laat maar zitten’. Bij financiële tekorten is het voor sommige respondenten vrij gemakkelijk om een beroep te doen op familieleden. De familie is op de hoogte van de situatie waar de respondenten in zitten, het bijspringen aan het einde van de maand of bij de aanschaf van luxe artikelen is daardoor haast een vanzelfsprekendheid. Een alleenstaande Turkse vrouw van 35 jaar moet bijvoorbeeld iedere maand geld lenen om rond te komen. Dit leent ze vrijwel altijd van familieleden, het gaat om ongeveer 75 euro per maand.

‘Ik heb een familielid waar ik altijd een beroep op kan doen. Ik leen geld bij hem en betaald dat over drie maanden terug. Mijn familie kent de situatie waar ik in zit en ik hoef daarom gelukkig nooit zelf om geld te vragen, het wordt me altijd aangeboden.’

Deze vanzelfsprekendheid komt wellicht voort uit een morele plicht dat familieleden elkaar in moeilijke tijden behoren te helpen. Volgens een Turkse respondent is het binnen de Turkse cultuur traditie dat ‘rijkere’ familieleden (waarbij ze een brede definitie hanteren van familie) minder bedeelden ondersteunen. Een Turks gezin verwoordt het op de volgende manier:

‘Binnen de Turkse cultuur is het traditie om familieleden te helpen. Het is welhaast een sociale plicht. Bij ons gaat het anders dan bij Nederlanders. Bijvoorbeeld als ik

rijk ben en mijn zus of broer arm, dan helpen we gewoon. De rijken moeten de armen helpen.'

Ook door Nederlandse respondenten worden voorbeelden gegeven van huishoudens die het niet bezwaarlijk vinden om voor financiële ondersteuning afhankelijk te zijn familieleden. Net als bij de Turkse is bij hen sprake van een cultuur waarbinnen het lenen van geld behoort tot de dagelijkse gang van zaken. Een Nederlands echtpaar uit de Bijlmer doet bijvoorbeeld veelvuldig een beroep op de portemonnee van familieleden die in de buurt wonen. Er is binnen deze familie wel duidelijk sprake van reciprociteit, oftewel wederkerigheid.

'Sparen doen we niet echt, als we geld nodig hebben dan kunnen we altijd wel ergens lenen. Mijn vrouw leent alleen van haar moeder, dat is ook nooit een probleem. Zeker in december moeten we ieder jaar wel geld lenen. Schulden kennen we daarom ook niet, wel bij familie, maar dat telt voor ons niet. Als andere binnen de familie iets nodig hebben kunnen ze ook altijd bij ons aankloppen.'

Dat dit Nederlandse gezin financiële schulden bij familie niet ziet als een 'echte' schuld, komt o.a. doordat veel leningen in een gift worden omgezet. Vooral voor familieleden met een hoger inkomen dan de respondenten geldt dat ze leningen omzetten in een gift. Dit geldt nog sterker als het gaat om familieleden uit de eerste graad. Relaties tussen deze familieleden kenmerken zich door een betrekkelijk actieve toewijding. Giften tussen familieleden zijn vormen van onderlinge solidariteit. Men geeft vanuit een ervaren emotionele verbondenheid, waardoor de grens tussen een lening en een gift vervaagt. Kenmerkend is de duurzaamheid van de verkregen steun. Er is, zoals blijkt uit de volgende citaten, sprake van een continue stroom van geld naar arme huishoudens. Financiële ondersteuning wordt maandelijks of zelfs op wekelijkse basis geboden en is van essentieel belang om dagelijks rond te komen.

Twee Nederlandse en een Turks gezin laten zien hoe het er in de praktijk aan toe gaat. Een getrouwde Nederlands vrouw met twee kinderen geeft aan dat ze de schuld bij haar moeder gevoelsmatig zeker moet terug betalen. 'Mijn moeder denkt daar anders over, zij scheldt mij vaak de schuld kwijt. Ook bij boodschappen en andere aankopen word ik vaak door haar geholpen.' Een gehuwde Nederlandse vrouw met vier kinderen heeft zichtbaar minder moeite met het lenen van geld van haar moeder. Ze leent ook maandelijks geld van haar. Haar moeder maakt het haar ook gemakkelijk doordat ze haar een bankpasje heeft gegeven van haar eigen rekening. 'Na een paar maanden zegt mijn moeder dan 'nou heb je als zoveel maanden niet afbetaald, laat nu maar zitten. Nu ben ik dat geld wel vergeten.' Ook een alleenstaande Nederlandse moeder met twee dochters krijgt, zonder dat ze er om hoeft te

vragen, van haar ouders een envelop waar gemiddeld 150 gulden in zit. Dit hoeft ze vrijwel nooit terug te betalen.

Zonder financiële steun van haar kinderen zou ze het niet redden, zegt een gehuwde Turkse moeder met vier kinderen. Het gezin ontvang veel steun van hun kinderen. 'Geld lenen doen we alleen bij onze kinderen. Gemiddeld gaat het om een bedrag van 300 gulden per twee maanden. Als we het niet terug kunnen betalen, wat meestal het geval is, dan wordt er door de kinderen niet om gevraagd. Dat vind ik soms wel moeilijk, maar het kan ook niet anders.'

Extra uitgaven aan bijvoorbeeld culturele uitstapjes, luxe artikelen zoals parfum of cd's zijn voor arme huishoudens een zeldzaamheid. Vakanties schieten er veelal bij in. Sommige respondenten zeggen in geen tien jaar op vakantie te zijn geweest. Voor vakanties ontbreken de financiële middelen, en het vakantiegeld dat sommige ontvangen gaat op aan het afbetalen van schulden. Voor uitstapjes tijdens vakantieperiodes blijken de respondenten in hoge mate afhankelijk van steunverleners. In alle gevallen gaat het om een gift van familieleden uit de eerste graad. Reizen naar Turkije, voor vakantie of het bezoek van zieke familieleden, worden door kinderen van Turkse respondenten gefinancierd. Zo heeft een dochter een keer de reis naar Turkije betaald toen de broer van haar moeder ziek was. Dit hoeft haar moeder niet terug te betalen, dat zou ze ook niet kunnen. Een dochter uit een Turks gezin met vier kinderen heeft bijvoorbeeld naast een vliegticket naar Turkije ook de bedevaart naar Mekka voor haar ouders bekostigd. Een alleenstaande Nederlandse vrouw met één dochter is door haar zus op een vakantie naar Zwitserland getrakteerd. Een Nederlands echtpaar met twee kinderen heeft het geluk dat de broers van de man een caravan hebben en zijn zwager een boot.

'Regelmatig kunnen wij hier in vakantieperiodes gebruik van maken. De caravan wordt door een van mijn broers wel eens op een camping gezet zodat wij daar in kunnen kamperen. Wij zijn dan alleen vervoerskosten en verblijfskosten kwijt. Dat kunnen we het nog wel betalen. Mijn zwager neemt ons soms mee op vakantie op de boot.'

Een bijzondere gift werd gedaan door de zus van de moeder van een Nederlands gezin met één kind. De hond was pas overleden en het gezin had geen geld om een nieuwe hond te kopen.

'Er stond een dobberman pub te koop, kosten 500 gulden. Ik had dit al tegen mijn man verteld, maar ja het was gewoon te duur voor ons. Die avond belt mijn zus op en

verteld dat zij het ook had gelezen en de pub wel wilt betalen. Het koste wat moeite om mijn man te overtuigen, zijn trots zat in de weg. Verder weet niemand in de familie het.'

Een meer berekenende vorm van sociale steun is reciprociteit. Deze vorm van steun is gebaseerd op de verwachting van wederkerigheid. Men staat klaar voor elkaar en rekent erop dat ze op hun beurt op andere familieleden kunnen terugvallen. Zo kunnen huishoudens binnen één familie die in dezelfde financiële situatie verkeren, op elkaar zijn aangewezen om in het dagelijkse levensonderhoud te voorzien. Het geleende geld hoeft niet persé terugbetaald te worden in de letterlijke zin van het woord, wel er dient wel iets tegenover te staan in de vorm van een wederdienst - oppassen op kinderen, klussen in huis e.d. - of goederen - boodschappen, tweedehands kleding, lenen van auto-. Bij een dergelijke relatie is de norm 'voort wat hoort wat'. Een Turks gezin met twee kinderen geeft een voorbeeld van reciprociteit tussen familieleden uit de tweede graad. Het echtpaar vraagt hun familie nooit om geld, maar omdat de vrouw des huizes goed kan handwerken 'verkoopt' zij handwerk binnen de familie. De ervaring van een Turks gezin met twee kinderen brengt een wederkerige relatie tussen familie leden uit de eerste graad mooi in beeld. Om geld te lenen gaat ze naar haar moeder of haar zus.

'Ik heb mijn zus pas geholpen met het opknappen van haar huis. Van haar leen ik één tot twee maal per maand tussen de 100 en de 200 gulden. Maar zij leent ook van mijn. Als ik alleen zou lenen, dan zou ik me schuldig voelen. Ook helpen we elkaar bij het kopen van boodschappen, als zij een keer geen geld heeft doe ik boodschappen voor haar en andersom. Het 'om beurten' kopen van dingen geldt als een terugbetaling. Het terugvragen van geleend geld doen we niet. Bij ons maakt het niet uit of het je eigen geld is of niet. Met mijn moeder gaat het hetzelfde, soms koop ik wat en soms zij.'

Niet alle respondenten hebben het voorrecht om financieel terug te kunnen vallen op familieleden. Sommige hebben morele bezwaren om bij hun familie te 'bedelen'. Andere hebben meer problemen met afhankelijkheidsgevoelens en impliciete en expliciete voorwaarden die daaraan worden gesteld. De steunverleners verwachten dankbaarheid of op zijn minst wordt verwacht dat ze de geboden ondersteuning waarderen. Een Nederlands echtpaar weigert daarom consequent geld te lenen van familieleden. Het lenen van geld geeft ze het gevoel onder curatele te staan en daar hebben ze geen zin in. Een Turks gezin met drie inwonende kinderen weigert geld te lenen van familieleden, ondanks dat ze om de paar maanden om geld verlegen zitten.

'Dat vind ik moeilijk, het is voor ons gemakkelijker om bij de bank of vrienden aan te kloppen. We zijn namelijk bang dat familieleden zich dan met het gezin gaan bemoeien.'

Het maakt uit van wie er geld wordt geleend. Zo geeft een vrouw van een Nederlands gezin met vier kinderen aan gemakkelijk geld te lenen van haar moeder, maar niet van haar schoonmoeder.

'Een keer hebben we geld van mijn schoonouders geleend, maar dat doen we van onze levensdagen niet meer. Als we daar kwamen had ik het gevoel dat ze ons bekeken, dat ze uit mijn tasje mijn geld wilde halen.'

De aanschaf van nieuwe huishoudelijke apparaten is voor arme huishouden vaak niet te betalen. Voor de aankoop van bijvoorbeeld een nieuwe wasmachine of koelkast wordt vaak een beroep gedaan op ondersteuningsnetwerken. Dit gaat niet altijd van harte. Een alleenstaande Nederlandse moeder vertelt dat ze ieder keer als ze de koelkast opentrekt, die ze van haar schoonfamilie heeft gekregen, het gevoel krijgt in iemand anders zijn koelkast te kijken. Een alleenstaande Turkse moeder met vier kinderen heeft van geleend geld van haar kinderen een grote koelkast aangeschaft. Haar kinderen zijn het echter niet eens met haar keuze en zijn boos op haar geworden.

'Waarom koop je zo'n grote koelkast, je hebt toch geen eten om erin te doen.'

Praktische steun

Onder praktische ondersteuning verstaan we vormen van hulp bij huishoudelijk werk en / of eventuele zorgtaken, zoals kinderopvang, klusjes in huis zoals schilderen, het doen van boodschappen, planten water geven bij afwezigheid. Praktische steun kan direct financieel voordeel opleveren bijvoorbeeld doordat respondenten bepaalde kosten uitsparen of doordat zij extra inkomsten kunnen verwerven. De meerderheid van de respondenten ontvangt op één of andere manier praktische ondersteuning van familieleden. Onder andere voor klusjes in en rond het huis wordt hulp gevraagd van familieleden. Voor arme huishoudens zijn schilder-, timmer- of elektriciteitswerk bezuinigingsposten. In de praktijk komt dat er op neer dat dergelijke werkzaamheden vaak niet worden gedaan. Het inschakelen van een vakman voor deze werkzaamheden is namelijk geen optie. Als er handige mensen in de familie zitten dan kunnen arme huishoudens daar hun voordeel mee doen. Als dit familieleden uit de eerste graad zijn wordt hier in de meeste gevallen niks voor terug verwacht. Een Turkse alleenstaande weduwe met drie kinderen roept als er geklust moet worden in huis altijd de

hulp in van haar schoonfamilie. Een andere Nederlandse alleenstaande moeder vraagt ook hulp van haar ouders en broers.

'Vooral mijn vader, broer en ooms zijn handige klussers. Ze kunnen werkelijk alles, timmeren, elektriciteit, het leggen van vloerbedekking, een keuken plaatsen, noem maar op.'

Hulp in de huishouding en het oppassen op kinderen, zo blijkt uit de interviews, is hoofdzakelijk een vrouwenaangelegenheid. Als we kijken naar familieleden dan zijn het (schoon)moeders en zussen, tantes en nichten die helpen bij het oppassen op kinderen, schoonmaken van het huis en het (in)kopen van eten. Ook van inwonende familieleden (lees: kinderen) wordt verwacht dat ze meehelpten in het huishouden. Dit geldt zowel voor Nederlandse als Turkse respondenten. Een Turkse moeder van twee kinderen zegt het volgende:

'Mijn dochters helpen veel in het huishouden, schoonmaken en koken. Vooral mijn oudste dochter kan goed koken.'

Praktische ondersteuning wordt veel verleend door ouders aan kinderen. Respondenten geven aan dat bijvoorbeeld het doen van boodschappen met één van de ouders - meestal de (schoon)moeder - garant staat voor extraatjes. Voor een Nederlandse getrouwde vrouw, vormen deze extraatjes een welkome aanvulling.

'Ik moet zeggen dat ik vaak boodschappen doe met m'n moeder. M'n moeder betaalt dan het vlees, toetjes en soms speelgoed voor m'n kinderen. (...) Ik laat merken dat ik het erg waardeer door soms een bosje bloemen te kopen voor mijn moeder.'

Sociaal emotionele steun

Voor sociaal emotionele ondersteuning wordt veelvuldig een beroep gedaan op familieleden. Het bij familieleden op visite gaan, eten of het maken van uitstapjes met familie wordt vaak gedaan. Het praten over problemen en het vinden van ondersteuning in moeilijke tijden, wordt vrijwel uitsluitend gedaan met directe familieleden en niet met burens of vrienden. Echtparen bespreken sociale problemen voornamelijk met hun echtgenoot of echtgenote. Voor de vrouwen is de moeder een belangrijke vertrouwenspersoon.

Voor een aantal Turkse respondenten is de sociaal-emotionele ondersteuning van familie en schoonfamilie van zeer groot belang geweest voor de vestiging in Nederland.

3.3 Sociale ondersteuning door vrienden

Voor de Turkse respondenten is het lastig te analyseren op welke manier en in welke mate ze sociaal ondersteund worden door vrienden. Veel Turkse respondenten maken namelijk geen onderscheidt tussen vriend of familie. Anders gesteld: veel vrienden van Turkse respondenten behoren tot de familie. Het gaat om neven of nichten, achternichten of indirecte familieleden, de neef van een nicht. Een Turkse moeder van drie kinderen kan hiervoor als voorbeeld dienen. Op dit moment heeft ze met drie vriendinnen veel contact. Zij weten alles van elkaar en helpen elkaar zowel financieel als emotioneel. Ze heeft vrijwel dagelijks contact met deze drie Turkse vriendinnen, als ze elkaar niet zien, dan bellen ze elkaar. Eén is de vrouw van haar achterneef, de ander is de vrouw van haar schoonbroer en de laatste is de zus van haar ex-man. Alle drie de vrouwen wonen in dezelfde buurt. Alleen van deze drie vrouwen accepteert ze hulp.

Daarbij komt dat arme huishoudens hun sociale netwerk door hun financiële situatie hebben zien afnemen. Er is sprake van sociale deprivatie (Engbersen e.a. 2000). Deze afname is het meest significant onder vriendschapsbanden. Het onderhouden van deze banden kost tijd en geld: geld in de vorm van cadeautjes voor verjaardagen, het deelnemen aan georganiseerde vormen van vrijetijdsbesteding en dergelijke. Veel vrienden wonen opvallend genoeg ook niet ver van de respondenten. Fiets of loofafstand lijkt een belangrijke voorwaarde voor het instant houden van een vriendschap. Familiebanden zijn stabiel. Burenrelaties veranderen ook, maar aangezien het contact met buren over het algemeen oppervlakkige van aard is, is het relatief eenvoudig en financieel minder belastend dan vriendschapsbanden.

Het is dus niet zo heel verwonderlijk dat veel van de respondenten geen of relatief weinig vrienden (over) hebben. Het belang van sociale ondersteuning door vrienden is beperkt en blijkt slechts voor een kleine groep respondenten relevant. Een Nederlandse alleenstaande vrouw vat dit op een passende wijze samen. Het contact met haar oude vriendinnen is verwaterd,

'Ik ben uit dat sociale verkeer wat ik dus jaren geleden wel had. Ik ging nooit op visite, zij kwamen wel eens langs, maar dat houdt op een gegeven moment ook op. Als ze langs kwamen dacht ik altijd al van 'o jee, als je we het einde van de avond maar halen met de drank!'

Met twee vriendinnen heeft ze contact weten te houden. Een vriendin woont in een andere stad en komt wel eens op visite en blijft soms slapen. Hoewel het eten karig is, zo zegt ze, is het altijd gezellig. Haar andere vriendin woont in de stad. Ze helpen elkaar bij het zoeken

naar goedkope kleding. Als de één iets goeds en goedkops ziet, dan koopt ze dat voor de ander. Een Nederlands echtpaar uit Amsterdam Noord wijdt het verlies aan contact met vrienden - in Alkmaar en Otterloo - aan de reiskosten.

Materiele, praktische en emotionele ondersteuning

Vrienden spelen, ook als ze in een financieel vergelijkbare positie zitten, een rol voor sociale ondersteuning. Voor het ontvangen van praktische en sociaal-emotionele ondersteuning wordt door een aantal respondenten een beroep gedaan op vrienden. Vrienden helpen elkaar niet zo vaak financieel, maar vooral door middel van 'vriendendiensten'. Hierbij moet je denken aan het oppassen op elkanders kinderen, kijken naar koopjes, helpen bij klusjes en heel het af en toe uitlenen van kleine geldbedragen. Uitstapjes worden ook regelmatig met vrienden ondernomen. Een Nederlandse vrouw gaat bijvoorbeeld een paar keer per jaar uiteten met haar vriendin. Haar vriendin heeft haar bovendien een videocamera cadeau gedaan, haar kinderen krijgen speelgoed en kleding van deze vriendin cadeau. Activiteiten buiten de deur onderneemt ze vrijwel alleen met haar vriendin. Een Nederlandse man gaat bijvoorbeeld met drie oude vrienden vissen. Ook leent hij regelmatig de auto van een vriend. Deze vriend zorgt dan altijd dat er genoeg benzine in de auto zit.

'Dit is hij wel eens vergeten en ik kon toen ook niks met de auto, zelf kan ik dat niet betalen.'

De banden met vrienden zijn ook heel hecht. Regelmatig verwijzen respondenten naar hun vrienden in termen van vertrouwenspersoon, iemand waar ze altijd een beroep op kunnen doen, levensvriend. Voor vrouwen geldt meer dan voor mannen dat ze ook emotionele steun ondervinden van vriendinnen.

Vriendenrelaties hebben een wederkerig karakter. Een Nederlandse vader heeft een goede vriend die hem regelmatig aan klusjes helpt, dat doet hij ook voor hem. Zijn vriend is elektromonteur en die kon hem voor weinig geld een radio en tv aanbieden, dit kon hij echter niet betalen. Als 'ruil' heeft hij iets geschilderd, daarvoor kreeg hij een TV. De tv komt uit een zaak die waterschade heeft geleden, zijn vriend heeft vervolgens de TV weer aan de praat gekregen. Een vriend van zijn vriend voorziet hem ook van fietsonderdelen, dit helpt de respondent bij het uitoefenen van zijn hobby, het opknappen van oude fietsen.

Voor veel respondenten is het een pré als vrienden in de buurt wonen. Een alleenstaande Nederlandse moeder gaat nog steeds veel om met een vriendinnengroep van de middelbare school. De meeste van hen wonen ook in dezelfde buurt, en ze gaan ook regelmatig bij

elkaar op visite. Uitgaan, verjaardag, trouwerijen en winkelen doet ze ook met deze groep vriendinnen. Zij is de enige alleenstaande moeder, de rest is getrouwd, of vrijgezel. Financieel heeft zij het het minst. Een andere vrouw verwoordt het als volgt:

'Mijn vrienden wonen allemaal heel dichtbij, op loopafstand. Ik zie ze bijna dagelijks en ze weten in ieder geval van alle dingen af.'

Een Turks vader met drie kinderen heeft vijf goede vrienden die allemaal bij hem in de buurt wonen. Hier heeft hij dagelijks contact mee. Van zijn vrienden hoort hij veel nieuwtjes. Met andere buurtbewoners gaat hij veel oppervlakkiger om. Voor een Turkse alleenstaande vrouw is haar vriendschap met haar vriendin zeer belangrijk. Door haar scheiding is haar contact met familie en buren drastisch verminderd. Voor haar sociale leven is zij dan ook afhankelijk van deze vriendin. Met haar deelt ze alles en ze helpen elkaar in moeilijke tijden. Het gaat daarbij naast emotionele steun vooral om praktische hulp.

'Ik heb maar één vriendin, verder praat ik met niemand. Als ik ziek ben of zo, dan belt ze de dokter of zet thee. Ik krijg ook geld van haar. Zij leent van mij en ik van haar. Verder leen ik van niemand.'

Haar vriendin woont in dezelfde buurt en ze zien elkaar bijna dagelijks. Verder spreekt ze maar weinig mensen.

3.4 Sociale ondersteuning door burens

Naast de contacten met familieleden onderhouden respondenten ook contact met burens. Burenrelaties zijn onder andere nuttig bij korte en/of acute noodsituaties. Nauta (1973) maakt onderscheid tussen *manifeste* burenrelaties, die een soort van vriendschapsrelaties zijn en *latente* burenrelaties, waarbij er doorgaans sprake is van een zekere vriendschappelijkheid, zonder echte contacten doch wel met de mogelijkheid van hulp in geval van moeilijkheden. Opgemerkt dient te worden dat er moeilijk zonder meer van burenrelaties gesproken kan worden omdat ze kunnen variëren van oppervlakkigheid tot intiem en ondersteunend. De concentratie van familieleden en vrienden die in de woonomgeving wonen ook sterk kan verschillen. In deze paragraaf pogen we het contact met burens te concentreren op buurtgenoten die niet vallen onder de categorie vrienden of familie. We gaan dan ook in op de vraag in welke mate de respondenten *social support* ontvangen van buurtgenoten die niet als vriend worden gezien of familie zijn.

Goede buur beter dan een verre vriend?

De frequentie van het contact met burens blijkt geen determinant voor actieve sociale ondersteuning of manifeste burenrelaties. Ondanks dat bewoners veel of regelmatig contact hebben met buurtgenoten gaat het contact vaak niet veel verder dan het vriendelijk groeten op straat. Een goed voorbeeld hiervan is een alleenstaande Nederlandse moeder met twee dochters. Met haar burens heeft ze goed en regelmatig contact, maar gaat nooit bij ze op visite. Wel praat ze regelmatig met buurtbewoners over het weer of iets dergelijks. Ondanks dat sommige respondenten erg gehecht zijn aan de buurt en haar bewoners zien ze hun buurtgenoten niet als goede vrienden. De relaties met burens lijken meer het karakter te hebben van vriendschappelijkheid dan van vriendschap, of in termen van Nauta op latente burenrelaties. Een alleenstaande Nederlandse man die al twintig jaar in dezelfde buurt woont geeft dit mooi weer:

‘Ik wil hier nooit meer weg, ‘ja alleen tussen 6 planken. Ik ken veel mensen uit de buurt, maar geen van alle zijn goede vrienden, het zijn kennissen. Met bewoners uit mijn segment heb ik uitstekend contact, we delen een gemeenschappelijke woonkamer met keuken. Op mijn initiatief wordt er een paar keer per jaar gezamenlijk erwtensoep gegeten.’

Een alleenstaande moeder van 38 jaar oud met twee kinderen vertelt ongeveer eenzelfde verhaal. Ze woont al lang in de buurt en heeft het erg naar haar zin. Ze onderhoudt met de mensen uit haar blok een gemeenschappelijke tuin. Met een aantal onderhoudt ze ook goed contact, de burens helpen elkaar en ondersteunen elkaar door boodschappen voor elkaar te doen of ‘een lampje’ te geven als er een kapot is. Het zijn geen goede vrienden van haar, ze ervaart de burens als goede kennissen waar ze op kan vertrouwen en regelmatig een praatje mee houdt op straat.

De respondenten maken duidelijk dat er onderscheid bestaat tussen burens, kennissen en vrienden. Ondanks het feit dat men zich erg betrokken voelt bij het buurtleven, zelfs een actieve bijdrage levert aan speciale buurtgerichte activiteiten of een gemeenschappelijke ruimte, zoals b.v. een tuin, ervaren respondenten het buurtcontacten per definitie oppervlakkiger dan contact tussen vrienden en familieleden. Bij een Nederlands echtpaar is de man actief betrokken bij vrijwilligerswerk in de straat. Zo heeft hij meegedaan aan het organiseren van een veegactie.

‘Het is niet dat we de deur bij elkaar plat lopen, maar in de omgang op straat en bij activiteiten gaat het er erg gemoedelijk aan toe. Zelf ga ik ook bij de burens kijken als

ze bijvoorbeeld een paar dagen op vakantie zijn. Zo hebben we de sleutel van de overbuurvrouw en verzorgen we haar plantjes. Ik ervaar de buurt als een klein dorp in een grote stad.'

Contacten tussen buurgenoten lijken ook langs etnische lijntjes te lopen. Nederlanders gaan hoofdzakelijk om met Nederlandse buurtbewoners en de Turkse respondenten gaan voornamelijk om met Turkse buren. De culturele ontmoetingen die tussen autochtone Nederlandse en Turkse respondenten plaatsvinden hebben een oppervlakkig karakter. Het blijft in de meeste gevallen bij een beleefde groet of algemeen praatje over het weer. Culturele verschillen en onbekendheid over elkaanders gewoonten blijken van invloed te zijn. Ter illustratie geef ik een voorbeeld van een Turks gezin met één kind dat al meer dan tien jaar in dezelfde buurt woont. De vader des huizes ziet bijna nooit buurtbewoners en als hij iemand ontmoet zegt hij hooguit gedag. De vrouw zegt wel eens te worden uitgenodigd door de buren om koffie te komen drinken, maar daar gaat ze nooit op in.

'Bij onze Turkse buren gaan we wel op visite, wij Turken zijn dat gewend'.

De Turkse respondenten die oppervlakkig contact hebben met autochtone Nederlandse buurtgenoten vinden dit positief. Een Turks gezin met vier kinderen praat, ondanks dat de ouders beperkt Nederlands spreken, regelmatig met hun Nederlandse buren.

'We groeten elkaar altijd vriendelijk, dat vind ik erg plezierig. Met onze Turkse buren gaan we meer om, daar kunnen we op rekenen. Hoe erg het ook is, Turken helpen ons. Nederlanders zouden blijven kijken en niet helpen. Wij hebben ook vaak Turkse buren geholpen.'

Materiele, praktische en emotionele steun

Zoals al is gebleken uit de hierboven genoemde voorbeelden en aangehaalde citaten vormen buurtgenoten een belangrijke bron voor bepaalde vormen van sociale ondersteuning. Zo zijn buren belangrijke steunverleners voor incidentele, korte en acute noodsituaties. Voor het lenen van bepaalde goederen zoals levensmiddelen of gereedschap, het achterhalen van bepaalde informatie of het lenen van kleine sommen geld, wordt er door de respondenten een beroep gedaan op buurtgenoten. Burencontact is echter wel hoofdzakelijk cultureel homogeen van samenstelling. Het lenen van geld vindt bijvoorbeeld in geen enkel geval plaats tussen een Turkse en een Nederlandse buurtbewoner of visa versa. Ter verduidelijking geef ik een beschrijving van een Turks gezin met één kind dat al meer

dan tien jaar in hetzelfde huis woont. Het gezin heeft een redelijk goed contact met bewoners in de buurt. Men kent iedereen uit de straat. De vrouw helpt ook regelmatig Turkse burenen.

‘Onze burenen spreken nog niet zo goed Nederlands, daarom ga ik soms mee naar het ziekenhuis, de huisarts of de woningbouwvereniging. Ik help wel meer Turkse buurvrouwen die gebrekkig Nederlands spreken. Als we krap bij kas zitten, dan leen ik ook wel eens geld bij de burenen.’

Veel respondenten kunnen voor kleine klusjes in- en rond het huis en een vergeten boodschap een beroep doen op burenen en kennissen in de buurt. Ook wordt er door zowel Nederlandse als Turkse respondenten soms kleine geldbedragen van burenen geleend. Burenhulp is vaak ook wederzijds, voor wat hoort wat. Maar lang niet alle respondenten voelen zich gesteund door hun burenen. Het niet reciproceren van geboden ondersteuning wordt bijvoorbeeld als storend en negatief ervaren. Een Nederlands echtpaar geeft haarscherp aan hoe de verwachting van wederkerigheid in de praktijk plaats vinden. Het is een echtpaar met één kind dat goed contact met buurtbewoners onderhoudt. Ze hebben, zo als ze het zelf zeggen, klapdeuren als voordeur, ze omschrijven de buurt ook als dorp. Er is veel door het gezin in de sociale contacten met buurtbewoners geïnvesteerd. Voor hulpvragen verwachten ze ook een beroep te kunnen doen op burenen, dit blijkt echter niet altijd het geval te zijn.

‘Iedereen is altijd welkom bij ons geweest en dan heb je zelf iets nodig en dan vind je opeens allemaal gesloten deuren. De bovenbuurvrouw bijvoorbeeld die kwam gemiddeld twee keer per maand geld lenen. Betaalde ze ook altijd op tijd terug. Maar toen wij een keer geld nodig hadden, op een moment dat de bovenbuurvrouw net 1000 gulden in de lotto had gewonnen, kregen we nee te horen. Dan stoot je behoorlijk je kop. Sindsdien krijgt ze ook niks meer van ons.’

Het omschrijven van de buurt als een dorp in de stad, zoals een hierboven reeds aangehaalde respondent heeft gedaan, heeft voor sommige bewoners een positieve connotatie. Andere hebben meer oog voor de nadelen van een hechte gemeenschap en de sociale controle die heerst. In de ‘ons kent ons’ mentaliteit die in deze buurtjes heerst zit een paradox van gezelligheid, roddels en achterklap. Turkse eenoudergezinnen benoemen het ‘dorpse karakter’ eerder als nadeel. Zij hebben over het algemeen weinig tot geen contact met buurtbewoners. Een Turkse alleenstaande man geeft toe geen idee te hebben wie zijn naaste burenen zijn. Het contact dat er is is erg oppervlakkig en is hoofdzakelijk met burenen met dezelfde etnische achtergrond. Een reden voor het gebrek aan burenencontact kan liggen in de sociale controle in de buurt en binnen de Turkse gemeenschap. Een Turkse alleenstaande

vrouw heeft bijvoorbeeld ruzie gehad met haar schoonzussen - waarvan er twee in de buurt wonen.

'Ik zou te veel tijd buitenshuis doorbrengen en naar vreemde mannen kijken, dat heeft me erg gekrenkt. Ik vind het soms wel lastig om met de sociale controle om te gaan. Ik vind dat ze gewoon alles tegen mij moeten zeggen en niet achter m'n rug.'

Om roddels te voorkomen brengt ze veel tijd door binnenshuis en zoekt ze weinig contact met burens. Een andere Turkse alleenstaande vrouw heeft eenzelfde ervaring. Ook zij heeft het burenscontact, door eigen toedoen, in een aantal jaren zien afnemen. Er wordt volgens haar namelijk erg veel geroddeld, vooral Turkse burens praten veel over haar, zegt ze. Het scheiden of niet getrouwd zijn heeft invloed op de omvang van het sociale netwerk van Turken. De sociale controle binnen Turkse gemeenschappen beperkt Turkse alleenstaande en eenoudergezinnen in het standhouden van sociale contacten. Voor alle alleenstaande en Turkse eenoudergezinnen geldt dat het contact met burens en vrienden is teruggelopen.

'Als gescheiden vrouw heeft de gemeenschap een heleboel over je te vertellen, maar als je getrouwd bent kan je alles doen. Ik leef in een stentijdperk, want zo moet ik leven van mijn omgeving.'

Zowel haar burens als een aantal familieleden, met name haar schoonouders, zetten haar erg onder druk en leveren veel commentaar op haar levenspatroon. De sociale controle beperkt haar in het aangaan van sociale contacten.

3.4 Conclusie

In de vorige paragrafen is uitgebreid stilgestaan in welke mate de respondenten in hun dagelijkse levensonderhoud worden ondersteund door familie, vrienden en burens. Achtereenvolgens zal ik ingaan op welke soorten ondersteuning ze hebben ontvangen en van wie zij dit hebben verkregen.

Zowel de Turkse als de Nederlandse respondenten ontvangen materiële ondersteuning. De meest voorkomende vorm is financiële ondersteuning in de vorm van een gift of lening. Voor financiële ondersteuning wordt veelvuldig een beroep gedaan op familieleden en dan met name eerstegraads familie (broers, zussen en (schoon)ouders). Turkse ouders met kinderen die een goed inkomen hebben (hoog opgeleid en een goede baan) krijgen meer financiële ondersteuning dan Turkse ouders die kinderen hebben met een laag inkomen. Turkse ouders met 'rijke' kinderen krijgen naast structurele financiële ondersteuning ook luxe

artikelen en vakanties naar hun thuisland 'cadeau'. De Nederlandse respondenten ontvangen bijna allemaal financiële ondersteuning van ouders of kinderen. Dit gebeurt zowel incidenteel als structureel. Terugbetalen hoeft vrijwel nooit. De Nederlandse en Turkse respondenten die geen geld lenen van familieleden hebben morele bezwaren of zijn bang voor te veel bemoeienis door familieleden. Geld lenen gaat bij deze respondenten gepaard met schuldgevoelens, het gevoel hebben onder curatele te staan en gevoelens van afhankelijkheid. Dat het krijgen van luxe goederen of het lenen van geld bepaalde sociale verplichtingen met zich meebrengt komt zowel bij de Turkse als bij de Nederlandse respondenten duidelijk naar voren.

Ook wordt er door zowel Nederlandse als Turkse respondenten soms kleine geldbedragen van burens geleend. 'Voort wat hoort wat' is het credo van deze vorm van burenhulp. Het niet reciproceren van geboden hulp wordt als negatief ervaren en kan het einde betekenen van de ondersteuningsrelatie. De vrienden die ze hebben ondersteunen in mindere mate financieel maar vooral in de vorm van 'vriendendiensten'.

Een vorm van praktische ondersteuning is hulp bij klusjes in en rond het huis. Hiervoor wordt door de respondenten vaak een beroep gedaan op familieleden. Als het familie uit de eerste graad betreft wordt hier in de meeste gevallen ook niks voor terug verwacht.

Hulp in de huishouding en het oppassen op kinderen is een vrouwenaangelegenheid. Andere vormen van praktische ondersteuning door ouders aan hun kinderen zijn: ouders die boodschappen doen en bijvoorbeeld helpen oppassen. Voor praktische ondersteuning wordt ook een beroep gedaan op vrienden, en zijn vormen van 'vriendendiensten.' Deze vorm van ondersteuning heeft een wederkerig karakter. Veel respondenten kunnen voor kleine klusjes in en rond het huis en een vergeten boodschap ook een beroep doen op hun burens.

Sociaal-emotionele ondersteuning, en dan het praten over problemen, is in hoofdzaak een aangelegenheid die zich beperkt tot familieleden uit de eerste graad. Voor emotionele ondersteuning wordt door een aantal respondenten steun gezocht bij vrienden. Dit geldt in sterkere mate voor vrouwen dan voor mannen. Ook uitstapjes worden regelmatig met vrienden ondernomen.

Van alle gezinshuishoudingen hebben de Turkse eenoudergezinnen het minst contact met familie, vrienden of buurtbewoners. Een reden voor dit gebrek aan contact ligt in de sociale controle in de buurt binnen de Turkse gemeenschap. Om roddels te voorkomen besteden ze bijvoorbeeld veel tijd binnenshuis en wordt contact gemeden. De sociale controle beperkt de Turkse eenoudergezinnen in het vinden van sociale ondersteuning.

HOOFDSTUK 4 SOCIAAL STIJGEN EN HET VINDEN VAN WERK

4.1 Inleiding

In het hedendaagse armoedebeleid staat het vinden van een reguliere baan (via loonarbeid en/of eigen ondernemerschap) in de *formele economie* centraal. Granovetter maakt in zijn studie 'Getting a job' (1974) duidelijk dat sociale netwerken een belangrijke rol spelen in het vinden van een reguliere baan. Het belang van de *informele economie* - niet gereguleerde economie waarin mensen zwarte extra inkomsten bijverdienen - krijgt in de studie van Granovetter geen aandacht. Dit is een beperking aangezien zwartwerk, het verdienen van geld in de informele economie, inzicht geeft in de wijze waarop mensen omgaan met armoede. Daarom wordt in dit hoofdstuk onderscheid gemaakt tussen het belang van ondersteuningsnetwerken voor het vinden van werk binnen de *formele* en de *informele* economie. We zullen daarbij vanaf het begin onderscheid maken tussen de Nederlandse en de Turkse Nederlandse respondenten.

4.2 Formeel en informele werkgelegenheid

Nederlandse respondenten

" (...) careers are not made up of random jumps from one job to another, but rather that individuals rely on contact acquired at various stages of their work-life, and before. One important result of this finding is that mobility appears to be self-generating: the more different social and work settings one moves through, the larger the reservoir of personal contacts he has who may mediate further mobility." (Granovetter 1974:85)

Verschillende casussen laten precies zien wat Granovetter in het hierboven staande citaat beweert: namelijk dat contacten opgedaan tijdens de arbeidscarrière van individuen in een later stadia werk genereren. In dit onderzoek valt op dat het voor de Nederlandse respondenten in alle gevallen over mannen gaat.

Zo heeft een gescheiden Nederlandse man met twee kinderen veel contacten overgehouden aan zijn voormalige eigen onderneming. De man is zeventien jaar zelfstandig ondernemer geweest, zijn bedrijf is in 1984 failliet gegaan. De werkgerelateerde contacten bezorgen hem in de periode 1984 tot 1996 minimaal twee reguliere banen. In 1992 werd hij gebeld door twee vrienden waarmee hij samen heeft gewerkt in zijn eigen onderneming. "Het waren vriendjes uit de begintijd. (...) Die jongens doken in ene op. Die hadden mijn telefoonnummer nog van jaren geleden. Ze hadden een klus voor me." Een aantal jaren later - in februari

1997 - werd hij benaderd door voormalige klanten van hem. "Ze vroegen of ik wou komen praten, nou dat zijn schaarse kansen. Mensen die je kennen weten wat je waard bent.", zo zegt de man. Een andere gehuwde Nederlandse man met twee kinderen heeft na een korte periode in de WAO gezeten te hebben, in 1976 via een ex-collega (weer) werk gevonden bij de Albert Heyn. In het verleden had hij zeven jaar bij dit bedrijf gewerkt.

Ook worden er voorbeelden gegeven van regulier werk verkregen door familieleden of vrienden. Opgemerkt dient te worden dat het hier voornamelijk voorbeelden betreft van tijdelijk werk met beperkte financiële voordelen.

Een gescheiden Nederlandse vrouw met een zeer geringe arbeidsgeschiedenis doet via contacten van haar al ruim twee jaar veel vrijwilligerswerk in een buurthuis. Een andere alleenstaande vrouw heeft in 1959 de baan van haar zus overgenomen op het hoofdkantoor van de Spar. Ze heeft daar vervolgens drie jaar gewerkt.

Een alleenstaande moeder met één kind vindt voor haar opleiding- en arbeidscarrière in grote mate ondersteuning van haar directe familie en vriendinnen. Ze is nu bezig met een aantal stages voor het verkrijgen van haar diploma. Voor haar opleiding wordt ze gestimuleerd en ondersteund door haar moeder en vriendinnen. "Het leek me leuk om doktersassistent te worden, maar ik dacht 'dat lukt me nooit'. Het is veel te moeilijk en met m'n dochtertje en zo. Toen zei mijn moeder meteen 'ik pas wel op'. Mijn moeder is twee avonden gaan oppassen en vriendinnen een avond." Via haar zus is ze aan een stageplek gekomen. Haar zus werkt bij de GGD en heeft contact met verschillende doktoren.

De invloed van familie en vrienden op de arbeidscarrière van mensen is niet alleen maar positief. Men kan ook gestimuleerd worden om het criminele pad op te gaan en/of genoeg te nemen met een geringe financiële vergoeding. Voor het genereren van extra inkomsten naast de uitkering van de sociale dienst wordt men actief in de *informele economie*: men gaat zwart bijverdienen, bijklussen bij bekenden en familie. Het begrip 'informele economie' is lange tijd gekoppeld geweest aan niet-westerse samenlevingen en aan stedelijke economieën van de derde-wereldsteden¹. Uit diverse publicaties wordt echter duidelijk dat informele, economische activiteiten ook plaatsvinden binnen westerse economieën en wellicht aan betekenis winnen (vgl. Kloosterman et. al. 1996). Onderzoek van Engberen e.a

---

¹ In dergelijke economieën zouden informele, illegale en ongereguleerde activiteiten van substantiële betekenis zijn voor de overlevingskansen van arme huishoudens en, meer in het algemeen, van groot belang voor het functioneren van de nationale en stedelijke economie.

(2000) toont aan dat ook voor de Nederlandse situatie geldt dat informele, economische activiteiten van belang blijken te zijn voor werkloze huishoudens.

Eén van de respondenten vertelt dat haar man regelmatig heeft bijgeklust bij familieleden en vrienden. "Het zijn altijd bekenden. Hij krijgt hooguit honderd gulden per dag. (...) Als je dat zo in je hand krijgt is dat veel geld." Ten tijde van het interview is het bijklussen van de baan aangezien hij sinds kort als Melketier conciërge is geworden op een school.

Een getrouwde Nederlandse vrouw maakt tegen een financiële vergoeding schoon bij haar moeder van 86. "Daar krijgt ze ook wel wat voor, maar dat is peanuts natuurlijk, maar ja nu niet. Want je kan er wel weer een hoop meedoen." Haar man werkt bewust niet zwart bij. "Je zou het eigenlijk moeten doen, want dan kom je beter rond namelijk." Hij heeft z'n gehele leven in de bouw gewerkt en is ervan overtuigd dat hij wel zwart werk zou kunnen vinden. Uit angst om door de sociale dienst gepakt te worden doet hij het niet. "Als je sociale dienst uitkering hebt en het wordt gestopt, dan heb je niks meer. Ken je op straat gaan leven."

Een getrouwde Nederlandse vrouw doet een boekje open over haar werkzaamheden voor haar schoonvader. "Hij betaalde me vaak te weinig of te laat. Ik heb uiteindelijk zelf ontslag genomen." Haar man heeft 3,5 jaar in de gevangenis gezeten wegens roofovervallen die hij samen met zijn vrienden heeft gepleegd. Het was een samenloop van omstandigheden zo zegt de vrouw. "Hij had vrienden en kennissen, de ene die was dan ontsnapt uit de gevangenis. Die had al zoveel roofovervallen gedaan." Tijdens zijn gevangenschap is ze opgevangen door haar schoonfamilie. Ze woonde in een appartementje bij het hotel van haar schoonvader. Ten tijde van het interview werkte haar man bij Casa Rosso, een seksclub op de wallen in Amsterdam. Een vriendin van de vrouw werkt daar en heeft haar man een baan aangeboden. Hij is daar algemeen medewerker.

Financien verkregen uit de informele economie (lees: zwart werk) kan uitkeringsafhankelijken de prikkel ontnemen om een reguliere baan te zoeken. Een sprekend voorbeeld hiervan is een Nederlands echtpaar dat al twintig jaar van een uitkering leeft. Zij is 41 jaar en hij 40 jaar. "Als ik bij wijze van spreke drie fietsen in de maand verkoop, dan heb ik hetzelfde inkomen als wanneer ik zou gaan werken." Hij verdient ongeveer 25 euro per opgeknapte tweedehands fiets.

Turkse respondenten

De analyse van de Turkse respondenten wijkt op een tweetal punten af van de Nederlandse respondenten. Allereerst omdat in de onderzoekspopulatie een drietal huwelijksmigranten

telt. Deze vrouwen hebben geen of een zeer beperkte arbeidscarrière en worden door hun sociale omgeving niet gestimuleerd om hun situatie door middel van het vinden van een reguliere baan te verbeteren. Een vierendertigjarige Turkse moeder met drie kinderen vertelt bijvoorbeeld dat zij sinds haar vestiging in Nederland tien jaar geleden nooit heeft gewerkt. We staan uitgebreider stil bij een Turkse vrouw die is uitgehuwelijkt aan een in Turkije woonachtige neef.

Op het moment van het interview heeft ze twee kinderen. Ze heeft wel een LBO-opleiding afgemaakt. 'Na het diploma zou ik wel gaan werken, maar toen ben ik getrouwd en toen werd ik zwanger. (...)Ik ben eigenlijk uitgehuwelijkt. Het is mijn neef. Van mijn vaderskant. Mijn vaders broer, mijn oom, mijn oom zijn zoon is het.' Voor het huwelijk had ze haar neef al een aantal keren in Turkije ontmoet. Er was geen sprake van een hechte band. 'Maar bij mijn andere zusje en broertje is het niet meer zo. (...) Mijn ouders denken er nu anders over. (...) Mijn oudere zus is ook met mijn neef getrouwd. Met zijn broer. Zij was eerder getrouwd dan ik.' Na aankomst in Nederland is haar man een paar jaar in huis gebleven. Op aandringen van de familie heeft haar man Nederlands geleerd en is hij nu bezig met een opleiding. 'Twee jaar nu. Hij werkt vier dagen en gaat een keer in de week naar school.'

In de tweede plaats omdat de voorbeelden van Turkse respondenten die een reguliere baan vinden via sociale contacten beperkt zijn. Een Turkse man die ten tijde van het interview nog werkloos is vertelt dat hij via een vriend een baan op Schiphol heeft gekregen. "Als alles goed gaat ga ik in april op het vliegveld werken. Vrienden van mij hadden iets geregeld. In april of mei kan ik beginnen. Ik ga vliegtuigen schoonmaken." Een tweeënzeventig jarige alleenstaande Turkse man werkt op dit moment als vrijwilliger bij het buurthuis. Een kennis van hem heeft hem hieraan geholpen. 'Ik werk hier nu vijf jaar als vrijwilliger en iedereen is tevreden over mij en ik ben ook tevreden. (...) Hier houdt iedereen van mij, ze noemen me 'grote Mehmet'.'

Het merendeel van de Turken gebruikt hun sociale netwerk om bij te klussen in de informele economie. Onderzoek toont aan dat bepaalde migrantengroepen die niet beschikken over een sterke positie op de formele arbeidsmarkt een vooraanstaande plaats innemen in de informele economie. Daarnaast is in grote steden een etnische economie ontstaan die vooral wordt bezocht door migranten en waarin informele arbeid door verwanten en landgenoten een vanzelfsprekend fenomeen is. Het ontbreekt deze migranten groepen aan een gevestigde arbeidspositie maar ze hebben wel de beschikking over hechte, ondersteunende netwerken. Het betreft hechte sociale netwerken gebaseerd op verwantschap en etniciteit. (Engbersen et. al. 2000, Seabroek 1996, Dagevos en Veenman 1996). We komen een

aantal tot de verbeelding sprekende voorbeelden tegen. Een getrouwde Turkse man met drie kinderen werkt bijvoorbeeld vanaf zijn tweeëndertigste jaar halve dagen illegaal bij zijn broer in het confectieatelier. Vervolgens is hij twee jaar werkloos geweest. In 1992, op vijfendertigjarige leeftijd, is hij een eigen bedrijf begonnen. Dit heeft hij tot 1994 gehad. Hij had een confectieatelier en deed uitbestedingsopdrachten: kleding kwam gesneden binnen en werd in zijn zaak in elkaar gezet. Uiteindelijk kreeg hij problemen omdat hij illegale werknemers in dienst had. In april 1998 moest het bedrijf op aandringen van de politie worden gesloten.

Een andere fenomeen dat verwijst naar een etnische economie binnen de Turkse gemeenschap is het zwartwerken via een Turkse koppelbaas. Een getrouwde Turkse man met één kind vertelt dat hij op het moment van het interview werkt via een Turkse koppelbaas. 'Daar werkte een vriend van mij, hij zei dat er nog meer werk was en dat hij mijn naam door kon geven. Ik zei dat het goed was en ben daar begonnen met werken.' Het werk via de koppelbaas valt hem zwaar. Het is tijdelijk werk in de tuinbouw, maar hij krijgt weinig betaald, minder ook dan zijn Nederlandse collegae die niet voor een koppelbaas werken. Ook heeft hij niet de beschikking over geschikte werkkleding waaronder kniebescherming. Zijn collegae die niet via de koppelbaas werken hebben dit wel. Voordat deze Turkse man voor de koppelbaas werkte heeft hij zes jaar illegaal gewerkt bij Omur restaurant. Hij verdiende ongeveer duizend gulden per maand voor een zesdaagse werkweek. "Ik woonde daar en kon ook gratis eten en drinken. Ik werkte twaalf uur op een dag." Vanwege zijn illegaliteit was hij niet vrij in zijn doen en laten. Uitgaan deed hij bijvoorbeeld nooit. "We waren angstig om opgepakt te worden door de politie. Ze konden ons altijd arresteren." Na zijn werkzaamheden bij Omur is hij als legale inwoner van Nederland met een vriend samen een restaurant begonnen. Ze hadden echter nog geen vergunning en op politiebevel is de zaak toen gesloten. Na achttien dagen was de vergunning rond, maar toen was de klandizie al naar de concurrent, aldus de respondent.

Het bovenstaande voorbeeld laat zien dat de arbeidscarrière van deze Turkse man vanwege zijn illegaliteit in het verleden complex is. De ervaringen die hij heeft opgedaan tijdens zijn illegale werkzaamheden in een Turks restaurant gebruikt hij om zelf legaal een restaurant te beginnen. Gebrek aan kennis van de Nederlandse wetgeving zijn er grotendeels de oorzaak van dat het de mist in gaat. Vervolgens gaat hij via een Turkse koppelbaas zwartwerken in de tuinbouwindustrie.

Andere Turkse respondenten werken op een veel kleinere schaal zwart bij. Het heeft het karakter van het voor een financiële vergoeding verlenen van een vriendendienst of delen van kennis. Zo zegt een Turkse moeder van twee kinderen: 'Ik heb verstand van handwerken

en heb ook thuis lesgegeven aan vrouwen, o.a. textielverven. Ook heb ik geborduurd voor vrienden met geld.' Ze verdiende daar tussen de vijftig en de honderd gulden aan.

Net als bij de Nederlanders zijn ook Turkse respondenten angstig voor represailles door de Sociale Dienst. Voor sommige is dit reden om er niet aan te beginnen. Een Turkse vader van twee kinderen kan als voorbeeld dienen. Hij wil persé niet zwart bijverdienen omdat hij bang is dat hij gepakt wordt. "Ik ben al twee keer benaderd om zwart te werken, maar ben er niet op ingegaan. Als ik gepakt wordt, is mijn leven kapot. Dan heb ik geen uitkering meer, niks."

4.3 Conclusie

In de vorige paragrafen zijn we ingegaan op de vraag of de Turkse en Nederlandse respondenten hun sociale netwerk aanwenden om hun sociaal-economische positie te verbeteren door het vinden van een baan. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen het vinden van werk binnen de *formele* en de *informele* economie. Granovetter maakt in zijn studie 'Getting a job' (1974) duidelijk dat sociale netwerken een belangrijke rol spelen in het vinden van een reguliere baan. Achtereenvolgens wordt ingegaan op welke soort steun en van wie ze deze hebben ontvangen, daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen de Nederlandse en de Turkse respondenten.

Dit onderzoek bevestigt Granovetter's onderzoek waaruit blijkt dat contacten opgedaan tijdens de arbeidscarrière van individuen in een later stadium werk genereren. Wel is het zo dat het in deze studie in alle gevallen - zowel bij de Nederlandse als de Turkse - over mannen gaat. Het aantal Turkse respondenten dat via hun sociale netwerk een reguliere baan vindt is echter zeer beperkt. Ook worden er voorbeelden gegeven van regulier werk, verkregen door familieleden en / of vrienden. Het gaat hierbij voornamelijk om tijdelijke werk met beperkte financiële voordelen.

De invloed van familie en vrienden op de arbeidscarrière van mensen is niet alleen maar positief. Men kan ook gestimuleerd worden om het criminele pad op te gaan en/of genoegen te nemen met een geringe financiële vergoeding. Voor het genereren van extra inkomsten naast de uitkering van de sociale dienst wordt men actief in de *informele economie*: men gaat zwart bijverdienen, bijklussen bij bekenden en familie. Bovendien ontnemen financiën verkregen uit de informele economie (lees: zwartwerk) uitkeringsafhankelijke de prikkel om een reguliere baan te zoeken.

Als we de verschillen tussen de Turkse en de Nederlandse respondenten nader onder de loep nemen valt op dat de analyse van de Turkse respondenten op een tweetal punten

afwijkt van de Nederlandse respondenten. Allereerst omdat de Turkse onderzoekspopulatie een drietal huwelijksmigranten telt. Deze vrouwen hebben geen of een zeer beperkte arbeidscarrière en worden door hun sociale omgeving niet gestimuleerd om hun situatie door middel van het vinden van een regulier baan te verbeteren. Ten tweede omdat het merendeel van de Turken hun sociale netwerk aanwent om bij te klussen in de *informele* economie. Dit wordt door de Nederlandse respondenten minder gedaan.

Er (b)lijkt sprake te zijn van een etnische economie binnen de Turkse gemeenschap, waarbinnen informele arbeid door verwanten en landgenoten een vanzelfsprekend fenomeen is. Het ontbreekt de Turkse respondenten aan een goede arbeidspositie, maar hebben daarentegen wel beschikking over een ondersteuningsnetwerk binnen de eigen gemeenschap. Deze hechte (familie) relaties spelen een belangrijke rol bij het opzetten van een eigen bedrijf. Een ander voorbeeld dat verwijst naar een etnische economie binnen de Turkse gemeenschap is het zwartwerken via Turkse koppelbazen.

Zowel Nederlandse als Turkse respondenten geven aan angstig te zijn voor represailles door de Sociale Dienst. Voor sommige is dit ook een reden om niet aan zwartwerk te beginnen.

Samenvattend kunnen we constateren dat het vooral Nederlandse mannen zijn die voor een reguliere baan profiteren van contacten uit hun arbeidscarrière. De Turkse respondenten kunnen, door hun beperkte positie op de formele arbeidsmarkt, minimaal gebruik maken van hun sociale netwerk voor het vinden van een reguliere baan. Voor het vinden van informeel werk wenden zowel Nederlandse vrouwen als mannen zich tot familie, vrienden en in mindere mate tot kennissen. Bij de Turkse respondenten speelt het vinden van informeel werk een belangrijke rol in het verkrijgen van (extra) inkomsten. Ze wenden hiervoor hun gehele netwerk aan, vrienden, familie en kennissen. Wel vindt het hoofdzakelijk plaats binnen de Turkse gemeenschap en is het hoofdzakelijk een mannenkwestie. Ook de Turkse vrouwen klussen zwart bij binnen de gemeenschap, maar het gaat dan veeleer om tijdelijke en veel kleinschaligere projecten.

HOOFDSTUK 5 CONCLUSIE

5.1 Inleiding

Mensen zonder werk zijn veelal aangewezen op *formele sociale zekerheden*. Uit onderzoek van Ypeij, Snel en Engbersen (1999) blijkt dat overheidsondersteuning vaak te kort schiet. Mensen die van formele zekerheden afhankelijk zijn geven aan dat hun financiële situatie niet verbeterd. Voor financiële, materiele, emotionele of praktische hulp zijn ze onder andere aangewezen op ondersteuning van burens, vrienden of familieleden. Het mobiliseren van steun uit deze *informele sociale netwerken* is meer dan alleen een steun in de rug, maar kan hen helpen bij het 'overleven' en het verbeteren van hun sociaal economische positie. Het ontvangen van ondersteuning van familieleden, vrienden, buurtgenoten, collegae en kennissen vormt één van de belangrijkste strategieën van arme huishoudens om dagelijkse voorzieningen te verkrijgen. Het hebben van een goed sociaal netwerk kan in hoge mate bepalen in welke mate mensen proberen te overleven en hun sociaal economische positie te verbeteren.

5.2 Het belang van sociale ondersteuningsnetwerken

Deze scriptie wil aantonen op welke manier arme huishoudens hun sociale netwerken aanwenden voor sociale ondersteuning en/of het verbeteren van de sociaal economische positie bijvoorbeeld voor het vinden van (zwart) werk. Om dit inzichtelijk te maken zijn vier onderzoeksvragen geformuleerd die in de volgende paragrafen achtereenvolgens worden beantwoord.

1. Soorten van sociale ondersteuning

Er is onderscheid gemaakt tussen vier vormen van sociale steun. De eerste vorm betreft *materiele steun*, die respondenten direct financieel of materieel profijt oplevert. De tweede vorm van ondersteuning is *praktische steun*. Hier gaat het om hulp bij huishoudelijk werk en/of eventuele zorgtaken, zoals kinderopvang, klusjes in huis, het doen van boodschappen, planten water geven tijdens vakantie. De derde vorm is *sociaal-emotionele steun*: het bij elkaar op visite te gaan, uitgaan, met ander over problemen praten e.d.. De vierde en laatste vorm is *informatieve steun*, bijvoorbeeld het verkrijgen van informatie dat kan leiden tot het vinden van een baan

Uit dit onderzoek blijkt dat zowel de Turkse als de Nederlandse respondenten materiele ondersteuning ontvangen. De meest voorkomende vorm is financiële ondersteuning in de vorm van een gift of lening. Hiervoor wordt veelvuldig een beroep gedaan op familieleden en

dan met name eerstegraads familie (broers, zussen en (schoon)ouders). De hoogte van het inkomen van de steunverlener speelt, zeker bij de Turkse respondenten, een rol in de mate van ondersteuning. Turkse ouders die kinderen met een hooginkomen hebben (hoog opgeleid en een goede baan) krijgen namelijk meer financiële ondersteuning dan Turkse ouders die kinderen hebben met een laag inkomen. Turkse ouders met 'rijke' kinderen krijgen naast structurele financiële ondersteuning ook luxe artikelen en vakanties naar hun thuisland 'cadeau'. De Nederlandse respondenten ontvangen vrijwel allemaal financiële ondersteuning van ouders of kinderen. Dit gebeurt zowel incidenteel als structureel. Terugbetalen hoeft vrijwel nooit. De hypothese (1) dat de Nederlandse respondenten in dit onderzoek meer financiële ondersteuning ontvangen uit hun sociale netwerk dan de Turkse respondenten is hiermee bevestigend beantwoord. In tegenstelling tot de Turkse respondenten worden veel Nederlanders op een of andere manier financieel ondersteund door familie, vrienden of buren.

De Nederlandse en Turkse respondenten die geen geld lenen van familieleden hebben morele bezwaren of zijn bang voor te veel bemoeienis door familieleden. Geld lenen gaat bij deze respondenten gepaard met schuldgevoelens, het gevoel hebben onder curatele te staan en gevoelens van afhankelijkheid.

Door zowel Nederlandse als Turkse respondenten worden soms ook kleine geldbedragen van buren geleend. 'Voort wat hoort wat' is het credo van deze vorm van burenhulp. Het niet reciproceren van geboden hulp wordt als negatief ervaren en kan het einde betekenen van de ondersteuningsrelatie. De vrienden die ze hebben ondersteunen in mindere mate financieel maar vooral in de vorm van 'vriendendiensten'.

Een vorm van praktische ondersteuning is hulp bij klusjes in en rond het huis. Hiervoor wordt vaak een beroep gedaan op familieleden. Als het familie uit de eerste graad betreft wordt hier in de meeste gevallen ook niks voor terug verwacht. Hulp in de huishouding en het oppassen op kinderen is een vrouwenaangelegenheid. Andere vormen van praktische ondersteuning door ouders aan hun kinderen zijn: ouders die boodschappen doen en bijvoorbeeld het uitlenen van een auto. Voor praktische ondersteuning wordt ook een beroep gedaan op vrienden, in de vorm van 'vriendendiensten.' Deze vorm van ondersteuning heeft een wederkerig karakter. Veel respondenten kunnen voor kleine klusjes in en rond het huis en een vergeten boodschap ook een beroep doen op hun buren.

Sociaal-emotionele ondersteuning, en dan het praten over problemen, is in hoofdzaak een aangelegenheid die zich beperkt tot familieleden uit de eerste graad. Voor emotionele ondersteuning wordt door een aantal respondenten steun gezocht bij vrienden. Dit geldt in

sterkere mate voor vrouwen dan voor mannen. Ook uitstapjes worden regelmatig met vrienden ondernomen.

Granovetter maakt in zijn studie 'Getting a job' (1974) duidelijk dat sociale netwerken een belangrijke rol spelen in het vinden van een reguliere baan. Dit onderzoek bevestigt Granovetter's onderzoek dat *informatieve steun* van contacten, opgedaan tijdens de arbeidscarrière van individuen, in een later stadium werk genereren. Het zijn vooral Nederlandse mannen die voor een reguliere baan profiteren van sociale contacten (*weak ties*) uit hun arbeidscarrière. De Turkse respondenten kunnen, door hun beperkte positie op de formele arbeidsmarkt, minimaal gebruik maken van hun sociale netwerk voor het vinden van een reguliere baan. Voor het vinden van informeel werk krijgen zowel Nederlandse vrouwen als mannen informatieve steun van familie, vrienden en in mindere mate van kennissen. De Nederlanders doen voor het vinden van informeel / zwartwerk vooral een beroep op *strong ties*. Bij de Turkse respondenten speelt het vinden van informeel werk een belangrijke rol in het verkrijgen van (extra) inkomsten. Ze wenden hiervoor hun gehele netwerk aan, vrienden, familie en kennissen (*strong ties en weak ties*). Wel vindt het hoofdzakelijk plaats binnen de Turkse gemeenschap en is het hoofdzakelijk een mannenkwestie.

Het merendeel van de Turken wendt hun sociale netwerk aan om bij te klussen in de *informele* economie. Dit wordt door de Nederlandse respondenten minder gedaan. Er (b)lijkt sprake te zijn van een etnische economie binnen de Turkse gemeenschap, waarin informele arbeid door verwanten en landgenoten een vanzelfsprekend fenomeen is. Het ontbreekt de Turkse respondenten aan een goede arbeidspositie, maar hebben daarentegen wel beschikking over een ondersteuningsnetwerken binnen de eigen gemeenschap. Deze hechte (familie) relaties spelen een belangrijke rol bij het opzetten van een eigen bedrijf. Een ander voorbeeld dat verwijst naar een etnische economie binnen de Turkse gemeenschap is het zwartwerken via Turkse koppelbazen.

Uit dit onderzoek blijkt dat de hypothese (2) dat hechte (familie) relaties van belang kunnen zijn bij het opzetten van een eigen bedrijf door etnische groepen klopt. Het sterke homogeen netwerk onder de Turken heeft het positieve effect dat zij hun netwerk o.a. aanwenden voor het opstarten van een eigen bedrijf.

2. Functie van de sociale ondersteuning: social support en social leverage

In dit onderzoek maken we onderscheid tussen twee functies van sociale netwerken, namelijk *social support* en *social leverage*. De veronderstelling is dat kleine homogene

netwerken er voor kunnen zorgen dat bestaande bronnen worden behouden en kunnen voorzien in *social support (to get by)*. Netwerken die bestaan uit banden die *social leverage* bieden, zouden ervoor zorgen dat mensen een baan weten te vinden (*to get ahead*).

Om antwoord te geven op de vraag wat de functie is van de sociale ondersteuning zal ik allereerst antwoord geven op hypothese drie. Deze hypothese is gebaseerd op onderzoek van Dagevos en Veenman (1996). Zij hebben aangetoond dat Turkse Nederlanders meer dan andere allochtone groepen onder elkaar verkeren. Zowel werkende als werkloze Turken houden volgens de onderzoekers vooral contact met de eigen groepering. De assumptie bij de start van dit onderzoek was dan ook dat de Turkse respondenten die ondersteuning vinden dit voornamelijk krijgen van andere Turkse Nederlanders. Deze hypothese wordt bevestigd. Het sociale netwerk van de Turkse respondenten is etnisch homogeen van samenstelling. De Turken hebben daardoor, in navolging van Granovetter, minder kans op een baan (*to get ahead*), de functie van de ondersteuning is gericht op *social support (to get by)*. De Turken die wel sociaal stijgen doen dit hoofdzakelijk in de informele economie. De Nederlanders genereren ook in hoofdzaak *social support* uit hun sociale netwerk. Het zijn de Nederlandse mannen met een arbeidsgeschiedenis die hun netwerk aanwenden voor het vinden van een reguliere baan (*social leverage*).

3. De steunverleners in beeld: strong ties of weak ties

De homogeniteit en de heterogeniteit van sociale netwerken wordt gebruikt om onderscheid te maken tussen, het hierboven reeds benoemde, '*strong ties*' en '*weak ties*'. De algemene regel is dat de gevarieerdheid van het netwerk bepaalt hoe *sterk* of hoe *zwak* de binding is; hoe gevarieerder het netwerk hoe meer informatie er in het netwerk beschikbaar is.

Als we de *samenstelling* - in termen van homogeniteit en heterogeniteit - van het sociale netwerken van de Nederlandse en Turkse respondenten in deze studie nader bekijken springen drie zaken in het oog. In de eerste plaats de etnische homogeniteit. Verreweg de meeste netwerken bestaan grotendeels of geheel uit steunverleners met dezelfde etnische achtergrond als de respondenten. Voor zowel de Turkse als de Nederlandse respondenten vormt de familie en schoonfamilie de belangrijkste bron voor het ontvangen van sociale ondersteuning, dat deze groep veelal dezelfde etnische afkomst heeft hoeft weinig verbazing te wekken. Vrienden, kennissen en buurtgenoten waarvan men steun ondervindt hebben ook in de meeste gevallen dezelfde etniciteit. We concluderen dat het sociale netwerk zich kenmerkt door een etnisch homogene samenstelling. Een Turks echtpaar met kinderen kan hiervoor als voorbeeld dienen. Het gezin is bewust naar de Bijlmer in Amsterdam verhuisd omdat ze dicht bij familie wilden wonen. Het sociale netwerk van het echtpaar is redelijk

hecht. Men heeft met dertien mensen frequent contact, waarvan twaalf in de directe woonomgeving wonen. Tien ervan zijn van Turks origine en met hen hebben ze dagelijks tot wekelijks contact. Het contact met hun twee Nederlandse burens is oppervlakkig, maar plezierig, af en toe maken ze een praatje.

Uit de analyse blijkt dat het familienetwerk voor de respondenten één van de belangrijkste fundamenteën vormt. Vrijwel de helft van het totale ondersteuningsnetwerk van de respondenten bestaat uit familieleden. Voor één derde van de respondenten bestaat zelfs meer dan de helft van hun sociale netwerken uit familieleden. Deze respondenten zijn voor sociaal contact en ondersteuning voor het grootste gedeelte aangewezen op hun kinderen, ouders of andere familieleden. Het aandeel vrienden en burens binnen het ondersteuningsnetwerk ontloopt elkaar nauwelijks.

In de tweede plaats valt de geografische afstand tussen steunverlener en steunontvanger op. In literatuur over overlevingsstrategieën in Mexico-stad wordt geografische nabijheid gedefinieerd als een belangrijke determinant voor toegang tot sociale ondersteuning (Lomnitz 1977). Mensen die dicht bij elkaar wonen, zien elkaar frequent en zullen daarom eerder van elkaars behoeften op de hoogte zijn. Grof geschat woont meer dan drievijfde van het totale ondersteuningsnetwerk van de respondenten in hetzelfde huis of in dezelfde woonwijk. De voorbeelden van arme huishoudens die geholpen worden door familie en bekenden die bij hen in de buurt wonen zijn talrijk.

Het sociale netwerk van arme huishoudens wordt beperkt door economische en etnische segregatie, hierdoor worden contactkansen afgeschermd. Deze factoren zorgen voor een verminderde kans op sociale contacten buiten het netwerk. Het sociale netwerk bestaat daardoor hoofdzakelijk uit *strong ties*, en slechts in beperkte mate uit *weak ties*. Het zijn de Nederlandse mannen met een arbeidsverleden die via *ex-collegae social leverage* weten te realiseren.

Samenvattend kunnen we constateren dat het sociale ondersteuningsnetwerk voor het merendeel uit *strong ties* bestaat: familieleden, vrienden en burens met dezelfde etnische achtergrond. De nabijheid van het netwerk speelt een belangrijke rol in de frequentie van het contact en de mate van sociale ondersteuning. De meerderheid van het ondersteuningsnetwerk woont in de directe omgeving van de respondenten. Het aandeel *weak ties* binnen de ondersteuningsnetwerken is laag. Bovendien blijkt dit netwerk - kennissen en buurtgenoten - wederom etnisch homogeen van samenstelling te zijn.

4. Bieden strong ties vooral social support en weak ties vooral social leverage?

In de literatuur wordt gesuggereerd dat *leverage producing ties* over het algemeen *weak ties* zijn. Terwijl *social support* hoofdzakelijk ontvangen wordt door *strong ties* – familie, vrienden, leden van dezelfde etnische gemeenschap. Deze theorie dient te worden bijgesteld. Het is, in navolging van Briggs (1998), niet zo zwart-wit. *Social leverage* - in de vorm van het verbeteren van de sociaal-economische positie (get ahead) – komt van zowel *strong ties* als *weak ties*. Zowel voor formeel maar in sterkere mate voor informeel werk spelen *strong ties* - vrienden en familie - een belangrijke rol. De Turkse respondenten zijn voor het opstarten van een eigen bedrijf of illegaal werk afhankelijk van hechte sociale ondersteuningsnetwerken binnen de Turkse gemeenschap. Granovetter gaat in zijn onderzoek 'Getting a job' niet in op het vinden van informeel werk m.b.v. sociale netwerken. Maar juist bij het vinden van informeel werk spelen *strong ties* een belangrijke rol. Zwartwerk en het bijklussen zijn strategieën van arme huishoudens om additioneel bij te verdienen. De *leverage producing ties* van de Turken bieden vrijwel alleen mogelijkheden tot werk in de informele economie.

Tot slot

Overheidsondersteuning schiet vaak te kort (hypothese 4). Het mobiliseren van steun uit *sociale netwerken* is, zo blijkt uit deze studie, een zeer belangrijke strategie om in het dagelijkse levensonderhoud te voorzien. De hypothese was dat de arme huishoudens hun sociale netwerk aanwenden om rond te komen en / of om hun sociaal-economisch positie te verbeteren. Beide is waar. De nadruk ligt op *social support*, arme huishoudens wenden hun sociale netwerk in minder mate aan voor *social leverage*. Sociale ondersteuning in de vorm van financiële, praktische, emotionele en informatieve hulp is een belangrijke overlevingsstrategie voor arme huishoudens om in de dagelijkse levensonderhoud te voorzien. Voor geen van de arme huishoudens is het een luxe, voor een aantal is de ondersteuning van familie, vrienden en burens zelfs absolute noodzaak om rond te komen.

BIJLAGE 1 LITERATUUR

Albrecht, T.L. en M.B. Adelman. (1984). *Social support and life stress: New directions for communication research*. Human Communication Research, 11, 3-32.

Böcker, A. (1994). Op weg naar een beter bestaan. De ontwikkeling van de maatschappelijke positie van Turken in Nederland. In: Vermeulen, H. & Penninx, R. (red.), *Het democratisch ongeduld, de emancipatie en integratie van zes doelgroepen van het minderhedenbeleid*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Boissevain, J. (1974). *Friends of friends*. St. Martins's Press, New York.

Bourdieu, P. Economisch kapitaal, cultureel kapitaal, sociaal kapitaal. In : *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*..

Bourdieu, P., *The work of time*. In: Komter 1996, pp. 135-146

Briggs, X, de S. (1998). Brown kids in white suburbs: Housing mobility and the many faces of social capital. In: *Housing Policy Debate* 9: 177-221.

Busschots, M. en Jan Lauwers (1994)., *Familiale en sociaal-culturele netwerken*. Acco, Leuven / Amersfoort

Caplan, G. en M. Kililea (1976). *Support systems and mutual help, multidisciplinary explorations*. New York, Grune an Stratton, 325.

Dagevos, J. & J. Veenman (1996). Sociale netwerken en hun functionaliteit. In: *Keren de kansen? De tweede-generatie allochtonen in Nederland*. Veenman, J. (red.). Assen: Van Gorcum.

Dozier, M. en M Harris en H. Bergman. (1987). Social Netwrok Density and Rehospitalization among young adult patients. In: *Hospital and community Psychiatry*, 38,1.

Engbersen, G. (1997). *In de schaduw van morgen. Stedelijke marginaliteit in Nederland*. Boom, Amsterdam.

Engbersen, G. en R. van der Veen, (1987). *Moderne armoede*. H.E. Stenfert Kroese BV, Leiden / Antwerpen.

Engbersen, G., Vrooman, J.C., Snel, E. (red) (2000). *Arm Nederland, Balans van het armoede beleid*. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Felling, A.J.A., Fiselier, A.A.M en M.G.M. van der Poel (1991). *Primaire relaties ennsociale steun*. Instituut voor toegepaste sociale wetenschappen, Nijmegen.

Granovetter, M. (1973). 'The strenght of weak ties', *American Journal of Sociology*, 78, 6, 1360-1380.

Granovetter, M. (1995). *Getting a job, a study of contacts and careers*. 2nd edition. Cambridge, Harvard University Press.

Hoff, S. (1998). Armoede en sociale relaties. In: G. Engbersen, J. Vrooman en E. Snel (red), *Effecten van armoede. Derde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Hospers, L., Schuyt, C. & Geuns, van R. (1998). *Van bijstand naar werk: een onderzoek naar blijvers in en stromers uit de bijstand: eindrapport*. 's-Gravenhage: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Janssen, C.C.M. en C.P.M. Knipscheer (1983). *Veranderingen in het primaire sociaal netwerk bij oudere mensen*. Nijmegen, Sociologisch Instituut, 52.

Kloosterman, R., Leun, van der J., Rath, J. (1999). Mixed Embeddedness; (In)formal economic activities and Immigrant businesses in the Netherlands. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, vol 23 (3), p. 252-265.

Komter, A. (red). *The gift - An interdisciplinary Perspective*. Amsterdam: University Press 1996.

Komter, E.A., J. Burgers, G. Engbersen. (2000). *Het cement van de samenleving, een verkennende studie naar solidariteit en cohesie*. Amsterdam University Press, Amsterdam

Mulder en de Bruin in: Lammertyn, F. (1983). *De informele zorg en het vrijwilligerswerk*, Sociologisch Onderzoeksinstituut. K.U. Leuven, Monografie 10.

Nauta, A.P.N. (1973). *Contact en controle tussen burens*. Alphen, 227.

Portes, A. en J. Sensenbrenner (1993). Embeddendness and immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action. In: *AJS nr. 98* (1993). pp. 13-50

Portes, A. Social Capital: its Origins and Applications in Moders Sociology. In: *Annual Review Sociology nr. 24* (1998). pp. 1-24

Rettab, B. (1995). *The economic performance of the immigrant workforce. A case study of Maroccans in the Netherlands*. Rotterdam.

Sansone, L. (1992). *Schitteren in de schaduw: overlevingsstrategieën, subcultuur en etnische identiteit van Creoolse jongeren uit de lagere klasse in Amsterdam: 1981-1991*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Seabrook, J. (1996). *In the cities of the south: Scenes from an developing world*. London / New York: Alfred A. Knopf.

Smeets, H. & Veenman, J. (1994). Steeds meer 'thuis' in Nederland. Tien jaar ontwikkelingen in de Molukse bevolkingsgroep. In: Vermeulen, H. & Penninx, R. (red.). *Het democratisch ongeduld, de emancipatie en integratie van zes doelgroepen van het minderhedenbeleid*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Staring, R., Engbersen, G., Ypeij, A. (2002). *Armoede, migranten in informaliteit in Rotterdam-Delfshaven. Tweede deelstudie van project "Landschappen van armoede"*. Risbo, Rotterdam.

Veenman, J. & Martens, E. (1991). *Een lange weg, Molukkers op de arbeidsmarkt 1990*. Den Haag: Arbeidsvoorziening.

Veenman, J. (1994). *Participatie in perspectief. Ontwikkelingen in de sociaal economische positie van zes allochtone groepen in Nederland*. Houten: Bohn Stafleu, Van Loghum en Koninklijke Vermande.

Vermeulen, H. & Penninx, R. (1994). Slotbeschouwing. In: Vermeulen, H. & Penninx, R. (red.). *Het democratisch ongeduld, de emancipatie en integratie van zes doelgroepen van het minderhedenbeleid*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Welleman, B. en S. Worthley (1990). "Different strokes form different folks: community ties and social support" In : *American Journal of Sociology*, vol. 96, nr. 3, 558-588.

Wellman, B., Potter, S. (1999). The elements of personal communities. In: *Network in the Global Village: Life in Contemporary Communities*. 49-81, Westview.

Werdmölder (1990). *Een generatie op drift. De geschiedenis van een Marokkaanse randgroep*. Amsterdam, Arnhem, Gouda: Quint.

Ypeij, A., Snel. E., Engbersen, G. (1999). *Armoede in Amsterdam-Noord. Eerste deelstudie van project "Landschappen van armoede"*. Risbo, Rotterdam.

Ypeij, A. en E. Snel (2000). Met z'n vieren een: Alleenstaande moeders, armoede en informele steun. In: *Balans van het armoedebeleid, vijfde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. Amsterdam University Press, Amsterdam.

BIJLAGE 2 SOCIALE ONDERSTEUNING PER RESPONDENT SAMENGEVAT

Sociale ondersteuning Nederlandse respondenten
---

112 Alleenstaande vrouw met een zoon. Ze woont al ruim 20 jaar in dezelfde buurt en heeft het er erg naar haar zin. Gevoelens van onveiligheid zijn haar ombekend, alles wat ze wil kan ze in de buurt doen. Wel is er een sterke sociale controle onder buurtbewoners, dit ervaart ze niet als vervelend of belemmerend. De buurt is een echte volksbuurt, met redelijk wat sociale woningbouw. Asociale wonen er niet in de buurt volgens haar. Iedereen is meegaand en kan elkaar om hulp vragen als het nodig is. Omdat er nogal wat mensen met lage inkomens wonen, heeft de wijk een negatief imago, onterecht zegt ze. Ook zijn er de laatste jaren veel allochtonen komen wonen, dit is positief voor de wijk, meer verschillen geeft meer leven en 'we kunnen dan profiteren van elkaars goede kanten'. Met burens onderhoudt ze goed contact, als ze in de tuin bezig is dan maakt ze met iedereen een praatje, ook andere spreken haar aan. Bij enkele gaat ze op visite. Ondanks dat ze het financieel niet breed heeft, ongeveer 1400 gulden per maand, lukt het haar wel om rond te komen. Ze geeft niet meer geld uit dan ze heeft. Ze heeft een eigen bedrijfje, kunstenaar, en als ze echt krap zit, dan vraagt ze soms aan kanten wel een s een voorschot. Ze heeft een schuld bij haar partner, hij heeft haar een startkapitaal geleend zodat ze voor zichzelf kon beginnen. Per jaar kijkt ze wat ze kan missen en lost dan een gedeelte van de schuld af. Het stoort haar niet dat ze deze schuld heeft, maar ze wil het wel aflossen. Haar vriend neemt haar ook regelmatig mee op vakantie, ze hoeft dan niks te betalen. Aangezien ze een eigen bedrijf heeft, hoopt ze dat volgend jaar financieel beter gaat. Haar burens hebben het ook niet breed, maar hebben wel iedere maand dezelfde inkomsten. Haar broers en zussen hebben het veel beter, ze zitten allemaal in de zakenwereld en verdienen ieder jaar meer. Burens en kennissen in de buurt helpen elkaar wederzijds, met kleine kusjes in- en rond het huis, maar ook door informatie uit te wisselen (woont een accountant, advocaat, belastingconsulent etc), en soms sturen burens klanten naar haar toe. 'ik ken al mijn klanten eigenlijk al voordat ik een opdracht krijg, dit gaat veelal via buurtfeestjes en kennissen van burens'. Als ze geld nodig heeft, dan kan ze daar altijd aan komen, dat is nooit een probleem, zelf leent ze liever geen geld uit, puur omdat ze het niet heeft. Haar zoon ziet ze ook regelmatig, vier keer per week kookt ze voor hem. Uitgaan doet ze niet meer, geen geld voor. Alleen naar bepaalde gelegenheden waar info over kunst te verkrijgen is, bezoekt ze soms.

306, alleenstaande man (70jaar) met twee dochters. Woont al 20 jaar in de bijlmer en wil er nooit meer weg, 'ja alleen tussen 6 planken'. De wijk is erg rustig en hij voelt zich er volkomen veilig. Hij loopt regelmatig door de wijk en bezoekt het winkelcentrum Amsterdamse Poort, 'je hebt hier nog een ander winkelcentrum Kraaiennest, maar daar zie je me nooit, daar is het zeer onveilig'. Waar hij woont is het netjes, o.a. de tuin van het zorgcentrum en de omgeving is goed verzorgd. De bijlmer verdeeld hij is twee sectoren, zijn woonomgeving is veilig, het gedeelte aan de andere kant van de snelweg is onveilig. Hij kent veel mensen uit de buurt, maar geen van alle zijn goede vrienden, het zijn kennissen. Met bewoners van zijn segment heeft hij uitstekend contact, ze delen een gemeenschappelijke woonkamer met keuken. Op zijn initiatief wordt er een paar keer per jaar gezamenlijk erwtensoepp gegeten. Een 8 tal bewoners eet dan mee, erg gezellig. Geregeld maakt hij een praatje met ze in de gang, erg gemoedelijke sfeer. Veel familie heeft hij niet, alleen twee dochters en zijn ex-vrouw, met de laatste heeft hij geen contact meer. Zijn dochters belt hij regelmatig, maar ze zien elkander onregelmatig. Als hij iets nodig heeft, dan kan hij ze altijd bellen, 'ze staan direct op de stoep als ik bijvoorbeeld geld nodig zou hebben'. Hij leent nooit geld van ze, want hij heeft het niet nodig. Eenmaal heeft hij ivm verhuizing geld van ze geleend. Naast burens en zijn dochters heeft hij een zeer beperkt sociaal netwerk. Onder ander door zijn financiële situatie gaat hij weinig weg en ontmoet hij niet veel mensen. De oude contacten verwateren. Hij zit veel thuis in zijn kamer en kijkt veel televisie. Zijn leven is vrij geïsoleerd, maar daar heeft hij vrede mee. Heel af en toe gaat hij een bak koffie drinken in een buurtcafe. Daar ontmoet hij soms oude bekenden. Ongelukkig is hij niet, maar wat meer contact met mensen is welkom, alleen heeft hij daar geen geld voor. 'Het is logisch, je wordt ouder hebt minder geld, komt weinig buiten de deur, dat beperkt je sociale contacten aanzienlijk. De man was werkzaam binnen een bedrijf genaamd Eurowoningen. Zijn klanten vonden het prettiger om zaken te doen met hem dan met z'n baas. Toen is hij voor zichzelf begonnen " en met veel succes." Hij heeft is een korte tijd veel geld verdient, maar zijn bedrijf heeft het niet gered. Hij raakte overspannen en werd gedwongen om zijn spaarrekening op te souperen. "Ik had niks om op terug te vallen. Ik ben voor 100% afgekeurd en kreeg een WAZ (wet arbeidsongeschiktheid zelfstandigen),

maar moest eerste mijn eigen geld opmaken."

110 Alleenstaande vrouw met een dochter. Woont al ruim 20 jaar in de wijk en is tevreden. Het merendeel van de buurtbewoners is vriendelijk en daar heeft ze ook goed, maar oppervlakkig contact mee. De straat en buurt is zeer multicultureel, van alles woont er, nette mensen, hoewel er wel een aantal voor overlast zorgen. 'Je hoeft maar een rotte appel te hebben en je hebt narigheid'. Ze maakt regelmatig een praatje met buurtgenoten en wordt ook door jongere burens begroet. Haar dochter heeft twee kinderen waar ze regelmatig oppast. Financieel heeft ze het niet breed, ze leeft van de bijstand. Geld lenen is voor haar echt een doodzonde, geld lenen wil ze niet 'ik raak in paniek als 50 gulden schuld heb'. Het lukt haar nog wel om iedere maand 50 gulden te sparen, dit verkleint de kans om geld te moeten lenen. Haar leven is verder er sober, is al in geen 10 jaar op vakantie geweest, haar eten is basic, gaat vrijwel nooit uit en ontmoet weinig vrienden. De enige activiteit die ze wel buiten de deur onderneemt is 1 keer per week zwemmen en zingen in een koor. Ook bezit ze de stadspas, hiervan maakt ze gebruik als er gratis activiteiten worden aangeboden. Vrijwilligerswerk is haar ook niet onbekend, ze helpt af en toe in een bejaardentehuis bij speciale activiteiten. Haar vriendinnen zitten in een financieel vergelijkbare positie, bijstandsmoeders. Een paar keer per jaar gaan ze bij elkaar eten, maar niet vaker, dat wordt te duur. Een vriendin, die buiten de stad woont, komt iedere dinsdag slapen. Gezamenlijk zorgen ze dan dat er wat lekkers wordt gegeten. Haar vriendin betaald dan meestal. Vorig jaar is ze door haar zusje op een vakantie getrakteerd, een week Zwitserland. 'Dat was de vakantie van mijn leven.'

Deze alleenstaande Nederlandse vrouw heeft na haar opleiding kort gewerkt en is vrij snel daarna getrouwd. Ze komt uit een traditioneel Hollands gezin en is dan haar huwelijk huisvrouw geworden. " Trouwen en dan klaar. Dan ging je niet meer werken, dat was de eer van je man te na als je dan ging werken. (...) Dat is nu niet meer voorstelbaar, maar zo ging dat toen."

In 1959 heeft ze de baan van haar zus overgenomen op een kantoor van firma Jan de Lange (hoofdkantoor van de Spar). Daar heeft ze drie jaar gewerkt.

142. Eenoudergezin nl moeder met twee kinderen, waarvan een inwonend, leeft van de bijstand. Naast haar nog thuiswonende zoon, heeft ze regelmatig contact met twee goede vrienden, haar gitaarleraar en de buurman. Ze heeft twee broers en een zus. Alleen haar zus heeft een goed en stabiel inkomen, haar beide broers hebben het ook niet breed. Haar familie ziet ze niet zo veel. Het contact met haar oude vrienden is ook verwaterd, citaat 'ik ben uit dat sociale verkeer wat ik dus jaren geleden had. Ik ging nooit op visite, zij kwamen wel eens lang, maar dat houdt op een gegeven moment op. Als ze langs kwamen dacht ik altijd al van halen we het einde van de avond met de drank'. Het meeste contact heeft ze met haar twee vriendinnen. Een vriendin woont in Purmerend, zij komt wel eens op visite en blijft soms slapen. Hoewel het eten karig is, is het altijd gezellig met haar. Haar andere vriendin woont in Amsterdam. Ze helpen elkaar bij het zoeken naar goedkope kleding. Als de een iets goeds en goedkops ziet, dan koopt ze dat voor de ander. Schulden heeft ze niet, citaat 'dat verklaart waarschijnlijk mijn opgewektheid'. Ze leent nooit geld, citaat 'dat is een principe kwestie, daar kan ik gewoon niet aan beginnen'. Met haar spaargeld kan ze de klappen opvangen. Lid van een vereniging is ze niet, niet dat ze dat niet wil, maar dat is te duur. Citaat 'aan het eind van de avond is het dan een kwestie van biertjes, dan denk ik van nu kan ik wel iets aannemen, maar ik moet dan ook een rondje kunnen geven. En dat kan ik niet'.

115. Eenoudergezin, nl moeder met twee dochters. Ze woont al bijna heel haar leven in Amsterdam Noord. Ze heeft veel vriendinnen die in dezelfde buurt wonen, haar ouders, zus en broer wonen ook in Noord. Dit maakt het leven in de buurt voor haar erg aangenaam. Veel aanloop en ze gaat ook regelmatig bij haar vriendinnen en familie op visite. Vanaf de middelbare school heeft ze een grote groep vriendinnen waarmee ze nog steeds veel omgaat. Uitgaan, verjaardag, trouwerijen en winkelen doet ze met deze groep vriendinnen. Zij is de enige alleenstaande moeder, de rest is getrouwd, of vrijgezel. Financieel heeft zij het ook het slechtst. Met haar burens heeft ze goed contact. Niet dat ze op visite gaat, maar ze praat wel regelmatig met buurtbewoners. Citaat 'het gaat voornamelijk over het weer of als er zomers gebarbecued wordt, dan word ik ook altijd uitgenodigd'. Ontevreden is ze niet over haar leven, ze doet eigenlijk alles wat ze leuk vindt, citaat 'gaat eigenlijk allemaal goed, ik heb alleen een gat in mijn hand, dat maakt het soms lastig. Ik wil altijd alles kunnen doen'. Financieel redt ze het alleen maar doordat ze wordt ondersteund door haar ouders. Als het geld op is en ze kan geen eten meer kopen, dan gaat ze met haar kinderen bij haar ouders eten. Citaat 'ik kan altijd bij hun aankloppen, dat weet ik gewoon.'. Geld krijgt ze van haar ouders, zonder te vragen geven ze een envelop met gemiddeld 150 gulden. Ook leent ze van haar ouders regelmatig geld. Citaat 'later zegt mijn moeder dan vaak, laat maar zitten, en hoef ik het niet terug te betalen'. Bovendien krijgt ze ieder

maand zwart alimentatie van de vader van haar dochters. 300 gulden, en heel veel andere dingen zoals speelgoed, kleding etc. Ze zit dan ook veel ruimer in de centen dan andere bijstandsmoeders. Voor grote aankopen zoals een wasmachine moet ze naar de bank. Als er geklust moet worden in huis, dan doet ze een beroep op haar vader en zwager. Zelf helpt ze niemand met klussen, alleen met verhuizen heeft ze wel eens geholpen. In vergelijking met vijf jaar geleden is haar sociale netwerk gelijk gebleven.

Alleenstaande moeder met een kind heeft haar examen voor dokterassistent afgerond en is nu bezig met het volmaken van een aantal stages voor het verkrijgen van haar diploma. Voor haar opleiding wordt ze gestimuleerd en ondersteund door haar moeder en vriendinnen. "Het leek me leuk om doktersassistent te worden, maar ik dacht dat lukt me nooit. Het is veel te moeilijk en met m'n dochtertje en zo. Toen zij mijn moeder meteen 'ik pas wel op'. Mijn moeder is twee avonden gaan oppassen en vriendinnen een avond."

Via haar zus is ze aan een stageplek gekomen. Haar zus werkt bij de GGD en heel contact met verschillende doktoren.

138 Eenoudergezin, nl moeder van 38 jaar met twee kinderen. Ze woont al lang in de buurt, heeft het er goed naar haar zin en ook de omgang met haar burens is goed. Met de mensen uit haar blok deelt ze een gemeenschappelijke tuin. Met een aantal onderhoudt ze zeer goed contact, ze helpen elkaar en ondersteunen elkaar door boodschappen voor elkaar te doen of 'een lampje te geven als er een kapot is'. Het zijn geen goede vrienden, maar ze ervaart ze als goede kennissen waar ze op kan vertrouwen en regelmatig een praatje houdt op straat. Van burens verwacht ze ook niet zo veel terug, iedereen moet elkaar respecteren en elkaar in zijn waarde laten, dat is het voornaamste. Ze woont in een veilige omgeving, ze heeft zich nooit bedreigt gevoeld of iets dergelijks. Haar familie speelt een belangrijke rol in haar leven. Haar ouder leven van een wao uitkering, broers en zussen hebben het allemaal beter dan zij, goede opleiding en banen. Ze staan allemaal voor haar klaar als ze hulp nodig heeft. Haar moeder helpt bijvoorbeeld bij bezuinigingen in de huishouding, o.a. door het maken van kleding voor de kinderen, bedlakens en het letten op aanbiedingen e.d.. Andere familieleden doen wel eens boodschappen voor haar, hebben b.v. vakantiespullen uitgeleend en kampeergeld betaald, en helpen bij klusjes in huis. Vooral haar vader, broer en ooms zijn handige klussers, o.a. timmeren, elektriciteit, het leggen van vloerbedekking etc. Bij het oppassen heeft ze veel hulp gehad van haar zus. Geld lenen doet ze niet graag, ze vindt het afschuwelijk om te doen, 'maar bij mijn familie gaat het wel gemakkelijker, ze maken er tenminste niet z'n groot probleem van'. Onverwachte kosten die ze voor haar auto heeft moeten maken heeft ze bijvoorbeeld naast de bank, ook gedeeltelijk van familie geleend. De bank moet ze consistent afbetalen, bij haar familie wordt het nog wel eens uitgesteld. Niet alle schulden bij familieleden worden terugbetaald, vaak genoeg zeggen ze 'laat maar zitten'. Ze vindt het niet prettig om bij haar familie, met name haar ouders, aan te kloppen, maar ze schaamt zich er niet voor, het is gewoon nodig. De meeste burens en kennissen zitten in een financieel vergelijkbare situatie. Vrienden helpen elkaar niet financieel, maar vooral door 'vriendendiensten', zoals het oppassen op elkaars kinderen, kijken naar koopjes, en heel af en toe kleine geldbedragen uitlenen. Helaas is er contact met haar vriendinnen in Alkmaar en Otterloo wat verwaterd, de reiskosten zijn hier de oorzaak van. Activiteiten buitenshuis onderneemt ze niet, een bezoek aan museum, concert, theater of dierentuin kan ze niet betalen.

Deze alleenstaande Nederlandse vrouw is op haar drieëntwintigste, na drie jaar huwelijk, gescheiden van haar man. "Dan val je eigenlijk direct in een uitkering, dat is top op heden zo." Via haar moeder doet ze al ruim twee jaar veel vrijwilligerswerk in een buurtuis.

166 NL Echtpaar met 1 zoon. De man is opgegroeid in de buurt en wil voor geen goud ergens anders wonen. De buurt is zijn thuis. 'we zijn vorig jaar een week naar België op vakantie geweest, dat was een ramp, mijn man was blij dat hij thuis was. Hij had gewoon last van heinwee.' De vrouw hecht minder waarde aan het wonen in deze specifieke omgeving, maar vindt het er wel erg prettig wonen. Veel vrienden, kennissen en familie wonen in de wijk en zelf in de straat. Het huis hebben zo ook via een tip van familie weten te krijgen. Een tante woont naast hun, 'heerlijke soep en cake over het hek, het is een klein hekje waar je gemakkelijk over heen kan stappen. Staat er puur voor de honden.' Niet de gehele buurt is netjes, vooral over hun straatje, blok, zijn ze te spreken, dan rest is minder. Meer vuiligheid op straat, veel meer asociale, veel jongeren die overlast veroorzaken. De wijk heeft wel een slecht naam, vooral door de media wordt hij slecht afgeschilderd. Onterecht zegt het echtpaar, sommige stukken wel, maar zeker niet alles. Vooral door de armoede zou de buurt achteruitgaan. 'tuurlijk is hier veel armoede, maar dat betekend niet dat dat allemaal asociale zijn.' Ze hebben heel veel contact met burens. Hun tante woont naast hun, andere vrienden uit de buurt komen ook vaak op visitie. Vooral de man vindt dat gezellig, nogal een kwebbel zegt de vrouw. Van burens lenen ze bijv

boeken of andere dingen, als ze wat nodig hebben, kunnen ze altijd een beroep op hen doen. Ook het feit dat ze een tuin hebben beïnvloed de mate van bezoek. Nogal wat familie leden komen bij de eerste zonnestralen direct bij hun in de tuin zitten. Een soort van ontmoetingsplaats. Veel familieleden wonen namelijk op een flatje. Sparen doen ze niet echt. Als ze geld nodig hebben, kunnen ze dat altijd wel lenen. De vrouw leent alleen van haar moeder, dat is ook nooit een probleem. Zeker in december moet ze ieder jaar wel geld lenen. Schulden kennen ze daar in tegen ook niet, wel bij familie, maar dat telt niet. Bij de bank in ieder geval niet, daar zijn ze zeer strikt in. Ze voelen zich ook niet arm, ze hebben het niet breed, maar zeker niet slecht. Dat merken ze vooral aan het feit dat zie niet altijd nieuwe kleren kunnen kopen voor hun zoon, weinig op vakantie kunnen en eigenlijk geen extra's kunnen permitteren. Echte luxe kennen ze niet. Een luist van vrienden, familie en kennissen is bijna niet te maken, zoveel mensen kennen ze. Velen daarvan wonen in de buurt. Ook doen ze vrijwilligerswerk, zo passen ze op de honden van een schooldirecteur in de buurt. Hun zoon gaat met iedereen om, alle culturen. Hij zat vroeger op een zwarte basisschool en zit nu op het voortgezet onderwijs, ook vooral zwart. Daar heeft hij wel meer problemen. Door hun zoon kennen ze de jongelui in de buurt, zij kennen hen. Dat is een van de redenen dat ze zich nooit onveilig voelen op straat. 'als je de jongeren niet zou kennen, dan kan ik me voorstellen dat je zo'n groepje bedreigend vind, maar ja ik ken ze allemaal bij naam. Dat scheelt natuurlijk wel.'

Deze alleenstaande Nederlandse man is zeventien jaar zelfstandig ondernemer geweest, in 1984 ging het de verkeerd. "Het ging al een paar jaar beroerd, uiteindelijk kwam ik met een schuld te zitten van drie ton." Na een huwelijk van drieëntwintig jaar wil zijn vrouw van hem scheiden.

Via contacten uit zijn voormalige bedrijf - dat in 1984 failliet is gegaan - heeft de man vele contacten overgehouden. Deze contacten bezorgen hem in de periode 1984 tot 1996 aan verschillende formele werkzaamheden. In 1992 wordt gebeld door twee vrienden waarmee hij samen heeft gewerkt in zijn eigen onderneming. "Het waren vriendjes uit de begintijd. (...) Die jongens doken in ene op. Die hadden mijn telefoonnummer nog van jaren geleden. Ze hadden een klus voor me." In februari 1997 werd hij benaderd door voormalige klanten van hem. " Ze vroegen of ik wou komen praten, nou dat zijn schaarse kansen. Mensen die je kennen weten wat je waard bent."

307 NL echtpaar met 6 kinderen. Moeder van 38 is geïnterviewd. Met de buurt heeft ze niet zo veel. Er wonen weinig vrienden en familie, het enige er leuk is is eigenlijk het mooie winkelcentrum. Ze gaat met weinig mensen om, met een aantal burens maakt ze af en toe een praatje, maar dat is ook alles. Met haar ex-man heeft ze nog wel contact, maar hij zit nu in de gevangenis. De politie heeft hem opgepakt, met 4 politieauto's kwamen ze de straat in reiden, trapte de voordeur in en hebben hem geboeid meegenomen. Dit heeft voor nogal wat constantie in de buurt gezorgd. Veel bewoners zijn daardoor slecht over haar gaan praten en dat ervaart ze als bedreigend. De straat durfde ze niet meer op, net als winkelen in de buurt, ze sloot zich op in haar huis. Ze is opnieuw getrouwd met een Egyptische man. Haar ex-man heeft haar achtergelaten met heel veel schulden. Zij wist nergens van, maar nadat ze waren gescheiden en hij in de gevangenis zat, ontdekte ze dat ze een schuld hadden bij de kredietbank van 13 duizend gulden. Haar ex zei 'ik wilde niet dat je er zorgen over zou maken, je zou alleen maar boos of ongelukkig worden.' Een soort bescherming dus, maar nu zit zij met de schuld, hij kan het niet afbetalen, en zei eigenlijk ook niet. De sociale dienst helpt haar bij financiële planning en het aanvragen van evt subsidies. Toen de consulente van de sociale dienst zag hoe ze woonde heeft direct gezorgd voor de aanschaf van nieuw materiaal. Ze woonde namelijk erbarmelijk, allemaal vierdenhands materiaal, geen vloerbedekking in huis, dus op beton, bedden waren kapot, en haar zoon was incontinent wat een pislucht in het huis veroorzaakte. Van de sociale dienst heeft z een nieuwe wasmachine, vloerbedekking, bankstel, wandmeubel, tafel en stapelbedden gekregen. Ze voelt zich daar wel schuldig over 'het is net of je op visite bent in je eigen huis, of je misbruikt maakt van de situatie'. Ook de afkeurende mening van mensen uit de buurt voelt ze als last. De roddels over haar leefsituatie maken dat ze zich nog meer isoleert. Ze zou als gezin failliet verklaart kunnen worden, betekend wel dat ze drie jaar lang onder toezicht staat van de sociale dienst, al haar post wordt dan doorgelezen en alle aankopen moet ze dan verantwoorden. Ze heeft een dochter van 16 jaar, ze kan het haar dochter niet aandoen dat ook haar post wordt doorgenomen, bv brieven van vriendjes enzo. Haar ex betaald haar 300 gulden per maand voor allimentatie, dat is een schijntje voor 6 kinderen. Toch helpt het wel om haar schulden af te betalen, het geld kan ze niet aan de kinderen besteden. Vrienden heeft ze bijna niet meer. Vroeger wel, toen ze nog in Purmerend woonde had ze veel vriendinnen. Deze vriendschappen verwaterde bij het krijgen van haar eerste kind, haar vriendinnen vonden haar al gauw zielig. Ze is toen gaan schrijven met penvriendinnen uit de hele wereld, op een gegeven moment had ze wel 50 penvriendinnen. Ook nu heeft ze weinig vrienden en ook met buurtbewoners heeft ze weinig tot geen contact. Dit vindt ze jammer, zeker als je wat nodig hebt, of hulp bij iets, is het een gemis dat ze niet iemand snel kan vragen. De enige die ze om hulp

vraagt en kan vragen is haar man en vrienden van hem. Gelukkig heeft hij redelijk wat vrienden. Met familieleden onderhoudt ze weinig contact. Ze komt uit een groot gezin, drie zussen en twee broers. Vroeger thuis nogal wat problemen gehad, vooral door haar vader. Mishandelde o.a. haar moeder, nog steeds zorgt hij voor veel stress binnen het gezin. Haar moeder heeft nooit de moed gehad om van hem te scheiden 'dat deed je in die tijd ook niet'. Als ze geld nodig heeft, of iets anders, dan is haar moeder de enige waar ze een beroep op kan doen. Geleend geld hoeft ze ook nooit terug te betalen. Verder niemand uit haar familie. Soms leent ze geld van haar ex-man. Zeker net na de scheiding heeft ze veel van hem geleend. Haar dochters helpen veel in het huishouden, schoonmaken en koken. Vooral haar oudste dochter kan goed koken. Sociale problemen bespreekt ze alleen met haar man. Activiteiten bezoeken of iets ondernemen doet ze alleen met haar gezin. De mensen die ze ontmoet zijn vooral bekenden van haar man, veelal mensen uit Egypte. Als ze meer geld zou hebben, had ze meer contact met andere zegt ze. 'ik zou dan veel meer uit gaan en naar musea en zo.'

178 echtpaar met twee kinderen, man is geïnterviewd. De buurt is de laatste jaren erg veranderd. Veel buitenlanders zijn er komen wonen, en die leven anders, andere gewoontes en sommige zijn asociaal. Zelf heeft hij er weinig last van, maar hij ziet wel veel troep op straat en jongeren die voor overlast zorgen. De wijk gaat volgens hem wel achteruit. Hij is ook een aantal keren betrokken geweest bij bedreigingen en vechtpartijen. Een aantal keren is hij iemand te hulp geschoten die door een buitenlander lastig werd gevallen. 'dat doe ik liever niet, allemaal problemen geeft dat, zit ik weer een paar uur op het politiebureau. Soms is het ook echt kantje boord geweest.' Het contact met bureaus is redelijk goed, dit heeft er o.a. mee te maken dat hij weinig waarde hecht aan contact met bureaus en dus met een praatje of een groet op staat al tevreden is. In die zin zijn de sociale contacten met bureaus ruim voldoende. Echt veel stelt het niet voor, hij gaat niet op visite en vraagt ze nooit om hulp. Vroeger, een aantal jaren geleden had hij meer contact. Met buitenlanders gaat hij nooit om, 'nee, dat wil ik ook niet'. Hij heeft er ook geen ruzie mee, maar ze zijn gewoon anders. Zijn vrouw heeft twee volwassen kinderen uit haar vorige huwelijk. Daar gaan ze goed mee om, maar hebben nooit bij hen in huis gewoond. Geld lenen doen ze nooit. 'natuurlijk niet, dat kan ik niet terugbetalen, dus...'. Dat sommige mensen met vrienden of familie in het buitenland, geld opsturen geloofd hij niet. Met een uitkering kan je geen geld opsturen, dat is onmogelijk zegt hij. Soms krijgen ze wat geld van vrienden of familieleden, het gaat dan om kleine bedragen van ongeveer 50 gulden. Meestal nadat zijn vrouw en hij hen met iets hebben geholpen, bijv. verhuizen, oppassen, dan krijgen ze geld. 'Dat vind ik niet leuk, maar aan de andere kant kan ik het wel gebruiken en dat weten ze. Ik wil het dan ook niet altijd aannemen, maar ja, soms is het toch wel prettig. Moet alleen niet zo worden dat ze voor hulp moeten betalen, moet leuk blijven.' Zijn vriendenkring is zeer beperkt, hij noemt zichzelf 'allendig'. Hij heeft nooit veel vrienden gehad. Met drie oude vrienden gaat hij nog steeds veel om. Hij gaat er mee vissen, bij op visite en van een vriend leent hij regelmatig een auto. Deze vriend zorgt dan altijd dat er genoeg benzine in de auto zit. 'dit is hij wel eens vergeten en kon toen ook niks met de auto, zelf kan ik dat niet betalen.' Deze vriend heeft hem ook aan zijn baan geholpen. zijn vrouw gaat veel om de vrouw van zijn vriend. Door het verlies van werk zijn zijn sociale contacten wel verminderd, de omgang met zijn echte vrienden lijdt er volgens hem niet onder. Het enige is dat hij nu wat meer beperkt is in wat hij met zijn vrienden gaat doen. Uitgaan deed hij vroeger wel, maar dat gaat nu bijna niet meer. De vrouw des huizes maakt tegen een financiële vergoeding schoon bij haar moeder van 86. " Daar krijgt ze ook wel wat voor, maar dat is peanuts natuurlijk, maar ja nu niet. Want je kan er wel weer een hoop meedoen." Hij verdient niets bij: "absoluut niet. Je zou het eigenlijk moeten doen, want dan kom je beter rond namelijk." Hij denkt dat hij het wel zou vinden: "je weet genoeg waar je naartoe moet gaan. In de bouw, kranten wegbrengen (oude distributiebedrijf waarschijnlijk), daar is altijd wel een mouw aan te passen." Uit angst om door de sociale dienst gepakt te worden doet hij het niet. "Als je sociale dienst uitkering hebt en het wordt gestopt, dan heb je niks meer. Ken je op straat gaan leven."

130 NL echtpaar, met 4 kinderen, vrouw is geïnterviewd.

Ze wonen in de Bijlmer en wonen redelijk naar hun zin. Overdag voelen ze zich veilig, maar 's avonds gaan ze liever niet de straat op. Als ze dat wel doen, dan bij voorkeur met de auto. De vrouw is op zich wel bereid om te werken, maar ziet er weinig heil in, omdat ze 'zou werken puur om het kinderdagverblijf en de belasting' te betalen. Ze schiet er eigenlijk bij in. Een van de problemen waar ze iedere dag weer mee te kampen heeft zijn haar ziekelijke kinderen, 2 allergisch en 1 zit in een internaat wegens psychische problemen. 'Dat gaat alles overdag goed en zit je 's avonds met een in het ziekenhuis. Financieel hebben ze het nooit echt breed gehad. Met als diepte punt was twee jaar geleden. Haar man had ontslag gekregen, met een gouden handdruk. Erg leuk natuurlijk maar dat betekende dat ze hun huursubsidie van dat gehele jaar terug moesten betalen. En toen het meeste van het geld als was besteed aan de inrichting van het huis kwam de belasting met de mededeling dat

ze nog 7000 moesten betalen. 'We hielen aan het einde van de maand helemaal niks over, totaal blut. Dat was een hele moeilijke tijd, ik snap nog niet dat we toen niet uit elkaar zijn gegaan.' Geld lenen doet ze alleen van haar moeder. Dat doet ze vrij regelmatig, vrijwel iedere maand. Dit hoeft ze ook niet altijd te vragen. Ze heeft een pasje van de rekening van haar moeder, haar moeder zegt dan 'he, je bent weer aan mijn rekening geweest'. Bij grote aankopen, zoals een wasmachine, vraagt ze het wel. 'op een gegeven moment is het zo van ja, nou heb je als zoveel maande niet afbetaald, laat nu maar zitten. Nu ben ik dat geld wel vergeten.' Een keer heeft ze van haar schoonouders geld geleend, maar dat doet ze van haar 'levensdagen niet meer'. 'Als we daar kwamen had ik het gevoel dat ze ons bekeken, dat ze uit mijn tasje mijn geld wilde halen.'

Haar moeder (wao) woont bij haar in de buurt en past regelmatig op de kinderen. Zij is ook de enige die wel eens komt eten, als dank voor het oppassen. Buiten de deur eten ze nooit, daar besteden ze geen geld aan. Ook hebben ze geen krant. Als er klusjes in en om het huis moeten worden gedaan, kunnen ze altijd hulp inschakelen van haar schoonfamilie. Haar schoonouders en de broers van haar man, zijn handig en zijn bereid om te helpen. Informatie krijgt ze eigenlijk van niemand, ze komt er zelf achter door folders te lezen of mensen te vragen. Geld aan andere leden doet ze nooit. Bij een tweetal buurvrouwen gaat ze soms langs om over problemen te praten. Dat is wederzijds. Ook doen haar man en zij regelmatig vrijwilligers werk in de kerk. Veel van haar schoonfamilie woont ver weg. De benzine kunnen ze niet betalen dus dat contact bloed toch een beetje dood. Deze families verdienen erg goed, allemaal dubbele inkomens en goed banen. 'als ik dat zo zie en kijk hoeveel zij te besteden hebben dan denk ik wel eens van, kan het een beetje minder of stuur wat deze kant op. Maar dat gebeurt nooit.'

Haar man is 41 jaar en sinds 1991 werkloos. Hij verdient soms wat bij door te klussen bij familieleden. Zij klust niet bij "de familie is niet zo rijk dat ze mij ook willen betalen." Ook klust haar man af en toe bij vrienden en kennissen. "Het zijn altijd bekenden. Hij krijgt hooguit honderd gulden per dag. (...) Als je dat zo in je hand krijgt is dat veel geldt." Het bijklussen is nu van de baan aangezien hij sinds kort conciërge is geworden op een school.

157 NL echtpaar met 1 kind, vrouw (bijstand) geïnterviewd.

Ze wonen in een goede buurt en onderhouden actief contact met buurtbewoners. Ze hebben, zo zegt ze zelf, klapdeuren als voordeur. Iedereen loopt zo naar binnen. 'De hele buurt komt bij ons langs, als ze ergens mee zitten of wat dan ook. Dat zijn we gewend.' De buurtbetrokkenheid is de laatste jaren afgenomen. Ze zijn als het ware tot inkeer gekomen. 'Iedereen is altijd welkom bij ons geweest, en dan heb je zelf iets nodig en dan vind je opeens allemaal gesloten deuren.' Ze geeft een voorbeeld van haar bovenbuurvrouw. Deze kwam gemiddeld twee keer per maand geld lenen. Betaalde altijd op tijd terug. Maar toen zij een keer geld nodig had, op een moment dat de bovenbuurvrouw net 1000 gulden in de lotto had gewonnen, kreeg ze nee te horen. 'Dan stoot je behoorlijk je kop. Sinds dien krijgt ze ook niks meer van ons. De drempel om iemand om hulp te vragen wordt zo weer een stukje verhoogt.' Geld lenen doen ze überhaupt liever niet. Volgens haar zit er aan een lening altijd iets naars. 'Als je geld leent, dan kopen ze je op dat moment. Dus moet je altijd voorhen klaar staan, wanneer zij dat willen.' Er komen altijd verplichtingen bij. Alleen bij haar moeder leent ze geld, daar heeft ze nu ongeveer 3000 gulden. Toch voelt ze zich bezwaard dat ze het niet terug kan betalen. 'Als ik op bed lig denk ik wel eens, van had ik maar 3000 gulden om terug te betalen.' Haar zus heeft het gezin wel pas, op een zeer waardevolle manier, geholpen. De hond was pas overleden, en er stond een doberman pub te koop, kosten 500 gulden. Dit had ze al in de krant gelezen en aan haar man verteld, te duur natuurlijk. En die avond belt haar zus op. Had het ook gelezen en zegt dat ze de pub wilt betalen. Koste wat moeite om haar man te overtuigen, zijn trots zat in de weg. Na een overtuigend praatje van haar zus, ging hij akkoord. Verder weet niemand in de familie het. De vrouw is HIV besmet en moet soms in een rolstoel zitten. Als ze in de buurt rondrijdt, krijgt ze weinig hulp van mensen, allee in de buurtsuper helpen ze haar erg goed. Met haar moeder en pleegvader heeft ze slecht contact. Ze hebben getracht om voogdij over haar kindere te krijgen. Dit omdat zij drugs zou gebruiken en triotjes in huis zou hebben, waar de kinderen getuige van zouden zijn. Allemaal onzin om ons in een kwaaddaglicht te stellen. Ze heeft altijd al problemen gehad met haar ouders.

De man is op zijn zestiende via een kennis in de bouwsector terecht gekomen. "Nou dat heb ik tien en een halfjaar gedaan. Alles bij elkaar gescharreld, gereedschap, busje enzovoort. Mijn baas werd meer een vriend van me, totdat hij alles van me heeft afgenomen. Alles, ik had helemaal niks meer. Toen bleek dat ik ook niet ziekenfondsverzekerd was."

De vrouw heeft jaren via haar ex-vriend eerst op een kermis gewerkt en vervolgens bij een garagebedrijf. "De vader van m'n dochter, mijn voormalige man, had een garagebedrijf. Dat ging allemaal erg goed, totdat hij kwam te overlijden." Met haar huidige man heeft van 1995 tot 1997 een bedrijfje gehad. Via een kennis van de man zijn ze aan werk gekomen. De kennis kocht panden op en

zocht werknemers die de panden konden beheren. " En toen hebben we gezegd, nou dan starten we een eigen bedrijfje", aldus de vrouw.

147, NL echtpaar geen kinderen man (bijstand) geïnterviewd.

Met burens hebben ze niet veel contact. Ook geen problemen ofzo, gewoon oppervlakkig contact. Wel hebben ze het gevoel dat de buurt op hun neer kijkt omdat ze van een uitkering leven. 'Ze hebben altijd iets tegen mensen met een uitkering, dan die uitkeringstrekkers denken ze dan.' Geld lenen doen ze niet. 'We willen onze eigen boontjes doppen en niet afhankelijk zijn van familie of iemand anders.' Als we geld zouden lenen, bijv van mijn schoonmoeder, dan stellen we ons onder curatele, en daar hebben we geen zin in.' Verder heeft hij een vriend die hij regelmatig in het cafe ontmoet, en ontmoeten ze mensen via Noppes (een vrijwilligers organisatie voor arme mensen die elkaar helpen bij het delen en ruilen van materiaal). Het contact met vrienden is de afgelopen jaren oppervlakkiger geworden. Dit komt hoofdzakelijk door de financiële situatie. 'Als je met elkaar in het cafe zit, dan moet je toch ook een rondje kunnen geven. En als dat niet gaat, dan houdt het al gauw op.'

170 NL echtpaar met 2 kinderen, man (bijstand)

Ze wonen al meer dan 15 jaar in dezelfde buurt. Heeft het er naar zijn zin, ook als staat de buurt slecht bekend. Hij merkt daar weinig van. Ook al zit hij zonder werk, vervelen doet hij zich niet snel. 'ik doe van alles wat vo voorkomt. Ik ga wat bij mijn moeder doen, of klus daar eens wat, ik ben best bezig.' Ook knapt hij regelmatig fietsen op, met spullen die hij bij de vuilnis vindt. 'Deze verkoop ik dan voor ongeveer 75 gulden.' Om rond te komen moeten ze regelmatig geld lenen. Meestal bij zijn moeder. 'Ik probeer het wel een beetje in eigen kring te houden.' Een of tweekeer per maan dleent hij geld, meestal 25 of 40 gulden. Grote aankopen doen ze via postorderbedrijven. Over veel cash kunnen ze niet beschikken en dus moeten ze wel op aanbetaling, bijv via de Wehkamp, kopen. 'Daarvan zijn we al ruim 20 jaar klant.' Het geleende geld moet altijd op tijd worden terugbetaald. Van burens zou hij nooit geld lenen. Zijn familieleden zitten allemaal ongeveer in dezelfde financiële situatie. Sociale contacten heeft hij niet echt, dat is de laatste jaren behoorlijk uitgedund. Hij kan er vijf noemen, de meeste daarvan zijn buurtcontacten. Activiteiten buitend de deur ondernemen ze vrijwel nooit. Dat is gewoon te duur.

Dit echtpaar leeft al twintig jaar van een uitkering. Hij is 41 en hij is 40. Hun werkloosheid is volgens hen de schuld van de politiek: voorkeursbeleid voor allochtonen en jongeren, melkerbanen stigmatiseert dus dat wil hij al helemaal niet. Hij ziet geen aanleiding om te gaan werken, hij verdient er niet meer geld mee. " Als ik bij wijze van spreken drie fietsen in de maand verkoop, dan heb ik dat ook." Hij verdient ongeveer 25 euro per maand bij door het opknappen en verkopen van fietsen.

169, NL echtpaar met 2 kinderen, vrouw met bijstand inkomen

Ze woont al lang in de buurt en vindt het over het algemeen prettig wonen. Niet altijd, ze ondervindt ook overlast van rondhangende jongeren. Haar woning staat naast een plein waar regelmatig groepjes jongeren staan, met scouts en veel schreeuwen en vandalisme plegen. Met burens heeft ze niet veel contact. 'Ik ben geen burenloper.' Wel is ze erg tevreden over haar burens, bij de buurvrouw gaat ze wel een s op bezoek.

Financieel heeft ze het slecht. Het gezin heeft veel schulden, zowel bij postorderbedrijven, voor ruim 6 duizend gulden, haar moeder 4 duizend gulden en bij haar vriendin ook ongeveer 4 duizend gulden. Dit heeft geresulteerd in een actief contact met incasso-bureau's, en woningbouwvereniging (huurachterstand). De schuld bij haar moeder moet ze, zeker gevoelsmatig, terugbetalen. De praktijk is vaak anders. Haar moeder scheldt vaak de schuld kwijt. Haar vriendin vraagt er ook niet om, maar toch probeert ze regelmatig kleine bedragen te betalen. Dit hoeft niet van haar vriendin, ze heeft het goed en kan het missen. Toch zorgt dit voor schuldgevoelens bij de vrouw. 'ik heb toch het gevoel als ik mijn koelkast opentrek dat ik in iemands anders koelkast kijk, toch door iemand anders betaald.' Ze heeft schuldsanering afgewogen, maar ziet op tegen het verantwoorden van haar in- en uitgaven door de sociale dienst. Bij boodschappen en andere aankopen wordt ze vaak geholpen door haar moeder. Regelmatig gaan ze gezamenlijk boodschappen doen, haar moeder betaald dan de extraatjes, toetjes, duurder vlees en speelgoed voor kinderen. 'En ik moet zeggen dat, als ik het kan missen, ik laat merken dat ik het erg waardeer, en een bosje bloemen koop voor mijn moeder.' Een auto leent kan ze van haar schoonvader lenen. Hij betaald ook de benzine. Deze auto gebruikt ze vaak om boodschappen te doen, kinderen naar school te brengen, en andere zaken. Dit omdat ze soms de auto een aantal weken achtereen kan lenen. Op vakantie gaat ze vaak met haar vriendin. Ook kan ze gebruik maken van de caravan van haar schoonzus, deze heeft een vast staplaats op een camping in Zandvoort. Haar financiële situatie belemmert haar wel in haar doen en laten, o.a. uitstapjes en extraatjes voor haar huis zijn niet mogelijk. Voor deze extraatjes is ze aangewezen op haar sociale

netwerk, en daarover geen klagen. Zo heeft ze van haar vriendin haar een videocamera kado gedaan en krijgen haar kinderen van vrienden en familie veel speelgoed en kleding. Activiteiten buiten de deur onderneemt ze vrijwel alleen met haar vriendin, soms betaald deze vriendin ook.

De vrouw heeft in het hotel van haar schoonvader gewerkt. Daar kreeg ze echter wel problemen mee. Hij betaalde haar vaak te weinig of te laat. Ze heeft daar zelf ontslag genomen.

Haar man heeft 3,5 jaar in de gevangenis gezeten wegens roofovervallen met vrienden en kennissen. Het was de samenloop van omstandigheden zo zegt de vrouw. "Hij had vrienden en kennissen, de ene die was dan ontsnapt uit de gevangenis. Die had al zoveel roofovervallen gedaan." Tijdens gevangenschap is ze opgevangen door haar schoonfamilie. Ze woonde in een appartementje bij het hotel van haar schoonvader.

Haar man werkt ten tijden van het interview bij Casa Rosso. Een vriendin van de vrouw werkt daar en haar man een baan aangeboden. Hij is daar algemeen medewerker.

122 NL echtpaar met 2 kinderen, man met bijstand.

Het gezin woont zeer prettig in de wijk . Het contact met buurtgenoten is ook goed. De man is regelmatig als vrijwilliger actief in de buurt. Zo heeft hij meegedaan aan het organiseren van een veegactie. Het is niet dat ze de deur bij elkaar plat lopen, maar in de omgang op straat en bij activiteiten gaat het er gemoedelijk aan toe. De sociale controle is ook groot, wat hij als prettig ervaart. Zelf gaat hij ook bij de bureaus kijken als ze bijvoorbeeld een paar dagen op vakantie zijn. Zo heeft hij de sleutel van de overbuurvrouw en verzorgt hij haar plantjes. In de buurt zijn de contacten zeer goed, hij ervaart het als een klein dorp in een grote stad. Financieel heeft hij het niet breed, hij staat structureel 1500 gulden rood. Iedere maand, als de uitkering net is gestort, staat hij even in de plus. Van het vakantiegeld probeert hij uit de schulden te komen. 'Dit lukt eigenlijk ook niet, als het vakantiegeld komt, dan is er al weer zoveel uitgesteld, dat ik daar mijn geld aan kwijt ben.' Lenen doet hij daarom ook niet. Dat lost niks op, 'zorgt er alleen voor dat je de volgende maand nog minder geld heb.' Om aan extra geld te komen, werkt zijn vrouw af en toe zwart bij als schoonmaakster. Hij knapt oude fietsen op en verkoopt deze door. Zijn buurman, die bij een fietsenfabriek heeft gewerkt, en een goede vriend, helpen hem aan onderdelen.

Uitgaan doen ze niet, de spaarzame uitstapjes die ze wel ondernemen doen ze via het buurthuis. Ook treffen ze het dat zijn zwager een bood heeft en zijn twee broers beide een caravan. Regelmatig, in vakantie periodes, kunnen ze hier gebruik van maken. Zijn zwager neemt hun soms mee op vakantie op de bood, ook zonder hun zwager maken ze wel eens van de bood gebruik. De caravan wordt door een van zijn broers wel eens op een camping gezet zodat zij daar in kunnen kamperen. Ze zijn dan alleen vervoerskosten en verblijfskosten kwijt. 'Dan kunnen we het nog wel betalen.'

Naast zijn familie heeft hij een goede vriend die hem regelmatig aan klusjes helpt, dat doet hij ook voor hem. Als er iets gedaan moet worden dan kan hij altijd een beroep doen op deze vriend.

Over problemen praat hij alleen met zijn gezin, zijn vrouw en twee dochters. Ook zijn moeder ziet hij als een vertrouwenspersoon. Zijn moeder woont ook in de buurt. Een groot gedeelte van zijn familie woont in Friesland. 'Maar als ik hulp nodig heb, dan kan ik altijd een beroep op ze doen, dat weet ik zeker.'

<p style="text-align: center;">Sociale ondersteuning Turkse respondenten</p>
---

249. Deze Turkse man leeft van de bijstand en heeft een dochter die bij hem in huis woont. Zijn andere vier kinderen wonen bij zijn ex-vrouw. Hij woont al 24 jaar in Hillesluis en sinds zeven jaar in zijn huidige woning. Contact met zijn bureaus heeft hij nauwelijks. Over zijn direct buur zegt hij, citeert 'Ik heb geen flauw idee wie er in het huis naast mij woont'. Het huis van zijn ex-vrouw staat in de straat achter die van hem. Zijn kinderen komen dan ook regelmatig langs. Vrijwel dagelijks heeft hij contact met zijn kinderen, ook met zijn ex-vrouw kan hij nog steeds goed opschieten.

242. Alleenstaande Turkse weduwe met een uitkering en drie kinderen. Ze woont al 14 jaar in hetzelfde huis. Met haar bureaus heeft ze niet zo veel contact. Een Turks gezin dat boven woont is de enige buur waarmee ze regelmatig omgaat. Ze heeft ook geen last van andere mensen uit de buurt, de verstandhouding is alleen erg oppervlakkig. Ze gaat voornamelijk om met familieleden. Ze krijgt veel steun van haar schoonouder. Onder andere toen ze net in Nederland woonde hebben haar schoonouders gezorgd voor een verblijfsvergunning en eerste huisvesting. Citeert 'Als ze mij niet

hadden gesteund was het heel moeilijk geworden'. Ook gaat ze veel om met haar twee schoonzussen en haar zwager. Ze kan altijd een beroep op hen doen, ook na het overlijden van haar man is de betrokkenheid gebleven. Een jaar geleden heeft ze wel ruzie gehad met een van de schoonzussen. Ze zou over haar hebben geroddeld. Citaat 'ik zou de veel tijd buitenshuis doorbrengen en naar vreemde mannen kijken, dat heeft me erg gekrengd'. Ze vindt het soms wel lastig om met de sociale controle om te gaan. Citaat 'ik vind dat ze alles tegen mij moeten zeggen'. De roddels verstoren ook de rust in huis, haar krijgen deze verhalen ook te horen en dat vindt ze heel erg.

Om rond te komen moet ze regelmatig geld lenen. Dit doet ze bij de bank of een familielid, het bedrag varieert tussen de 150 en de 300 euro. Hoofdzakelijk leent ze geld voor eten, de vaste lasten worden automatisch afgeschreven. Geld lenen bij familie vindt ze niet goed. Citaat 'als ik het nu niet terug kan betalen en de andere persoon het nodig heeft. Ik kan het dan niet terugbetalen'. De drempel wordt steeds hoger om weer van iemand te lenen, of iemand anders om geld te vragen. Zelf leent ze nooit geld uit. Alleen heel soms aan haar burens. Het liefst zou ze geld lenen van haar ouder, maar die wonen in Turkije. Bij veel dingen heeft ze hulp van haar zwager, citaat 'hij vraagt altijd wat we nodig hebben. Hij vraagt aan de kinderen of ze iets nodig hebben, maar ik wil niet alles aannemen, dat gaat niet'. Hij heeft ze ook een keer meegenomen op vakantie naar Turkije. Toen haar man nog leefde hielp zijn jongere broer ook al veel. Haar kinderen kunnen ook goed opschieten de twee kinderen van haar zwager. Voor klusjes in huis kan ze altijd een beroep doen op familieleden. Zelf helpt ze haar schoonouders veel.

Een 34 jarige Turkse moeder van drie kinderen heeft sinds haar vestiging in Nederland nog nooit gewerkt. Haar komst naar Nederland komt door een huwelijk.

251. Deze Turkse vrouw van 35 jaar woont ruim 18 jaar in Nederland en leeft van de bijstand. Ze heeft één dochter en twee zonen en is gescheiden, haar ex-man zit ten tijde van het interview in de gevangenis. Van haar ex-man heeft ze nooit veel steun gehad citaat 'Als ik het eerlijk zeggen mag, was de vader geen echte huisvader. Hij gokte, dronk en hield zich met andere vrouwen bezig'. Ze voelt zich nu net zo alleen als tijdens hun huwelijk, citaat 'ik heb helemaal geen steun verwacht van buitenaf. Ik heb alles zelf moeten doen'. Ze woont in een klein straatje waar veel Turkse gezinnen wonen. Met de meeste burens en dan met name de Turkse gezinnen heeft ze goed contact. Zowel haar buurtgenoten als haar familieleden hebben het net als zij financieel niet breed. Voor ondersteuning hoeft ze dan ook niet bij hun aan te kloppen. Citaat 'als ik ze maar niet hoeft te helpen, en ik wil ook niet dat ze mij helpen'. Binnen de Turkse gemeenschap worden ook maar weinig dingen uitgewisseld, als dat nodig is dan moet je het wel heel erg slecht hebben, citaat 'alleen voor aan kinderen worden wel dingen gegeven'. Geld leent ze soms wel van burens, maar het gaat dan wel altijd om kleine bedragen, 15 á 20 euro. Iedere maand moet ze geld lenen om rond te komen. Dit leent ze vrijwel altijd van familieleden, gaat om ongeveer 75 euro per maand. Citaat 'ik heb een familielid en die zegt nooit nee tegen mij. Ik leen geld bij hem en betaald dat over drie maanden terug'. Haar familie kent haar situatie en zij hoeft 'gelukkig' nooit zelf om geld te vragen, het wordt haar aangeboden. Haar schulden betaald af met de kinderbijslag. Op het moment heeft ze 500 euro schuld uitstaan bij familieleden.

Het contact met burens en vrienden is de afgelopen jaren behoorlijk teruggelopen. Veel oude vrienden heeft ze niet meer. Na haar scheiding en de arrestatie van haar ex-man is in de buurt veel over haar geroddeld. Ze heeft het gevoel dat heel de buurt op haar let. Citaat 'als gescheiden vrouw heeft de gemeenschap een heleboel over je te vertellen, maar als je getrouwd bent kan je alles doen. Ik leef in een stenentijdperk, want zo moet ik leven van mijn omgeving'. Zowel haar burens als een aantal familieleden, met name haar schoonouders, zetten haar erg onder druk en leveren veel commentaar op haar levenspatroon. De sociale controle beperkt haar in het instant houden van sociale contacten.

Op dit moment heeft ze met drie vriendinnen / familieleden veel contact. Zij weten alles van elkaar en helpen elkaar zowel financieel als emotioneel. Ze heeft vrijwel dagelijks contact met deze drie Turkse vriendinnen, als ze elkaar niet zien, dan bellen ze elkaar. Eén is de vrouw van haar achterneef, de ander is de vrouw van haar schoonbroer en de laatste is de zus van haar ex-man. Alle drie wonen ze in dezelfde buurt. Alleen van deze drie vrouwen accepteert ze hulp. Het feit dat ze van niemand afhankelijkheid is vindt ze erg belangrijk, citaat 'ik heb een auto gekocht om niet afhankelijk te zijn van andere mensen'.

Turkse vrouw met drie kinderen is op zestienjarige leeftijd getrouwd met haar neef. Nu is ze officieel voor de Nederlandse wet gescheiden. Haar man gokt en had andere vrouwen. Ongeveer drie jaar na de scheiding is haar man weer bij haar komen wonen. Haar (ex)man zit momenteel een straf uit van tien jaar wegens betrokkenheid van heroïnehandel. Hij was eigenaar van een theehuis en een coffeshop.

263. Turkse eenoudergezin Turkse man heeft bijvoorbeeld na de scheiding het contact met zijn drie kinderen verloren, volwassen kinderen die een goed leven (lijken) te leiden. De dochter werkt als arts in ziekenhuis in Schiedam en is opgeleid in het Dijkzigt, zijn zoon werkte eerder in Hilversum voor de omroepen en momenteel voor Stads TV. Zijn tweede zoon is zelf een reisbureau begonnen. Citaat: "Ik heb hen niet meer gezien en zij hebben mij niet meer gezien. Zijn ze getrouwd, zijn ze nog vrijgezel? Ik weet het niet. Ik zie het zo: als ze mij niet willen dan wil ik hen ook niet zien. Al 14 jaar hebben we geen contact". Ook met zijn ex-vrouw, heeft hij geen contact meer. Aan de afstand kan het in ieder geval niet liggen, wat ze wonen beide in de zelfde straat. Het is een bewuste keus om elkaar te ontlopen. Citaat 'Ze passeert mijn huis niet, ze pakt een andere weg als ze langs mijn huis zou moeten lopen. Ze komt mijn deur niet voorbij. We zijn elkaar twee keer tegen gekomen, maar zij zei niets en ik zei niets.'. Hoewel de man al zijn gehele leven in Nederland in het Oude Westen woont heeft hij geen goede kennissen of vrienden. Hij doet alles alleen, zegt hij. Hooguit vraagt hij soms aan enkele burens om informatie, maar daar blijft het ook bij.

Deze tweenzeventigjarige Turkse man werkt op dit moment als vrijwilliger bij het buurthuis. Een kennis van hem heeft hem hieraan geholpen. "Ik werk hier nu vijf jaar en als vrijwilliger en iedereen is tevreden over mij en ben er ook tevreden. (...) Hier houdt iedereen van mij, ze noemen me 'grote Mehmet'.

250. Eén van de alleenstaande vrouwen komt uit een rijk gezin. Haar ouders wonen in Turkije en van het geld van haar familie heeft ze nooit wat gezien, citaat 'Ik heb altijd hard moeten werken en in mijn eigen levensonderhoud moeten voorzien'. Ze heeft een slecht huwelijk gehad en is blij dat ze van haar man af is. Nu ze gescheiden is gaat het beter, maar is ze erg eenzaam. Haar familie woont in Turkije en in Rotterdam, het Oude Westen waar ze al 10 jaar woont heeft ze weinig kennissen. Het contact met de burens bestaat voornamelijk uit het groeten op straat en heel af en toe helpt ze burens met het bereiden van zoetigheid, citaat 'daar ben ik goed in'. Eigenlijk heeft ze maar één vriendin. Haar vriendin leeft van een uitkering. Met haar deelt ze veel, ze helpen elkaar in moeilijke tijden, vooral praktische hulp. Citaat 'Als ik ziek ben ofzo, dan belt ze de dokter of zet thee' Ook geldt kan ze van haar vriendin lenen, citaat 'zij leent van mij en ik van haar'. Veder leent ze van niemand, ze wil geen schulden hebben en ze zegt ook op dit moment schuldenvrij te zijn. Haar vriendin woont in dezelfde buurt en ze zien elkaar bijna dagelijks. Verder spreekt ze maar weinig mensen, citaat 'ik heb maar één vriendin, veder praat ik met niemand'. Een aantal jaren geleden had ze meer contact met mensen uit de buurt. Nu probeert ze zo min mogelijk mensen te spreken. Er wordt volgens haar erg veel geroddeld, vooral Turkse burens praten veel over haar, zegt ze. Citaat 'vandaag praat je met ze, morgen belazeren ze je'.

241. alleenstaande Turkse vrouw. Ze woont sinds 1971 in Rotterdam, waarvan 10 jaar op haar huidige adres en heeft drie kinderen, een dochter en twee zonen. Haar kinderen hebben het goed. Haar dochter is dokter en haar zoon werkt bij de pers, wat haar andere zoon doet weet ze niet precies. Als ze geld of hulp nodig heeft, dan kan ze altijd een beroep op haar kinderen doen. Zonder deze steun zegt ze het ook niet te redden. Citaat 'Het is echt heel moeilijk, als mijn kinderen mij niet helpen lukt het echt niet'. Een dochter doet bijvoorbeeld soms boodschappen voor haar moeder een ander koopt luxe artikelen zoals panty's, hoofddoeken en dure crèmes'. Ook heeft haar dochter een keer de reis naar Turkije betaald toen haar broer ziek was. Het zijn giften die ze dus niet hoeft terug te betalen. Haar kinderen zorgen goed voor hun moeder, maar verwachten ook dat zij haar geld nuttig besteed. Eenmaal zijn haar kinderen dan ook boos geworden op hun moeder. Ze had een grote koelkast gekocht en haar kinderen waren het niet eens met deze aankoop. Citaat 'Waarom koop je zo'n groet koelkast, je hebt toch geen eten om erin te doen.'. Naast haar drie kinderen, heeft ze geen familie in Nederland wonen, één broer en twee zussen wonen in Turkije en haar ouders zijn beide overleden. Met de burens heeft ze weinig contact en het contact wat er is is zeer oppervlakkig. Ze groet haar burens wel, citaat 'maar het gaat niet echt van harte'. De kennissen en vriendenkring is de afgelopen jaren afgenomen, vroeger had ze veel meer vrienden zegt ze. Maar nu gaat ze bijna niet meer op bezoek, citaat: 'ik vind het heel belangrijk om bij thee en koffie wat lekkers te geven, als ik op bezoek ga krijg ik ook altijd iets bij de thee. Ik kan dat niet terug doen en dan voel ik me vernederd. Zo hoort dat bij onze Turkse cultuur'. Ze voelt zich erg eenzaam. De enige afleiding en/of contact die ze zichzelf gunt is via de telefoon. Ze vindt de telefoon zo belangrijk dat ze soms zelf geen eten koopt om de telefoon te kunnen betalen.

265. Turks gezin met drie kinderen. Twee zitten nog op school en de dochter van 21 jaar heeft meao afgemaakt en werkt. Leven van wao uitkering. Het gezin woont ruim 12 jaar in dezelfde buurt. Naast de drie kinderen hebben ze 6 vrienden waar ze veel contact mee hebben. Een neef en 5 goede

Turkse vrienden, mannen. Met deze vrienden, die allemaal bij hun in de buurt wonen, hebben ze bijna dagelijks contact. Financieel en materieel worden ze ondersteund door hun kinderen en dan met name hun dochter. Zij betaald bijvoorbeeld de lening af bij de bank, een bedrag van 400 gulden per maand. Per maand lenen ze ook ongeveer 200 gulden van vrienden en soms ook bij de bank. Van zijn vrienden hoort hij veel nieuwtjes, het helpen bij klusjes in huis is geen gewoonte. Eigenlijk worden ze nooit door iemand geholpen, hij helpt ook niemand. Naast de 6 goede vrienden heeft de man ook regelmatig contact met ongeveer 20 Turkse burens. Met andere buurtbewoners gaat hij veel oppervlakkiger om.

270. Turks gezin met 1 kind, leven van bijstand. Haar ouders, broer en zus en een oom en tante wonen ook in Amsterdam, maar allemaal in een andere wijk. Met hen hebben ze, ondanks dat het de afgelopen is afgenomen, regelmatig contact. Als ze geld nodig heeft, dan leent ze dat uitsluitend van haar familie. Vooral van haar broer leent ze vaak geld. Citaat 'aan mijn familie kan ik het wat later terug betalen, maar van vrienden niet, als zij het nodig hebben moet ik het direct terug kunnen betalen'. Haar buurtbewoners ziet ze bijna nooit en als ze iemand ontmoet zegt ze hoogstens gedag. De vrouw zegt wel eens te worden uitgenodigd om bij de burens koffie te komen drinken, maar daar gaat ze nooit op in. Bij haar Turkse burens gaat ze wel op visite, citaat 'kijk wij Turken zijn dat gewend'. Het aantal mensen waar ze mee omgaat is de laatste jaren toegenomen. Dit komt voornamelijk doordat ze een kind heeft gekregen. Nu ze een gezin zijn gaan ze veel meer langs bij andere mensen. Citaat 'Je kent ons Turken, als je vrijgezel bent ga je niet op bezoek bij familie, zo is onze cultuur'. De Turkse man heeft zes jaar illegaal gewerkt bij Omur restaurant. Hij is daar in 1998 begonnen als schoonmaker. In de loop der tijd heeft hij zich ontwikkeld tot kok. Hij verdiende ongeveer duizend gulden per maand voor een zesdaagse werkweek. "Ik woonde daar en kon ook gratis eten en drinken. Ik werkte twaalf uur op een dag." Vanwege zijn illegaliteit was hij niet vrij in zijn doen en laten. Uitgaan deed hij bijvoorbeeld nooit. "We waren angstig om opgepakt te worden door de politie. Ze konden ons altijd arresteren."

Na zijn werkzaamheden bij Omur als legale inwoner van Nederland met een vriend samen een winkel begonnen. Ze hadden echter nog geen vergunning en op politiebevel is de zaak toen gesloten. Na achttien dagen was de vergunning rond, maar toen was de klandizie al naar de concurrent, aldus de respondent.

Op het moment van het interview werkt hij via een Turkse koppelbaas. "Daar werkte een vriend van mij, hij zei dat er nog meer werk was en dat hij mijn naam door kon geven. Ik zei dat het goed was en ben daar begonnen met werken." Het werk via de koppelbaas valt hem zwaar. Het is tijdelijk werk in de tuinbouw, maar hij krijgt weinig betaald, minder ook dan zijn Nederlandse collegae die niet voor een koppelbaas werken. Ook heeft hij niet de beschikking over geschikte werkkleding waaronder kniebescherming. Zijn collegae die niet via de koppelbaas werken hebben dit wel.

244. Turks gezin met een wao uitkering. Ze hebben drie kinderen. De man werkt soms voor een koppelbaas. Dit geld gebruiken ze om hun schulden af te betalen. Het contact met de burens is goed en vinden ze ook belangrijk. Ze vragen hun burens ook regelmatig om hulp, bijvoorbeeld om wat te vragen, maar ook om geld te lenen. De burens doen dit ook bij hen. Financieel hebben ze het slecht. Ze moeten elke maand twee tot drie keer geld lenen. Doet doen ze bij de bank, burens of bij een vriend van haar man of één van haar vriendinnen. Soms wel meer dan 1000 gulden in totaal. Citaat 'ik vind dat heel erg, net alsof we gaan bedelen'. Met burens en haar vriendinnen heeft ze regelmatig discussies over elkaar problemen. Ook gaat ze met hen naar de winkel en de markt. Eén vriendin is lerares en de ander werkt in het ziekenhuis.

Een Turkse vrouw die al 20 jaar in Nederland woont heeft nog nooit gewerkt. "Ik geef nu korancursus aan kinderen in de buurt."

324. Turks gezin met twee kinderen. De vrouw zegt al sinds haar komst in Nederland, 23 jaar geleden, in de Bijlmer te wonen. Het was toen een bewuste keus omdat ze dicht bij haar moeder wilde wonen. Het gezin heeft een redelijk hecht netwerk. Met 13 mensen heeft ze frequent contact, hiervan wonen er 12 in de directe woonomgeving. Tien ervan zijn Turks en met hen heeft ze dagelijks tot wekelijks contact. Ook hebben ze een goede relatie met hun burens, citaat 'ik zie ze heel vaak en dan groeten we enzo, maar echt contact in huis doen we niet'. Ze heeft met evenveel mensen contact als vroeger. De contacten verschillen wel, maar het aantal blijft gelijk. Om geld te lenen gaat ze naar haar moeder of haar zus. Haar zus heeft ze pas geholpen met het opknappen van haar huis. Van haar leent ze 1 tot 2 maal per maand tussen de 100 en de 200 gulden per maand. Citaat 'soms leen ik haar ook. Als ik alleen zou lenen, dan zou ik me schuldig voelen'. Ze ondersteunen elkaar, op momenten dat zij geld heeft betaald zij bijv. boodschappen voor haar zus, en andersom. Het 'om beurten' kopen van dingen

geld als een terugbetaling. Het terugvragen van geleend geld doen ze niet, citeert 'als ik haar geld heb geleend dan krijg ik dat wel een keer terug, ik ga dat niet vragen.' De zussen voelen zich verantwoordelijk voor elkaar, ze ondersteunen elkaar gezin. Als de een geld heeft koopt deze bijvoorbeeld dingen voor de kinderen en visa versa. Citeert 'Bij ons maakt het niet uit of het je eigen geld is of niet. Met mijn moeder gaat het hetzelfde, soms koop ik wat en soms zij'.

Na school is de vrouw getrouwd en zwanger geraakt. Ze heeft nog nooit gewerkt. "Zo is dat in onze cultuur, weet je." Ze heeft wel een lbo opleiding afgemaakt. "Na het diploma zou ik wel gaan werken, maar toen ben ik getrouwd en toen werd ik zwanger. (...) Ik ben eigenlijk uitgehuwelijkt. Het is mijn neef. (...) Van mijn vaderskant. Mijn vaders broer, mijn oom, mijn oom zijn zoon is het." Voor het huwelijk had ze haar neef al een aantal keren in Turkije ontmoet. Er was geen sprake van een hechte band. "Maar nu dan bij mijn andere zusje en broertje is het niet zo. (...) Mijn ouders denken er nu anders over. (...) Mijn oudere zus is ook met mijn neef getrouwd. Met zijn broer. Zij was eerder getrouwd dan ik."

Na aankomst in Nederland is haar man een paar jaar in huis gebleven. Op aandringen van de familie heeft haar man Nederlands geleerd en is hij nu bezig met een opleiding. "Twee jaar nu. Hij werkt vier dagen en gaat een keer in de week naar school."

262. Turks gezin met drie kinderen. Ze leven van de bijstand en wonen ruim 10 jaar in het Oude Westen. Alleen de broer van de man woont in Nederland, verder hebben ze hier geen familie wonen. Over de broer zeggen ze, citeert 'hij komt nooit langs en heeft ons nooit geholpen'. Ze hebben voornamelijk telefonisch contact met de broer. De meeste familie woont in Turkije, een broer en zus van de vrouw wonen in Duitsland. Verder hebben ze weinig contacten met buurtgenoten. De man is een erg actieve en goede volleyballer, veel oppervlakkige contacten lopen daarom ook via de volleybalclub. Het is een vrij rijke vereniging, regelmatig gaat hij op kosten van de club mee naar internationale wedstrijden. In moeilijke tijden hebben ze niemand om op terug te vallen, ze doen alles zelf. Osman Dogan, een Turkse opbouwwerker, heeft hun soms geholpen.

245. Turks gezin met 1 kind, leeft van bijstand. Het gezin woont al bijna 10 jaar in hetzelfde huis. Daarvoor woonde twee straten verderop. De handicap van de vrouw was de reden van de verhuizing, ze wonen nu in een aangepaste woning. Twee broers en een zus van de vrouw wonen in Nederland, haar ouders en de gehele familie van haar man wonen in Turkije. Twee zussen wonen in de directe woonomgeving. Het aantal sociale contacten is de afgelopen jaren afgenomen. Haar familieleden vraagt ze nooit om geld. Citeert 'maar ik doe hand werk voor familie en vrienden voor geld'. Door het handwerk komt ze aan extra geld en heeft ze niet het gevoel dat ze iemand iets verschuldigd is. Financieel hebben ze het erg slecht, geld voor extraatjes voor de kinderen hebben ze niet. Ze geeft een voorbeeld over Mc Donalds, citeert 'Als we 1 keer in de maand naar Mc Donalds gaan eet zij alleen, ik eet niet mee. Als ze vraagt waarom ik niet eet, zeg ik dat ik geen honger heb. Heel duur is het daar, daar kan ik drie dagen van eten'. Het contact met haar burens is redelijk goed. Ze kent iedereen uit de straat. De vrouw helpt ook regelmatig Turkse burens. Citeert 'dan ga ik mee naar het ziekenhuis, de huisarts, woningbouwvereniging'. Veel Turkse buurvrouwen weten weinig en spreken gebrekkig Nederlands, zij helpt deze vrouwen vaak. Als ze krap bij kas zit, dan leent ze wel eens geld bij burens. Gemiddeld krijgt ze dan 300 gulden. Liever leent ze geld bij de bank, maar daar heeft ze al schulden. Ze schaamt zich als ze schulden bij iemand heeft, citeert 'ik ben bang om die persoon tegen te komen'.

Een Turkse moeder van een kind heeft geen werk. Wel klust ze bij. "Ik heb verstand van handwerken en heb ook thuis les gegeven aan vrouwen, o.a. textielverven. Ook heb ik geborduurd voor vrienden met geld", aldus de vrouw. Ze verdiende daar tussen de vijftig en de honderd gulden aan.

161. Turks gezin met vier kinderen, leeft van de bijstand. Alle kinderen zijn ouder dan 21 jaar en hebben een baan. Ze wonen ruim 6 jaar in Amsterdam, daarvoor hebben ze 20 jaar in Enschede gewoond. De reden van de verhuizing was dat ze dicht bij familie en oude vrienden uit Turkije wilde gaan wonen. Een oom en kennissen uit dezelfde streek uit Turkije wonen in Amsterdam. Hun sociale netwerk is sinds de verhuizing veel kleiner en eenzijdiger geworden. In totaal gaan hebben ze met 8 familieleden, waarvan 4 kinderen, goed contact. Met de Nederlandse burens praten ze regelmatig, ondanks dat de ouders niet zo goed Nederlands spreken. Ze groeten elkaar en daar zijn ze tevreden mee. In vergelijking met Enschede, gaan ze maar oppervlakkig met de burens om. Citeert 'Die gezelligheid van Enschede die heb je hier niet, dat is afgelopen'. Met Turkse burens gaan ze meer om, ze zijn erg tevreden over hun Turkse buurtgenoten. Citeert 'hoe erg het ook is, Turken helpen ons. Nederlanders zouden blijven kijken en niet helpen. Wij hebben ook vaak Turkse mensen geholpen'. In vergelijking met Turkije is het sociale leven in Nederland erg arm. Citeert 'in Turkije voel ik me echt

thuis, tussen mijn familie en dorpsgenoten. Als ik hier zou sterven, zou niemand dat direct merken'. Van hun kinderen ontvangen ze veel steun, zonder deze financiële en materiele steun zouden de ouders het niet redden. Het gaat niet alleen om kleine geschenken zoals eten en kleding, maar ook om vliegtickets naar Turkije. Haar dochter heeft bijvoorbeeld de bedevaart betaald, kosten ongeveer 10.000 gulden. Geld lenen doen ze alleen bij hun kinderen. Gemiddeld gaat het om een bedrag van 300 gulden per twee maanden. De lening wordt vaak omgezet in een gift. Als de ouder het niet terug kunnen betalen, wat meestal het geval is, dan wordt er door de kinderen niet om gevraagd. De man vindt dat soms wel erg moeilijk, maar ziet geen mogelijkheid om terug te betalen.

160. Turks gezin met drie inwonende kinderen, leeft van bijstandsuitkering. De kinderen zijn nog te jong om te werken. Ze wonen al 17 jaar in dezelfde buurt. De ouders van de man wonen ook in dezelfde buurt. Allemaal zijn ze erg tevreden met de buurt en zouden voor geen goud verhuizen. Het contact met de burens is dan ook erg goed. Iedereen kent elkaar. Vroeger gingen ze ook vaak om met Nederlandse burens, wederzijds hebben ze elkaar regelmatig geholpen. De meeste Nederlanders zijn echter verhuisd. De omgang met Turkse burens is beter, citaat 'maar bij hen kom ik ook niet zo vaak over de vloer. Wij gaan eigenlijk nooit op visite'. De man besteedt heel veel tijd in de moskee. De moskee is erg actief en organiseert veel sociale activiteiten. Hier ontmoet hij veel bekenden en vrienden. Financieel heeft het gezin het slecht, eens in de 2 á 3 maanden moeten ze geld lenen. Van familieleden lenen ze nooit geld. Citaat 'dat vind ik moeilijk, het is makkelijker om bij de bank, burens of vrienden aan te kloppen'. Het gezin is bang dat als ze bij familie leden deze zich met het gezin gaan bemoeien. Gemiddeld lenen ze ongeveer 500 gulden per drie maanden. Het geld dat ze lenen betalen ze altijd terug. Hun sociale netwerk is niet erg groot, in totaal 8 mensen, zijn allemaal Turken en familie of buurtgenoten. De man heeft drie goede Turkse vrienden (1 werkt en 2 hebben uitkering) in de buurt wonen die hij bijna elke dag ziet. Een andere vriend woont in Friesland woont, hem ziet hij 3 keer per jaar.

162. Turks gezin met drie inwonende kinderen, leven van de bijstand. Hij woont nu 21 jaar in Nederland, en heeft altijd in dezelfde buurt gewoond. 4 jaar geleden zijn verhuisd naar een ander huis in de buurt. Citaat 'de kinderen zijn nog niet gewend. Hier kunnen ze niet buitenspelen, vroegere speelde ze elke dag buiten.'. Het wonen in deze buurt is erg belangrijk omdat hier veel familie woont. Drie broer, twee zussen, hun ouders en een neef. Hier hebben ze veel contact mee. Eigenlijk gaan ze alleen met familieleden om. De man kent wel meer mensen, o.a. van de voetbalvereniging, maar hier gaat hij niet mee om. De band met de familie is erg close en ze steunen elkaar altijd, ook financieel. Citaat 'Wij zijn heel anders dan jullie Nederlanders. Bijvoorbeeld als ik rijk ben en mijn zus of broer arm, dan helpen we gewoon. De cultuur is zo, de rijke moeten de armen helpen'. Zonder de hulp van familie zou het gezin het veel moeilijker hebben. Het aantal contacten is de afgelopen jaren afgenomen. Dit komt voornamelijk doordat ze veel minder de deur uitgaan en dus ook minder mensen ontmoeten.

Van zijn dertigste tot zijn tweeëndertigste jaar heeft hij halve dagen bij zijn broer in het confectieatelier gewerkt. Daar heeft hij het vak geleerd. Daarna is hij twee jaar werkloos geweest. In 1992, op 35 jarige leeftijd, is hij een eigen bedrijf begonnen. Dit heeft hij tot 1998 gehad. Hij had een confectieatelier. Hij deed uitbestedingopdrachten, kleding kwam gesneden binnen en werd in zijn zaak in elkaar gezet.

In totaal had hij twintig opdrachtgevers. Uiteindelijk kreeg hij problemen omdat hij illegale werknemers in dienst had. In april 94 bedrijf gesloten. Alleen illegale waren voldoende gekwalificeerd. Hij kreeg problemen met politie en belastingdienst. Ze kwamen elke week langs. Hij had 12/14 werknemers in dienst. Hij had 30.000 gulden gespaard en dat geïnvesteerd. Hij had machines gehuurd die hij later kon overnemen. Bij sluiting van bedrijf heeft hij zijn werknemers machines meegegeven ter voldoening van achterstallige betalingen. Hij had ongeveer 18 machines. (12 stikmachines, 2 overlock, 1 knoop aanzet en 2 strijkmachines). Een machines kostte ongeveer 5.000 inclus. b.t.w.

ⁱ Aan de integratie van minderheidsgroepen zijn twee dimensies te onderscheiden, namelijk een structurele en een sociaal-culturele (vgl. Dagevos & Schellingerhout 2003:317). Bij structurele integratie gaat het kort gezegd om de positie die minderheden innemen in de sociale stratificatie. Voorbeelden zijn te vinden in de sferen van de arbeidsmarkt en het onderwijs. Bij sociaal-culturele integratie is de vraag in hoeverre minderheden onderdeel zijn van de ontvangende samenleving of dat zij zich daar juist van (blijven) onderscheiden. Diverse definities van sociaal-culturele integratie maken duidelijk aan welke onderwerpen de afstand van minderheden ten opzichte van de ontvangende samenleving kan worden afgemeten. Gemeenschappelijk in deze definities is dat contacten die minderheden in het dagelijks leven onderhouden met autochtonen een belangrijk onderdeel vormen van de sociaal culturele integratie.

ⁱⁱ In dit verband wordt ook wel gesproken over de Bounties. Een Bountie is iemand die zwart van buiten is, maar wit van binnen.

ⁱⁱⁱ Zo vinden we in onze eigen onderzoeksgroep, de vijftien Turken en vijftien Nederlanders, een significant verschil in kennis over banenpools. Turken zijn minder op de hoogte van toeleidingstrajecten dan Nederlanders. Dit kan een indicatie zijn van hetgeen Dagevos en Veenman (1996) eerder hebben gevonden in hun onderzoeksgroep.